

PANNONHALMI SZEMLÉ

2022 XXX/1

Főszerkesztő: Gelencsér Gábor
Felelős kiadó: Hortobágyi T. Cirill

Szerkesztők:

Dejcsics Konrád, Fehérvári Jákó, Hardy Júlia,
Hirka Antal, Juhász-Laczik Albin, Komálovics Zoltán,
Mártonffy Marcell, Schmal Dániel, Tillmann József

Szerkesztőbizottság:

Baán Izsák, Bazsányi Sándor, Csordás Zoltán, Görföl Tibor,
Mélyi József, Nádasdy Ádám, Schein Gábor, Tompa Andrea,
Tóta Péter Benedek, Tóth Sára, Várszegi Asztrik

T A R T A L O M

SCHEIN GÁBOR: Hová mennek? 3

TANULMÁNYOK

GHISLAIN LAFONT: Csúcsára állított piramis (<i>Meddig mehet el a szinódusi megújulás?</i>)	4
GISBERT GRESHAKE: Merre tart az egyház?	16
SZÚCS KINGA: A megújulás növényi modelljei a Bibliában	24
BRYNS ZOLTÁN: Megérteni, kik vagyunk	33
TÓTH PÉTER: Megújuló energiaforrások	41
KÁRPÁTI TAMÁS: A távoli bolygó	46
NÁDORI GERGELY: Oktatás a pandémia után	56
HALÁSZ RITA: A bocsánatkérés nyelve, avagy a hamis bocsánatkérés	61

VERSEK

VILLÁNYI G. ANDRÁS: In Our Time	71
csipetnyi nyelv se	71
őfelsége	72
fény fény	73
csak	73
jelöletlenség	73
SZENTIRMAI MÁRIA: A sebek gyógyítása	74
DEBRECZENYI GYÖRGY: aki a bábokkal játszott	76

MŰVEKRŐL

MÉLYI JÓZSEF: Mindig megújuló mérce (<i>Birkás Ákos előadásai az avantgárd haláláról</i>)	77
BAZSÁNYI SÁNDOR: Törésantropológia (<i>Mészöly Miklós Megbocsátás című kisregényének emberábrázolásáról</i>)	84
LICHTER PÉTER: Munkamániás kaméleon (<i>Steven Soderbergh megújulásai</i>)	93
HORVÁTH KORNÉLIA: „Allor si mosse, e io li tenni dietro.” („Ekkor elindult, és én követtem őt.”) (<i>Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár</i>)	99

FIGYELŐ

GÖRFÖL TIBOR: A szeretet kiapadhatatlan újdonsága (<i>Iris Murdoch: A jó uralma</i>)	106
CSORDÁS ZOLTÁN: Egyszerűség, cifraság nélkül (<i>Kép és kultusz. Szinyei Merse Pál [1845–1920] művészete</i>)	109
TILLMANN J. A.: A világ, ahogy van. És aminek látszik (<i>Gerhes Gábor: Atlas</i>)	113
CSENGERY KRISTÓF: Perc és örökkévalóság (<i>Alexandre Tharaud Schubert-lemeze</i>)	115

A REGULA ÖSVÉNYÉN

HALMOS ÁBEL: Szinódus a Regula ösvényén	118
---	-----

NAPLÓ

Kövesse nyomon a Facebookon is a Pannonhalmi Szemle egyes számainak alakulását.

Megjelenik negyedévenként · Kiadó: Pannonhalmi Főapátság · Felelős kiadó: Hortobágyi T. Cirill főapát · Honlap: www.phszemle.hu · Levélcím: 9090 Pannonhalmi, Vár 1. · E-mail: kultur@osb.hu · Tel.: +36 96 570 211 · Előfizethető a szerkesztőség címén. A 2022. évi előfizetés díja (postaköltséggel együtt): 6100 Ft. · Borító és tipográfiai terv: Schmal Károly és Schmal Róza · Szöveggondozás: Harasztí Judit · Műszaki szerkesztő: Hartai Krisztina · Szerkesztőségi titkár: Tóth Henriett · Nyomtatás: Palatia Nyomda és Kiadó Kft. Web: www.palatia.hu · Felelős vezető: Radek József · ISSN 1216–9188

Hová mennek?

Leírom azt a szót, hogy újjászületés. Nézem, sokáig nézem. Látom, hogy ez egy szó. Látom a betűket. Közben a fejemben az ukrajnai háború képei és hírei zakatolnak. A metróban kucorgó gyerekek látványa. Érzem a félelmet, a járatok hidegét. Az apám is így kucorgott egy ház pincéjében, nyikkannia sem volt szabad, nem sírhatott. Félő volt, hogy ha meghallják, elviszik őket a nyilasok, és ugyanígy járnak azok a csodálatos emberek, akik bújtatták őket. Olvasom, hogy a szülők belevarrják a gyerekeik ruhájába a nevüket és a címüket. Amikor a háború végén a nagymamám anyukámat kézen fogva a brnói pályaudvaron vízért ment, mert az ausztriai munkatáborból szerencsére odáig hajtották őket, és nem gyújtottak rájuk valahol egy fészert, mint másokra, asszonyok, akik látták őket, sírva kérdezték, hol találta meg a lányát. A nagymamám azt felelte, végig vele volt, és ő is sírva fakadt.

Nézem a szót magam előtt: újjászületés. Minden egyidőben van. Politikai vezetők pénzért és romlott dominanciavágyból embereket, országokat tesznek tönkre. Mások ugyanezért szolgálják sunyi hazugságiparukat. A pénzvágy és a dühöngő identitásőrület forgatja a bolygót, amely lassan, de biztosan megszűnik élőhely lenni. Nézem a fiam szemét. A lányom szemét. Az unokáimra gondolok, akik még nem születtek meg. Megszületnek-e vajon, és mire születnek, kérdezem magamtól, hiszen kit kérdezhetnék. És mit érnek a kérdéseim?

Újjászületés. Nézem ezt a szót, és becsukom a szemem. Imádkozni próbálok. Uram, töröld el azokat, akik háborút szítanak, akik gyilkolnak, töröld el azok akaratát, akik miatt asszonyok és férfiak gyerekeikkel a karjukban menekülni kényszerülnek, és nem tudják, mit tegyenek, hová szaladjanak. Uram, add, hogy mindannyian védelmet találjanak, nyitott ajtókat és szíveket. Add, hogy akik gyilkosokat mentegettek, nevetségessé váljanak. Uram, adj békét és kegyelmet. Add, hogy legalább egy kicsivel több esélye legyen a jóakaratnak.

Kinyitom a szemem. Nem tudom, hová mennek az imádságok, mennek-e valahová. Odakint már sötét van. Februári este. Csönd. Holnap mi lesz?

GHISLAIN LAFONT

Csúcsára állított piramis

Meddig mehet el a szinódusi megújulás?

Amikor a püspökök 1962 őszén megérkeztek Rómába a II. Vatikáni Zsinatra, szétszították közöttük az egyházzól szóló zsinati konstitúció első fogalmazványát, amely felidézte az I. Vatikáni Zsinat döntéseit – a pápa elsőbbségét és tévedhetetlenségét –, majd a következőkkel foglalkozott, ebben a sorrendben: a püspökökkel, a papokkal, a szerzetesekkel és szerzetesnőkkel, végül pedig mindenki mással. Mivel a zsinati atyák elégedetlenek voltak ezzel a fentről lefelé irányuló hierarchikus renddel, más modelleket kerestek és indítványoztak, míg végül valami szemmel láthatóan új mellett döntöttek. Először is a Szentírás szavaival és szóképeivel kezdték, tehát az üdvtörténetet felidéző képekkel, szimbólumokkal, utalásokkal, s csak ezután következtek a szentséggel és a joggal foglalkozó szövegrészek (*Lumen gentium*, I). Ezután olyan, szintén a Szentírásból származó nézőpontot választottak, amely képes egyúttal egy konstrukciót is megalapozni: „Isten népe” konstrukcióját, amelyben a szentség és jog a kívánt pillanatban kap szerepet (*Lumen gentium*, II). Ennek az építménynek a pápa nem az alapja – amelyre alulról felfelé minden ráépülne –, de nem is a záróköve az építmény legtetején. Két közismert angol kifejezést használhatnánk itt: apránként a *top down* egyháztantól a *bottom up* egyháztan felé léptünk. [...]

Szerkesztett részlet a szerző *Petit essai sur le temps du pape François. Polyèdre émergeant et pyramide renversée* [Kis esszé Ferenc pápa idejéről. Felmerülő sokszög és csúcsára állított piramis] című könyvének (Paris, Cerf, 2017) alábbi fejezetéből: *Pyramide renversée – La Synodalité, jusque'à où?* (94–140).

Szinodális egyház

Jorge Bergoglio – Ferenc pápa – már pápaságának első estéjétől kezdve, bemutatkozásában illusztrálta a II. Vatikáni Zsinat fordulópontját. Ám még érdekesebb, hogy az I. Vatikáni Zsinathoz is kapcsolódott, a *Pastor Aeternus* (1870) konstitúció előszava ugyanis három – egymással összefüggő – pontban vázolta fel az egyház szerkezetét: 1. „a szent Egyház, amelyben, mint az élő Isten házában, minden hívőt az egy hit és a szeretet köteléke tart össze”; 2. „pásztorok és tanítók”, akik valamennyi hívő egységét szolgálják; 3. a lelkipásztorok és egyháztanítók úgy alkotnak „egy és oszthatatlan püspöki hivatalt”, és ennek egysége úgy őrizheti meg egységben „a hívők teljes sokaságát”, hogy Szent Péter kijelöltetett „a kettős egység folytonosan megmaradó és látható alapjául”. Az egyház – a hívek sokasága – az isteni szándék és a krisztusi alapítás tárgya, amelynek két alapvető jellemzője a hit és a szeretet. A püspökök küldetése az egyház egységének fenntartása, Szent Péter küldetése viszont mindenekelőtt a püspökök egységének megőrzése. Az egyház szerkezetének ilyen rendezett összképe pedig – egyház, püspökök, Róma püspöke – ahhoz kapcsolódott, amit Szent Ciprián már a 2. században, *De unitate Ecclesiae* című művében felvázolt.

A szinodalitás paradox rendje

Az I. Vatikánum által megrajzolt hármass felosztást betű szerint és ugyanilyen sorrendben veszi át Ferenc pápa beszéde, amelyet a püspöki szinódus létrehozásának félévszázados évfordulóján mondott el:

A szinodális egyház a meghallgatás egyháza. Kölcsönös meghallgatásról van szó, annak tudatában, hogy meghallgatni több, mint csupán hallani. A kölcsönös meghallgatásból mindenki tanulhat valamit: Isten népe, a püspökök testülete és Róma püspöke...

Ez a rend jellemzi a szinodalitás eszméjét, amely Ferenc pápa szerint „az egyház lényeges dimenziója”, egyszersmind „az az út, amelyet Isten vár az egyháztól a harmadik évezredben”. Először Isten népét kell meghallgatni, mivel „hitérzéke” van – a pápa nem fél a „szimat” szóval élni –, azaz lehetővé kell tenni a hívők számára, hogy kifejezhessék magukat, és amit mondanak, azt meg is kell hallani. Ezután a püspököket kell meghallgatni, nem azért, hogy olyasmit mondjanak, ami független Isten népének szinodálisan kifejezett hitétől, hanem azért, hogy ezt a hitet megőrizték, értelmezzék és tanúságot tegyenek róla. Végül meg kell hallgatni Róma püspökét, aki az egész egyház hitének tanúja, és aki – miután ő is meghallgatta az egyházat – kimondja a végső szót, amely az egyház egységének, szeretetének és hitének biztosítója.

Ha intézményként nézzük, az egyház olyan, mint egy fordított piramis, „amelynek csúcsa lejjebb van, mint az alapzata”. Ilyen paradox a püspökök és még inkább a pápa szerepe – ők alkotják ugyanis a csúcspontokat (és ily módon tekintéllyel bírnak), mégis alárendeltek: az alap szolgálatában állnak, amely az egyház valódi kezdete és végpontja, Krisztus akaratának megfelelően, az eljövendő Isten országáról szóló evangélium szolgálatában. Ebből a paradox távlatból – miszerint az alap van a csúcs helyén és viszont – lehet csak szó egyházi szolgálatról; ezt kell megvalósítani, és – tegyük hozzá – teológiai síkon elgondolni.

Szerintem nem haszontalan kiemelni azt sem, hogy az egyház szinodális rendje igenis kapcsolódik az Irgalom elsőbbségéhez, azaz egy olyan szemlélethez, mely szerint Isten a túlcserélhető szeretet. A szinodális rend a szeretet elsőbbségét fejezi ki az egyház egészének szintjén. Ha ellenérzéseink volnának az egyház jelenleg kirajzolódó tájékozódási iránya láttán, fel kell tennünk magunkban a kérdést: megértettük-e, milyen égetően fontos a szeretet távlatában megreformálni az egyházat?

A szinodalitás pneumatikus intézménye (karizmák)

2015. október 17-i beszédében Ferenc pápa hangsúlyozta a szinodalitás különböző szinteken és kézzelfoghatóan megnyilvánuló gyakorlatának fontosságát. Ezek a szintek: a helyi egyház, az egyházak csoportosulásai, különösképpen a püspöki konferenciák, legvégül pedig az egyetemes egyház püspökeinek szinódusa, amely „Péterrel és Péter felügyelete alatt” meghallgat és dönt. Ebből adódóan az említett szintek mindegyikén működtetni kell a különféle csoportokat és közösségeket, tanácsokat és kollégiumokat, amelyekben lehetőség nyílik a szabad kommunikációra, és így apránként körvonalazódik, hogy milyen kérdésekben kell döntést hozni. Ezáltal nyilvánvalóan a decentralizációra hív fel, és olyan felelősségeket hoz létre, amelyek alól nem vonhatjuk ki magunkat úgy, hogy azonnal a római központhoz fordulunk, amikor pedig természetes volna helyi szinten megvitatni valamit és döntést hozni.

Ferenc pápa szerint a szinodalitásnak egyetlen ellentéte van, amelyet többször el is ítélt: a „klerikalizmus”. A klerikalizmus kísértése ott is megjelenhet, ahol nincsenek papok: egyes laikusok kísértést éreznek, hogy „átvegyék a hatalmat”!

A szinodalitás isteni mozgatórugója: a Szentlélek

A szinodalitás – amely a kollegiális intézmények közvetítésével zajló kölcsönös figyelemben és a párbeszédben nyilvánul meg, hiszen ott fejt ki működését a szó – nem marad magára: a meghallgatás, amelyet a pápa a szinodalitás középpontjának tekint, a

Szentlélek ajándéka és ugyanerre a Lélekre való odafigyelés. [...] Talán azt is érdemes kiemelni, hogy bár a szóban forgó meghallgatás kölcsönös, az első mindig Isten szavának közös meghallgatása. A szinodális egyház a Lélek indíttatása által működik. Az így elvégzett cselekedeteket spirituális *mérlegeléssel* viszik véghez. Az egyház élete tehát állandó szinodális és spirituális mérlegelési folyamat.

A Szentlélek karizmái

Ezen a ponton felmerül a kérdés: „hogyan valósul majd meg mindez?” A válasz nyilvánvalóan az, hogy már most megtörténik. Szent Pál rómaiakhoz írt levele ezt mondja (12,6–8):

Mert a nekünk adatott kegyelem szerint különböző ajándékaink vannak. Igehirdetés a hitnek megfelelően, szolgálat a szolgálat szellemében, tanítás kellő felkészültséggel! Aki ígét hirdet, legyen bátorító, aki az ünneplést vezeti, tegye odaadással! Aki irgalmasságot gyakorol, tegye örömmel, aki a kapcsolattartás adományát kapta, kommunikáljon!

Pál részben más szavakat használt; a kifejezéseket itt egy kortárs plébánia szükségleteihez igazítottam – viszont ugyanaz a szerepük, mint az egykori görög közösség fogalmainak. Amit napjainkban így mondunk: közösség, csoport, bizottság, a mai élet konkrét feladatköreinek felel meg. Mindezek a Lélek ajándékain, görögül a „karizmákon” alapulnak. A „karizma” szó kiemeli Isten Lelkének – a Szentlélek jelenlétének, adományának és kegyelmének – szerepét az egyházközösségekben, amely a keresztény élet különböző területeinek és feladatköreinek csomópontja.

Itt alighanem egy alapvető fontosságú kérdéshez érkeztünk. A nyugati teológia (és talán nem csak a nyugati) még nem adott elegendő teret a Szentlélek karizmáinak, ami a karizma valóságát és hatását illeti. Szerintem még az ökumené összefüggésében is túl gyakran érvelnek a hatalom, az egyházi tisztségek és a papság kategóriájából kiindulva. Az egyházjog szerkezetét a nem is olyan távoli – és máig ható – múltban a „joghatósági (kormányzó) hatalom” és a „egyházi rendből fakadó (szentségi) hatalom” határozta meg. Úgy vélem, a II. Vatikáni Zsinat és a zsinat folytonosságában Ferenc pápa arra hív fel, hogy nagyon alaposan vizsgáljuk meg a karizmákat – olyan egyháztant dolgozzunk ki, amelynek döntő mozzanata a Szentlélek indíttatása.

A karizma a keresztény létbe íródik be, amelyet a beavatás szentségei – a kereszttség és a bérmálás – adtak át. Ez a beavatás bizonyos értelemben nem elégséges, jóllehet nélkülözhetetlen. A hívónek, aki így Krisztusból sarjad és Jézus evangéliumához kapcsolódik, szüksége van a Lélek adományára is, mert ezáltal kap helyet a küldetést abban a közösségekben, amely Isten eljövendő országának látóhatára felé tekint. Az ember megkeresztelt

mivolta csak a karizmák révén válik egyházi cselekvéssé. Ezen a szilárd alapon a karizma több tényezőből adódik össze: az embert a közösség bizonyos tevékenységei és feladatkörei felé fordító természetes hajlandóságból; egyfajta vágyból, hogy ebben a természetünk által kijelölt irányban cselekedjünk – noha nem biztos, hogy így történik, hiszen a kapott feladat is meghozhatja a vágyat; egyúttal pedig – és leginkább – a Szentlélek arra irányuló ösztönzéséből, hogy a megfelelő irányban haladjunk előre, és kitartóan azt tegyük, amire a karizmánk képesít.

Meghívás és intézmény

Ahol meghívás van, ott ajánlat is van. Gondolhatjuk, hogy az ajánlat figyelembe vette a megszólított személy képességeit és rendelkezésre álló idejét-erejét. A meghívás azonban válasz is lehetett a meghívott személy által kinyilvánított vágyakozásra. Mindkét fél – a meghívó és a meghívott – részéről megtörtént a mérlegelés és a meghallgatás, majd a döntés és a hosszú távú elköteleződés. Itt kiemelhetjük, hogy ez a folyamat megegyezik azzal, ami emberi szinten történik: talán minden emberi személy azzá válik, amire meghívást nyert, amit felajánlottak neki és amire számos téren igent mondott – legyen szó szakmájáról, érzelmeiről vagy a játékról, amelybe bekapcsolódott. Az élet történéseit tehát emberektől érkező vagy a körülményekből kihallható meghívások határozzák meg. És viszont: az életünket leginkább meghatározó frusztrációk egyike, ha mintegy kötelességszerűen olyan utat kell követnünk, amelyet nem mi választhattunk, hanem az élet vagy az emberek kíméletlensége kényszerített ránk, és amelyen talán a végkimerülésig kell ugyanazokat a mozdulatokat ismételnünk. A karizmák nélküli élet egyhangú és kiábrándító. A boldog élet művészete ellenben az, ha megtaláljuk az „inspirációt”, szülessen bár a látzólag legkevésbé termékeny talajon. Így az egyház életéről is elmondható, az Isten országa felé tartó vándorlás magasabb szintjén, hogy minden feladatkörben és minden emberi adottságban ugyanaz a Krisztustól jövő Lélek munkál. Krisztus azért árasztja ki lelkét, hogy a szentek képesek legyenek betölteni hivatásukat: az ő testét építsék (vö. 1Kor 12,4–11 és Ef 4,7–13).

Nem volna tehát helyénvaló, hogy ezt a meghívást liturgikus keretben is megünnepeljék? „Liturgikus” ünneplésen azt értem, hogy egy karizma felismeréséhez és munkába állításához imádságra és szimbólumokra van szükség, mivel csakis ezek által létezhet az evangéliumon alapuló identitás. [...] Egykor a liturgikus beiktatás ilyen jelentésére is volt példa az úgynevezett „kisebrendek” között: rövid, de jelentékeny szertartás után töltötte be valaki az ajtónálló (*ostiarius*) tisztségét. Egy valamit talán jó volna megtenni, mégpedig kiterjeszteni a „felszentelést” vagy „hivatalba lépést”. Így a legkisebb feladatkör esetében is a Lélekhez fordulnánk, és az érintett személy isteni megerősítést kapna.

Az is joggal merül fel bennünk, hogy az ilyen felszentelés vagy beiktatás konkrétan és elevenen emlékeztetné a hívőt a keresztiségben kapott méltóságára. Megismételhetetlen volna, azaz, ha liturgikus keretben is elismerték az adományt, akkor a személy onnantól kezdve magában hordozza. Változhat, hogy milyen feltételekkel valósul meg és hogyan gyakorolják: egy idő után felfüggeszthetik vagy újra aktiválhatják, ugyanott vagy máshol; más formát kaphat, de a Lélek ajándékának elismerésében van valami állandó. Az egyházi latinban létezik egy kifejezés, amelyet többnyire a papoknak tartanak fenn, de valójában minden megkapott és gyakorolt karizmára érvényes: *in persona Christi*, azaz Krisztus személyében, az ő nevében, az imádkozó, a szolgáló, az ünneplő, a kapcsolataiban létező, az irgalmas Krisztust megjelenítve... Az egyházban élő Krisztus a maga teljességében a Lélek adományainak szimfonikus összjátékából és az általuk meghatározott intézményekből tevődik össze.

Ezért a Szentélek karizmáit magukban az egyházi intézményekben is feltétlenül világlátásunk középpontjába kell állítanunk, fogalmi síkon éppúgy, mint a gyakorlatban. A keresztény szinodalitás nem kizárólag horizontális beszélgetéseken és eszmecserén keresztül fejeződik ki, hanem kitart az Ige szüntelen hallgatásában és meghallásában, befogadja a Lélek sugallatát és hasznosítani igyekszik minden egyes ember sajátos karizmáját. Ez azt jelenti, hogy akik igazságos döntésekre törekedve eszmét cserélnek, az Isten szövetséget létrehívó ajándéka által kijelölt térben foglalnak helyet. Úgy tűnik, Szent Pál szerint az egyház életét kizárólag a Lélek adományai strukturálják, és az Apostol minden erőfeszítése arra irányul, hogy a karizmákat a valódi, egységet teremtő együttműködés – Ferenc pápa úgy mondaná: a valódi szinodalitás – jegyében állítsák munkába.

A tekintély kérdése

Ha van szinodalitás, és ha a szinodalitás – amint Szent Pál óta tudjuk – nem más, mint a karizmák „szimfonikus” összjátéka, akkor szükség van egyfajta rendre. Itt vetődik fel a tekintély kérdése, amely minden társadalomban lényegi fontosságú, mivel általa lehet kijelölni a középutat az anarchia és a zsarnokság között, de különösen fontos az egyházban, bármilyen szinten jelenék is meg ez a tekintély. Úgy vélem, továbbra is a „karizma” a helyes kiindulópont: legyen szó egy plébániaközpont vagy a római Szentszék vezetőjéről, a tekintély minden esetben a Szentlélek ajándéka az Isten országáért való munkálkodás mint keresztény küldetés szolgálatában. Ezt két latin kifejezés párhuzamba állításával próbálok meg érzékeltetni. Az egyikkel, amelyre fentebb már utaltam, a katolikus papok sajátos tevékenységeit szokás jelölni, nevezetesen, hogy amikor igét hirdet és az eucharisztia ünneplését vezeti, valójában *in persona Christi*, Krisztus nevében és személyében

cselekszik – ezzel pedig az egyházi rend szentsége ruházza fel. A másik Szent Benedek *Regulájában* található, amelyet ma is számos apátságban követnek világszerte. A *Regula* ezt mondja az apátról: *Christi agere vices in monasterio [abbas] creditur* – „hisszük [...], hogy Krisztus helyettese a monostorban” (RB 2.2). Nem vagyunk mesze az *in persona Christitól*, amelyet a későbbi teológia a papok számára tart fenn, sőt, a szó szerinti jelentést tekintve egészen közel vagyunk hozzá. Miben áll akkor a különbség? Végző soron az egyházon belüli összes tekintéllyel kapcsolatban felmerül a kérdés: a Lélek elismert és intézményesült adományán alapul – hogyan is lehetne másként? Hogyan különböztethetők meg a tekintélyek és milyen struktúrába foglalhatók?

[...] Úgy gondolom, a tekintély vonatkozásában a csúcásra állított piramis Ferenc pápa által hangsúlyozott modelljét kell követnünk. Minden keresztény közösség Jézus Krisztus megtestesülése az egyházban és a világban, s a Szentlélek valamelyik karizmája határozza meg azzal, hogy érvényre juttatja benne az evangélium egyik vagy másik oldalát. Mivel emberek vagyunk, a közösség sajátos karizmája intézményt hoz létre, az intézmény pedig az alapító sugallatnak társasági formát adó jogi rendelkezésekben fejeződik ki. Márpedig a jog eszméje és valósága tekintélyt hordoz, amelynek feladata a közösség végző irányítása. Nem véletlenül mondom, hogy „végző”. Pierre abbé kezdeményezésére alakult meg az Emmausz közösségi mozgalom, Laurent Fabre atya alapította a Chemin Neuf [Új Út] közösséget, az észak-olasz Bose szerzetesi közösségét Enzo Bianchi és a köré gyülekező diákok hívták létre, de nem katolikus példát is említhetünk: Roger testvér taizéi közösségét. Ezek mögött a hol friss, hol régebbi alapítások mögött egyszerre volt jelen az isteni indíttatás, az alapító tekintélyének spontán elismerése, az ő részéről pedig a hozzá csatlakozó és így a karizmat maguké-
vá tevő fivérek és nővérek meghallgatása – utóbbiak megfontolt közreműködése végzi el az alapítás művén a karizma sugallta végző simításokat. Idővel megírják az alapokmányt, a szabályokat, a rendelkezéseket – ezek alkotják az intézmény törzsét –, és meghatározzák, hogy milyen szerepet töltsön be a vezetői tekintély: miben áll, mennyi ideig tart, hogyan működik, hogyan adják tovább. Bármilyen jellegű legyen tehát az egyházi közösség, a Ferenc pápa által emlegetett *leadership*, vezetői tevékenység a közösségben létező mindenfajta tekintélyre vonatkozik, az adott karizma függvényében, amely a maga sajátos módján Jézus Krisztus autoritását jeleníti meg. Az egyházban *minden* tekintély valamiképp Krisztus tekintélyét tükrözi.¹

1 Fél évszázaddal ezelőtt már hosszan tárgyaltam ezt a kérdést, abban a meggyőződésben, hogy a vallási tekintély kánonjogi elmélete, amint az 1917-es kánonjogban és kommentárjaiban körvonalazódik, tarthatatlanná vált az egyházzal – és ezen belül a szerzetességről – szóló zsinati szövegek előterében. Ld. Lafont, Ghislain: A Szentlélek és a jog a vallási intézményben, *Supplément à la Vie Spirituelle*, 1967, 473–501. és 594–639.

Mindenfajta *leadership*nek konkrétan kapcsolódnia kell másokhoz, ami természetesen feltételezi, hogy van valaki, aki általános tekintéllyel rendelkezik a közösség fölött (bárhogyan kapta is, bármennyi ideig és bármilyen módon gyakorolja, stb.). A már említett *Pastor Aeternus* konstitúció előszavában a püspök feladata ténylegesen az egység szolgálata Isten népén belül. Általános tekintélyének jellege leginkább a „moderátor” fogalmával írható le. Ez a szó talán pontosabban fejezi ki azt, amit a megszokott „püspök” (görögül *episzkoposz*) főnévvel jelölünk: ő az, aki *felügyel*, aki őrködik. Azé az általános tekintély, aki karizmát kapott erre, vagy akinél beigazolódott, hogy karizmája van a közösség és a közösséget alkotó adományok, illetve feladatkörök aktív felügyeletére. Megítélésem szerint a szinodusi folyamatot végeredményben annak kell felügyelnie – annak kell tehát moderálnia a szinodális történéseket –, aki ilyen tekintéllyel bír, még ha nem ő mozgatja is az eseményeket, és ha nem foglalkozik is minden részletükkel. Nem a *leader* karizmájáról beszélt-e Szent Pál (Róm 12,8) – a „vezetőről”, akit a következő nemzedékben már *episzkoposznak*, azaz „püspöknek” neveztek (1Tim 3,1–7)?

Hogy lezárjam ezt a gondolatmenetet: szerintem akkor tudunk következetes egyházant létrehozni – olyat, mint a II. Vatikáni Zsinaton a *Lumen gentium* első két fejezetében vázolt „csúcsára állított piramis” –, ha a püspökséget mint a Lélek egyik karizmáját és a püspöki felszentelést mint ennek a karizmának az egyházban való intézményesítését gondoljuk el. Ezt szeretném megmutatni a következőkben.

A szinodalitás mint a hívők egyetemes papságának intézménye

Példa: karizmatikus gyűlés Chicagóban

Amikor az 1970-es években az Egyesült Államokban voltam kutatói szabadságon – akkoriban ívelt fel a karizmatikus mozgalom –, meghívtak a chicagói karizmatikus közösségek előljáróinak összejövételére. A találkozót egy negyvenes éveiben járó férfi vezette. Hogy honnan származott a tekintélye? Úgy gondoltam, azért éppen őt bízták meg, mert elismerték, hogy jelen van benne a vezetés karizmája. Hogyan fejezték ki ezt a jóváhagyást? Vajon élőszóban megvitatták? Írásban szavaztak róla? Esetleg a korábbi felelős jelölte ki utódjául? Vagy a megyéspüspök általános helynöke nevezte ki? Fogalmam sincs. Tény, hogy spirituális tekintéllyel rendelkezett, és ez nem valamilyen fennkölt dolgot jelent. A gyűlésen felmerülő kérdések egy közösség irányítását érintették: kik a tagjai, miben áll a tevékenységük, hogyan imádkoznak. Lenyűgöző volt, ahogy ez a felelős tisztségviselő a gyűlést vezette. Miután ismertette a következő napirendi pontot, figyelmesen meghallgatta a hozzászólókat, ügyelt rá, hogy min-

denki szóhoz jusson, összefoglalta a vitákat, megjelölte a továbblépés irányát – s mindezt, mondhatnánk, a Lélek szelídségével tette. Befejezésül ezt mondta: „Azt tesszük tehát, hogy...”

Miután az összes napirendi ponttal végeztek, felém fordult, és így szólt: „Atyám, ha jónak látod, vezesd az eucharisziát...” Természetesen megtettem, de azzal a határozott érzéssel, hogy valójában ő a püspök, s hogy az összejövétel végén őt illette volna meg a szentség – az eucharisztia – megünneplésének irányítása, hiszen a tanácskozás Krisztus testének szinodális konstrukciója volt, amely a Lélek adományainak rendezett sokféleségén alapult. Az, akiben szemlátomást megvolt a vezetés karizmája, ebből következően „ordinációval” is rendelkezett, vagyis elvben ő *rendeltetett* az eucharisztia ünneplésére. Az eucharisztia jeleníti meg ugyanis ennek a szinodális szerkezetnek a mélyebb valóságát: a szentségben jelen lévő Jézus Krisztus lelki áldozatát: szolgálatát a viláért. Mivel a gyűlést levezető elnök nem volt „pap”, engem kért meg, hogy vezessem az eseményt lezáró liturgikus ünneplést, holott idegen voltam mind a chicagói egyház, mind pedig karizmatikus közösségei számára.

Milyen feltételekkel vezethette volna ő maga az eucharisziát? S vajon a jövőben véghez viheti majd ezt a legfőbb közösségvezetői tettet? Ezekre a kérdésekre akkor fogunk tudni válaszolni, ha elgondolkodunk arról, hogy mi az eucharisztia.

Elsőként ezt a kérdést vethetnénk fel: miért kért meg egyáltalán az említett tisztségviselő, hogy az összejövétel végén eucharisziát vezessek? Hiszen a gyűlés elején imádkoztunk – befejezőképpen is elég lett volna imádkoznunk, és akkor nem lett volna szükség papra. Az így feltett kérdés szorosan összefügg egy másikkal, nevezetesen a katolikus egyházon belüli eucharisztikus szokások kérdésével. Mivel az eucharisztia ünneplése jelenleg a nap bármely szakában megengedett, s mivel gyakorlatilag már nincs szentségi bűjt, bármikor lehet eucharisziát ünnepelni – ami nem feltétlenül jó dolog. Nem illenék-e valamivel többet tűnődnünk erről, s nem kellene-e az egyházi összejövetelek és az eucharisztia-ünneplés viszonyát egyértelmű spirituális szempontok alapján tisztáznunk? Itt azonban csupán futólag érintem azt a kérdést, hogy kell-e folyton-folyvást, minden alkalommal „miséznünk”, hiszen elsősorban a keresztény közösség összejövétele és az eucharisztia megünneplése közti viszonyt szeretném megvizsgálni.

Keresztény élet, papság, eucharisztia

Az előbbi kérdés végső soron nem egyéb, mint a konkrét keresztény életforma és az eucharisztia közti kapcsolat kérdése. Ez a kapcsolat teljes egészében abból adódik, hogy bármely helyi egyház szinodális valósága szorosan összefügg Jézus Krisztus áldozatával, amennyiben a Lélek ajándékaiból felépülő szinodális

konstrukció, vagyis maga az egyházi életműködés áldozati ajándék Istennek a Szentélemben, az eucharisztia szentségének közvetítésével. Itt visszautalok arra, amit korábban írtam az áldozatról mint az Isten, a felebarát és az önmagunk iránti tevékeny szeretet lényegi mozzanatáról. Isten népéről szólva ugyanis a Zsinat kiemelte, hogy Krisztus „Istennek, az ő Atyjának országává és papjaivá tett bennünket” (Jel 1, 6), s hogy „[a hívők] mint élő kövek lelki házzá, szent papsággá” épülnek, hogy Istennek tetsző, lelki áldozatokat ajánljanak fel Jézus Krisztus által: „ti azonban választott nemzetség, királyi papság, szent nép vagytok, melyet Isten tulajdonába vett” (vö. 1Pét 2,4–10).

Szent Pált idézve pedig a zsinat arra buzdította a keresztyéneket, hogy ajánlják testüket „élő, szent és kedves áldozatul Istennek” (vö. Róm 12,1), s hogy tegyenek tanúságot az örök élet reményéről. Itt a *Lumen gentium* 10. pontjára utalok, de idézhetnék számos más zsinati szöveget is. Látható tehát, ahogy Krisztus, aki felajánlotta Istennek életét, melyet az emberekért adott, egyszerre áldozat (amit felajánl) és pap (aki felajánlja). Ugyanígy a keresztyény közösség is, amely a keresztségben belép Krisztus életébe, és amelynek életformája az imádás, az irgalom és az örömhír hirdetése, egyszerre áldozat (amit felajánl) és pap (aki felajánlja). Tehát az Istent és az embereket szolgáló egyházi élet különböző feladatkörei és karizmái a Lélek adományai. Általuk valósul meg részesedésünk Jézus Krisztus misztériumából, vagyis mindannyiunk áldozata és papsága. Nyilvánvaló, hogy a hívő ember életében megvalósuló áldozat nem más, mint az irgalmas szeretet folyamatos és hatékony kibontakozása, a keresztyény áldozat pedig a hívő közösség áldozata: a szeretet gyarapodásának átélt tapasztalata.

Ebben a perspektívában az eucharisztia az a szentség, amely megmutatja, hogy az egyház áldozata – vagyis a szeretet mint életmód – teljes egészében Jézus húsvéti áldozatából ered a Lélek által: ahhoz kapcsolódik és azt teszi jelenvalóvá az emberek életidejében. Ezért aki másokkal közösségben tudatosan megéli a keresztyény élet – mint önátadás – papi és áldozati aspektusát, az vágyat érez, hogy a többiekkel együtt részt vegyen az eucharisztikus liturgiában, és szomorú, ha ezt nem teheti. Más megközelítésben: az áldozatra is illik az a három fogalom, amellyel a régi egyházi hagyomány Krisztus testét jellemzi: létezik egyfelől *Jézus örök áldozata*, amelyet folytonosan felajánl Atyjának a szeretetben; másfelől ott van az egyház (és vele együtt minden jószándékú ember) életének áldozata, amely a zajló időben valószínűleg meg Krisztus áldozatát; a harmadik pedig a *szentségi áldozat*, az *eucharisztia*, amely a Fő és tagjai áldozatát kölcsönösségében mutatja fel és jeleníti meg. Amikor az első kettő jelen van, fájó dolog, ha a harmadik nem valósulhat meg – ha tehát az eucharisztia elmarad.

A püspök mint az eucharisztikus liturgia vezetője

A fentieket szem előtt tartva jobban megértjük, hogy mi is valójában a püspök (vagy a papp). Az egymással összefüggő karizmák rendjében ő az, aki az egész közösséget vezeti. A Szentlélektől kapott adománya feljogosítja a közösséget összehívó végső szó, vagy éppenséggel a szinódusi útkeresést elindító első szó kimondására. Ha ez a Szentlélekre hallgató szinódusi útkeresés, illetve a szinódus felismeréseinek valóra váltása – a Szent Ágoston által kijelölt távlatban – az egyház „lelki áldozata” Krisztusban, akkor természetes, hogy az eucharisztia ünneplését az az előljáró vezesse, aki már az útkeresés folyamatát is irányította. Ezáltal épül be az egyház élete Krisztus életébe. És ahogy minden karizmát, amely az egyház életén belül egy-egy feladatkör elvégzésére képesít, előbb fel kell ismerni, majd pedig egy rövid és az adott feladathoz illeszkedő liturgikus ünneplés keretében „intézményesíteni” kell, úgy a vezetés (püspöki vagy papi) karizmáját is beiktatással kell megerősíteni – megítélésem szerint ez ad értelmet az egyházi rend szentségének, amely nem más, mint az előljárói karizma szentségi megerősítése és egyházi beiktatása a közösség jelenlétében. Az előljáró karizmája sem az egyház életében, sem liturgikus megjelenítését tekintve nem különbözik a többi karizmától és intézménytől. Ahogy a püspök az egyház szinodális életét vezeti, ugyanúgy vezeti az egyház liturgikus életét is. Ebben áll karizmájának két, egymástól elválaszthatatlan oldala. Nem létezik tehát egyfelől a szentség, amely önmagában megvalósítja, amit jelent (*opus operatum*), mellőzhetővé téve cselekvő alanyát, és másfelől a karizmák sokfélesége intézményi megerősítés nélkül. Az egyházon belül a *leadership*, a vezetői funkció mindig karizmatikus ihletettséget és egyházi beiktatást feltételez, a liturgia vezetése pedig ennek az összefüggésnek a kiteljesedett formáját jeleníti meg.

Az egyház papi intézményét érintő fejtegetéseinket három javaslatban foglalhatjuk össze:

1. Isten azt az áldozatot várja az egyháztól, amely megvalósítja Jézusnak a kereszten megmutakozó és örökké megmaradó szeretetét. A szeretet parancsának konkrét megvalósítása – az egyház lelki áldozata – a megfeszített és feltámadt Jézus Lelkének karizmái által teljesül. Az egyház Jézus szeretetére emlékezve ajánlja föl saját áldozatát úgy, hogy szüntelenül megújul és gyarapodik a szeretetben. A „misztérium” nem egyéb, mint a „különbőségben megvalósuló egység” Jézus (örökké folytatódó) húsvétja, az egyház lelki áldozata (az egymásért adott élet) és az eucharisztikus liturgia között.

2. Az egyházi rend szentsége olyan keresztény embert iktat be szolgálatába, akinek karizmájáról a közösség megbizonyosodhatott – így válik az evangélium hirdetésének felelősévé egy keresztény gyülekezetben. A felszentelés megerősíti benne a Lélek adományát, elősegítve ezzel az evangélium hirdetését, az

evangélium szerinti életet és az evangélium liturgiájának megformálását – vagyis mindazt, ami hozzátartozik az egyház, a megkeresztelt hívők közösségéhez, és ami a püspök (mint vezető) személyében a végső felelőség formáját ölti.

3. A püspök mint a keresztény közösség legfőbb felelőse vezeti a lelki áldozat (a viláért munkálkodó szeretet) lényegét megjelenítő „eucharisztikus eseményeket” ugyanúgy, ahogy ő vezeti a „szinodális eseményeket” is. A liturgikus áldozat bemutatásakor ő a szövivője annak a közösségnek, amely Jézus Krisztus emlékeztétét ünneplve ad és befogad. Az ihlető Szentlélek jelenléte folytán ő „foglalja szavakba” a hálaadást, a Jézus Krisztusról való megemlékezést és a közösség áldozati adományát.

Vagyis – visszakanyarodva az 1970 táján lezajlott chicagói karizmatikus összejövetelhez – azt mondhatjuk: ha a *leader*, a vezető, akiről beszéltem, megkapta a Szentlélek adományát ahhoz, hogy ő vezesse és ő zárja le a szinodális gyűlést, amelyen részt vettem, akkor bátran vezethette volna ugyanó az eucharisztia ünneplését is (ha már napirenden volt).

*

A szinodalitásról szóló elemzésünk végén kijelenthetjük: ez a fogalom új fejezetet nyit a „folytonosság hermeneutikájában”, amelyet XVI. Benedek pápa olyannyira a szívében viselt. Az egyházzal szóló első, 1870-es konstitúció előszava az intézmény mint misztérium alaprajzát a hierarchikus egység jegyében vázolta fel. Az egyházzal szóló második konstitúció, a *Lumen gentium* (1964) Isten népének elsőbbségét hangsúlyozta. Már a Zsinaton és később, a Zsinat megvalósításának idejében is létezett egyfajta *sensus fidei*: ha az egyház azok egybehívott közössége, „akik hittel tekintenek Jézusra, az üdvösség szerzőjére, az egység és béke princípiumára” (LG 9), akkor meg kell próbálnunk ennek fényében újra megfogalmazni, majd újra megformálni – azaz megreformálni – az egyház intézményeit: ki kell egyengetnünk az egység útjait ott, ahol megszakadtak, pozitív jelentést kell adnunk az egyház és a világ dialektikus viszonyának, újra kell értelmeznünk a vallást mint egyetemes jelenséget. Hatalmas munka ez, amelyet természetesen mindig finomítanunk és javítgatnunk kell – az egyházakban éppúgy, mint a vallásokban és a világban –, ahogy halad előre a történelem a maga tagadhatatlan sikereivel és számottevő kudarcaival. A történelem jelen szakaszában Ferenc pápa azzal, hogy a *Szó meghallgatását feltételező és a Lélek által mozgatott szinodalitást* szorgalmazza, ha nem is új elgondolást vezet be, de legalábbis – váratlan gesztussal – általánossá tágít egy már meglévő, ám mostanáig szűk értelemben használt fogalmat. Nagy lépés ez az egyházi élet Szentlélek ihlette folytonosságában.

(Szatmári Zsófia fordítása)

Merre tart az egyház?

1. Reálutópia – mit jelentsen ez?

Az egyház cselekvésének vízióra van szüksége, ha nem akar megelégedni az egyházban oly sok tényező hanyatlása láttán elharapódzó mondással: „Tartsd meg, ami megtartható, mentsd meg, ami megmenthető!” A könyvem alcímében szereplő „reálutópia” kifejezés azonban azt jelzi, hogy az ilyen célvíziók nem ábrándok vagy vágyálmok. A „reálutópia” a reális jelenre épül, és abban a *reális* jövő felé mutató *reális* tendenciákat igyekszik megragadni. A reálutópiák a korábbi tapasztalatok „extrapolációi” és „meghosszabbításai” a jövő felé. A jövő ugyanis nemcsak olyasvalami, ami „jön” (*adventus*), és mint ilyen, kiszámíthatatlanul ránk tör, hanem olyasvalami is, ami „lesz” (*futurum*), mert már most csírájában jelen van, bontakozni kezd, és ezért előre látható és célként kitűzhető a cselekvésünk számára.

2. A népegyház vége

Ami már most is világosan látszik, az az úgynevezett „népegyház” vége. Más szóval megszűnik az egyháznak az a formája, amely szerint az egyház elválaszthatatlanul kapcsolódik az adott társadalomhoz és annak szervezeteihez, és szerves egységet alkot velük.

A tanulmányt a szerző a *Korrespondenzblatt. Pontificium Collegium Germanicum et Hungaricum* szerkesztőségének kérésére készítette (130 [2021], 102–112), aki a *Kirche wohin? Ein real-utopischer Blick in die Zukunft* (Herder, 2020) című könyvének rövid áttekintését adja írásában. A tömörítés miatt eltekint a pontos hivatkozásoktól, amelyek a kötetben utánakereshetők. (A szerk.)

Visszatekintve, a kereszténység népegyházi formája mélyen ambivalens. *Egyrészt* a népegyház révén az evangélium képes volt a világ politikai, társadalmi és kulturális dimenzióihoz elhatolni. Mindenütt Krisztus jelei álltak. Úgy tűnt, hogy az ő missziós parancsa tökéletesen megvalósult. Az európai világ – más világot nem ismertek vagy csak „perifériának” tekintettek – extenzíve szinte minden elemében (a zsidóság „speciális esetétől” eltekintve) keresztény volt. *Másrészt* azonban nagyon magas árat kellett ezért fizetni: a kereszténység, amelybe nálunk minden újszülött belekeresztelkedik, aligha személyes hit kérdése, hanem a társadalmi-kulturális környezet természetes tényezője. Ha itt születél, akkor keresztény vagy. De akkor mi a helyzet S. Kierkegaard megjegyzésével: Ha mindenki „keresztény”, akkor alapvetően senki sem keresztény? Nem jelenti ez azt, hogy a kereszténységnek alapvető aspektusai hiányoznak: az elhívás és az elhivatottság, valamint az erre adott személyes válasz? Nem csoda, hogy ennek következtében a specifikus keresztény tartalom túlságosan is a „természetes hihetőségekhez” igazodik, a központi tartalmak (pl. Krisztus követése mint minden megkeresztelt küldetése) teljesen felhígulnak és néhány homályos attitűdre redukálódnak.

Mivel az egyház szervezetét nagyrészt az állam szervezetéről mintázták, kézenfekvő, hogy az egyházi hivatalgyakorlást is – az evangéliummal ellentétben! – a világi uralom analógiájára mintázzák. Ennek megfelelően a hivatal az uralom és a hatalom égisze alatt gyakorolják. Nem ritka, hogy a lelkipásztorkodás „alapja az ellenőrzés, amit állami és egyházi törvények támogatnak és védenek. A hatalmat a másként gondolkodók megbüntetésére, diszkriminálására, kizárására és »megmentésére« használják. Ezzel szemben a külsőleg láthatót is jobban értékelik, mint az emberek belső történetét” (H. King). A hitet, amely bibliai értelemben az ember alapvető egzisztenciális tette Isten felé, hajlamosak „természetfeletti tanítássá” redukálni, amelyhez az embernek törvényként kell ragaszkodnia. Az erkölcsi szabályok, az egyházi törvények, valamint az üdvösség elnyerésének feltételei (szentségek, bűnbocsánat, áldások stb.) fegyelmezik a népet, és teljesen függővé teszik az embereket a hierarchikus hivaltaltól.

Az egyházat a világi uralkodók kiváltságokkal látják el, de egyben instrumentalizálják is, aminek veszélyes következményei vannak. Ezek közül az egyiket Kurt Koch bíboros így foglalja össze: „A Római Birodalom kereszténnyé válása (...) elkerülhetetlenül a kereszténység imperializációjához vezetett”, és – hozzá kell tenni – az evangéliumi üzenet megszelídítéséhez is. Mindezek során a kereszténység nagyrészt elfelejtette hitének „eszkatológiai ösztökéjét”, amely lényegében megkülönbözteti a többi vallástól. Felmerül ugyanis a kérdés: vajon akkor és ma az egyes országokban jelen lévő egyház, a maga hivatali szolgáltatával és szervezetével, a birtokhoz, a pénzhez és a hatalomhoz való viszonyával, de a maga lelkipásztori tevékenykedésével és

szociokulturális mindenütt-jelenvalóságával, egyszóval: a világhoz való kritikátlan alkalmazkodásával, még mindig „Isten vándorló népeként” azonosítható-e, ahogyan azt a II. Vatikáni Zsinat hangsúlyozta? Elhisszük ezt? Hihetjük egyáltalán? Még a Német Püspöki Konferencia sokat tapasztalt elnöke, Karl Lehmann is ezt írja *Lelki testamentumában*: „Mindannyian, különösen az 1945 utáni időszakban, mélyen betemetkezünk és beleszerettünk a világba, az evilágiságba: az egyházban is. Ez rám is igaz. Bocsánatot kérek Istentől és az emberektől. A megújulásnak mélyen a hitből, a reményből és a szeretetből kell fakadnia.”

A kereszténység népegyházi formájának már vége. A hit személyes választás kérdése lett. A szekuláris társadalomban, amelyet a „relativizmus diktatúrája” jellemez, ez azt jelenti, hogy az egyház egyre inkább (nagyon kis) kisebbséggé válik. Ez pedig új feladatokat jelent.

3. Merjünk kisebbségben lenni

A kisebbségi státusz által jelentett kihívást valószínűleg még aligha fogták fel és fogadták el. Ehelyett úgy gondolják, hogy a jövő litániaszerűen hangoztatott, tisztán külsődleges reformjavaslatokkal uralható: a cölibátus eltörlése, a nők felszentelése, a szexuális erkölcs megújítása és hasonlók. Ám a tét az egyház sokkal mélyebb megújulása. Ehhez elsősorban arra a kérdésre kell megtalálnunk a választ, hogy *hogyan* kell és *hogyan* lehet kisebbségként élni a világban. Ha valaki nem akarja kockáztatni, hogy a többség eltiporja és uniformizálja, akkor világos kontúrokkal és intenzív belső kohézióval kell rendelkeznie. Ez elsősorban nemcsak a közös hitet foglalja magában, amelynek mindazonáltal *lényeges* alapkijelentésekre és gyakorlatokra kell irányulnia (amelyekhez képest sok más dolog „csak másodlagos következmény” [K. Rahner]), hanem mindenekelőtt a hit iránti gyakorlati elkötelezettséget. Ferenc pápa szerint „a világ hitből való alakítása a szegények javára végső soron fontosabb, mint az imádság, a szentségek kiszolgáltatása és a teológiai reflexió, természetesen anélkül, hogy a keresztény hitélet utóbbi aspektusai jelentéktelenek lennének” (G. Kruij).

Emellett olyan vallási megnyilvánulásokra van szükség, amelyek egyszerre jelentik a megismerhetőség külső jeleit és a belső megerősítést. Ahogyan a zsidó embereket fel lehet ismerni a kóser étkezésről vagy a szombat megtartásáról, vagy ahogyan a muszlimok számára a Ramadán böjt fontos megkülönböztető jegy, úgy a jövő egyházának is szüksége van olyan jelekre, amelyek egyszerre jelentenek közösségi tanúságtételt kifelé, és képesek a hívők belső megerősítésére is. Ezek lehetnek kisebb, privát jelek: Miért nem imádkozunk étkezés előtt egy étteremben; miért nem hajtunk térdet a templomok „turisztikai” látogatásakor; miért nem kérdezzük meg a kemping recepcióján a vasárnapi

istentiszteletek időpontját? Még ennél is súlyosabb lenne például az a megállapodás, hogy a nagyböjtöt, a húsvétot és az adventet az életmód bizonyos stílusjegyeivel közösségileg ünnepeljük. Alapvető feladat, hogy a kereszténység ilyen és hasonló konkrét formáiról megegyezzünk, és együtt éljük meg őket. Nélkülük a kereszténység mint kisebbség nem lesz életképes.

Mindenekelőtt azonban új választ igényel az evangélium „egyetemes küldetése”, amelyet természetesen a kisebbségként felfogott egyháznak is meg kell valósítania: különösen *helyettesítő képviselőként* kell megvalósulnia, azaz úgy, hogy a kevés keresztény képvisel mindenki mást Isten előtt. Már a korai egyházban, a 2–3. századi úgynevezett apologeták írásainak sora utal erre a meggyőződésre. Azt írják – valószínűleg fiktív módon – a római császárnak, hogy a keresztények rendszeresen imádkoznak érte és a birodalom fennmaradásaért, s hogy éppen az ő imájuk tartja össze a birodalmat, és akadályozza meg összeomlását. Hihetetlen meggyőződés! Mi keresztények, ez a csöppnyi kisebbség, mindenki nevében állunk Isten elé, és dolgozunk a világ javáért! Ez a gondolat a Diognétoszhoz írt levélben egyetemessé tágul: „Ami a testben a lélek, azok a keresztények a világban.” Így beszél egy kisebbség, amely nem fél attól, hogy kisebbség legyen, mert még kisebbségként is azt a feladatot látja maga előtt, hogy az evangélium jele legyen egy egészen más világban, és mindenki képviselőjeként álljon Isten elé.¹

A népegyház végének új kihívásaival való szembenézés valószínűleg a jövőbeli egyházi cselekvés legfontosabb célja. Egy további célt pedig a következőképpen fogalmazhatunk meg.

4. „Spirituálisabb látványt” (K. Rahner) nyújtani

Ha kívülről nézzük az egyházat, úgy tűnik fel, mint egy hatalmas üzleti vállalatcsoport, konzern, amely más vállalatszerű szervezetekhez (szakszervezetek, Vöröskereszt és számos civil szervezet) hasonlóan a legkülönbébb *szolgáltatásokat nyújtja és igazgatja*. Az „Eklészia Konzern” egyházi helyiségeket, ingatlanokat, lakásokat, temetőket biztosít – bölcsődéket és óvodákat, kórházakat, idősek otthonát, valamint mindenféle karitatív se-

1 Ehhez egy szemléletes példa: Albert Peyriguère ferences pap 1927-től a legszegényebb berbereken között élt Marokkóban; osztozott életükben, elkötelezte magát a betegek és a kiszolgáltattak mellett. Egy levelében azt írja, hogy kicsiny temploma, ahol reggelente bemutatja a szentmisét, zsúfolásig megtelik, még akkor is, ha csak egyetlen ember van jelen; minthogy *a kevés jelenlévő mind hoz magával valaki mást*. Csodálatos gondolat! A templomnak mindig zsúfolásig telve kell lennie, ha és amiért azok, akik ott vannak, magukkal hozzák a többiekét, és Isten elé állítják őket. A keresztények tehát helyettesítő szolgálatot tölthetnek be a többiek helyett. Gondoskodásukkal Isten szerető kezébe helyezik őket, azzal a bizalommal, hogy Isten ismeri azokat az utakat, amelyeken a most még csak „ideiglenesen” képviseltek végül személyesen is magához vezetheti.

gítségét szervez –, gondoskodik a szentségi és lelkipásztori „el látásról”; iskolákról és egyetemekről, akadémiákról és kulturális intézményekről; fejlesztési segélyekről és misszióról. És mindezt hatalmas mennyiségű személyzettel és... sok-sok pénzzel.

Mindez a jövő egyházában már szinte biztosan nem így lesz. A hívők egyre csökkenő száma, a pénzeszközök elvesztése vagy csökkenése, valamint az egyház és a társadalom megváltozott viszonya az egyház jelenlegi üzleti és hatalmi pozícióinak radikális csökkenéséhez vezet. De ezt nem csak veszteségként kell felfogni! Mert már ma is felmerül a kérdés: mi közük van az intézményekre és az úgynevezett „művekre”, valamint a vezetésre és az adminisztrációra fordított hatalmas kiadásoknak az egyház tényleges feladatához? Mennyiben *jеле* ez a konszernszerű struktúra Istennek a világ iránti felfoghatatlan szeretetének, és mennyiben *jеле* ez az egymás iránti szeretetnek? Bizonyára pont-ról pontra végig lehet menni az egyház legtöbb „konszernszerű” vállalásán, és meg lehet mutatni, hol és hogyan eredtek ezek *eredetileg* a keresztény hitből, és miként jelenítették meg azt a világban. De vajon azon a külső képen, amelyet az egyház jelenleg mutat, átsejlik-e még az evangélium? Amikor az egyház elindította „műveit” (a karitatív szervezeteket, iskolákat és hasonlókat), azok az őket kezdeményezők hitének, reményének és szeretetének kifejeződései voltak. Időközben azonban annyira függetlenedtek, hogy már nem a személyek határozzák meg a „műveket”, hanem a „művek” a személyeket. Egyre kevesebb az olyan keresztény, aki az egyházi „műveket” hittel, reménnyel és szeretettel tölti meg, és ezáltal hozzájárul, hogy átragyogjon rajtuk Isten szeretete.² Ráadásul az itt értett „műveket” ma már mind az állam, mind más társadalmi szervezetek is kínálják szinte kivétel nélkül. Miért ne élhetnének és tanúskodhatnának azokban is a hívő keresztények a hitükről? Minden jel erre utal: a jövőben az egyház külső „művekben” és pénzügyi forrásokban egyaránt szegény lesz. Vajon akkor „gazdag” lesz-e a belső tartalma? Joseph Ratzinger már 1970-ben prófétai módon jelezte: Ez a folyamat az egyháznak „sok jó emberébe fog kerülni. Szegény lesz, hogy a kicsinyek egyháza legyen. (...) Valószínűleg soha többé nem lesz olyan mértékben meghatározó erő a társadalomban, mint a közelmúltig volt. De újból virágozni fog.” Nemcsak az egyház „konszern-jellegét” szükséges kritikusan megkérdőjeleznünk, hanem a lelkipáztorkodás stílusának és fókuszának, valamint – mindenekelőtt – a lelki hivatal gyakorlásának is meg kell változnia az egyház „spirituálisabb látványa” érdekében. Ezzel két további kulcsszóhoz jutottunk el az egyházi reálutópiánkat vizsgálva.

2 Emlékezzünk csak Ferenc pápa egy mondatára, amelyet a német püspökök ad limina-látogatásakor kritikus éllel mondott: „Újabb és újabb struktúrákat hozunk létre, amelyekből valójában hiányoznak a hívők.”

5. A klerikalizmus megszüntetése és a „laikusok egyháza”

A Konstantin utáni korszakban az egyház egyre inkább egyfajta „kétpólusú” közösségnek tekintette magát, amelyben egyesek Isten kegyelmi ajándékainak (Ige, szentség, szentségi rend) teljes felhatalmazással rendelkező kezelőiként és közvetítőiként mutatkoztak be, míg mások engedelmes befogadóként és alattvalóként jelentek meg. Így kristálytiszta különbség alakult ki a hivatalviselők és a laikusok között. Azt viszont figyelmen kívül hagyták, hogy ehhez a különbséghez képest sokkal nagyobb egység van abban, hogy *mindkét* „státusz” – mivel *mindkettő* a „laos Theou”, azaz az „Isten népe” része – *alapvetően* „laikusnak” tekintendő. Így a Német Püspöki Konferencia is a következőket hangsúlyozza az 1987-es püspöki szinódus „lineamenta” dokumentumával kapcsolatban: „A laikusok szűkebb, a szolgálatok megkülönböztetésén alapuló értelmezésénél eredetibbnek és mélyebbnek találjuk a laikusok teológiaiilag átfogóbb és jelentésdúsabb fogalmát, amely szerint a laikusok a Krisztus által megváltott és Szentlélekkel betöltött »laos Theou« tagjai. (...) *Ebben az értelemben* minden egyházi hivatalviselő és minden szerzetes jogosult a *laikus* megtisztelő elnevezésre.” Igen, felmerül a kérdés, van-e egyáltalán értelme „laikusokról” beszélni. Mert ahogyan az államban nem teszünk különbséget állampolgárok és hivatalnokok között, hanem mindenkit polgárnak tekintünk, akik közül néhányan hivatalnokok; úgy kell ennek hasonlóképpen lennie az egyházban is.

Az államban arra a kérdésre, miszerint „Ön állampolgár?” senki sem válaszol így: „Nem, köztisztviselő vagyok.” Vagy: „Ön köztisztviselő?” – „Nem, én állampolgár vagyok.” Az ember mindig elsősorban polgár, aki szükség esetén *polgárként köztisztviselő* is lehet. A köztisztviselő pedig nem az állampolgári lét „magasabb foka”, hanem annak szolgálatában álló ember. Hasonlóképpen, az egyházi hivatal viselő szolgálja (képünkben: „a hivatalnok”) elvileg „laikus” („polgár”), Isten népének tagja, és az is marad.

Természetesen az egyházi hivatalviselőnek vannak olyan konkrét feladatai, amelyek nélkülözhetetlenek az egyház számára: az ő különleges szolgálata az, hogy *szentségi jel* legyen. Mint ilyen, mások számára fel kell mutatnia, hogy az egyháznak csak egy Ura van: maga Jézus Krisztus. Az egyházi élet identitást adó csomópontjainál, ott, ahol a felszentelt hivatalviselőnek tevékenykednie kell, szükséges, hogy világossá váljon: maga Krisztus a pásztor, a tanító és a pap. Nem az emberek – legyenek bár olyannyira felruházva a Lélek nagyszerű ajándékaival – „csinálják” az egyházat, építik a közösséget és vezetik azt, hanem egyedül Krisztus, akire a szentségi hivatal utal, akit jelenvalóvá tesz, és akit képvisel. Ha az egyházi élet csomópontjain (például az Eucharisztia ünneplésekor) nem azért cselekszik XYZ úr, mert ő különösen jó, mert ő megszerezte az ehhez szükséges kompetenciát, vagy mert a gyülekezettől megkapta azt, hanem mert a

szentségi küldetés „legitimálja”, akkor éppen a szentelés mutat a pap személyén túl arra, aki felszenteli és elküldi őt: Krisztusra. A szentségi hivatalban tehát nem egy emberi tekintély helyettesíti Krisztust, hanem az Úr maga jut érvényre szakramentális módon, abban a hatékony jelben, amely órá mutat, és amelyben saját cselekvését ígéri oda az embernek töretlenül.

Ily módon azonban az egyház hivatali tekintélye éppen önmagát teszi zárójelbe és relativizálódik radikálisan. „Tekintélye” a tanú tekintélye. Ez pedig – Karl Barth szerint – abban áll, hogy a tanú „nem követel magának semmiféle (!) tekintélyt, hogy tanúságtétele abban merül ki, hogy hagyja, hogy a Másik maga és önmagán keresztül tekintély legyen.” A szolgálat alapvető gesztusa János gesztusa: „Nem én vagyok az!” (vö. Jn 2,21); ráutaló gesztus: „ő az”. Ez alapvetően ledönt minden olyan klerikalista és triumfalista hierarchikus trónt, amilyen a népegyházban kialakult és mindmáig létezik, úgy, ahogyan Paul Cordes bíboros írja: „a »pászka«-szerű öncélúság vagy az abszolutista uralkodási modor egyetlen vonása is a hivatal perverziónját jelenti”.

Amikor az egyházi hivatallal kapcsolatban ismételten szóba kerül annak „vezetői” funkciója, akkor meg kell jegyezni, hogy ez egy egészen sajátos vezetés, amely a pásztor Jézus Krisztus képében jelenik meg, aki *szavával vezet a embereket Isten országába felé, és odaadja magát a nyájáért, és ez nem egyszerűen világi értelemben vett vezetést, hatalmat és omnipotens vezetői kompetenciát jelent.* Ennek megfelelően az egyházi hivatalviselő által elfoglalt hely is nagyon különböző, mert azt minden esetben a változó igények határozzák meg.

Ferenc pápa az *Evangelii Gaudium*ban ezt nagyon szemléletesen érzékeltette, amikor így határozta meg a pásztor helyét a nyájban: „Ezért néha (!) az élre áll, hogy mutassa az utat, és tartsa ébren a nép reményét. Máskor a többiek között lesz egyszerű és irgalmas közelségben. Bizonyos körülmények között pedig a nép után fog menni, hogy segítse azokat, akik lemaradtak, és – legfőképpen – mert a nyájnak megvan a maga »szimata« az új utak felismeréséhez.”³

3 Hogy a papról alkotott ilyen kép micsoda drasztikus következményekkel járhat a képzés tekintetében, arra B. Odendahl mutat rá: „A fiatal férfiak még mindig gyakran életpasztalet nélkül lépnek be a szemináriumba, és így egy párhuzamos világban élnek, amely felszabadítja őket minden személyes felelősség alól. A napi rutin előre meghatározott. Megszabadulnak a házimunka, valamint az adóbevallás, az albérleti díj fizetése vagy a biztosítások feladatai alól. Azok, akik papok lesznek, már itt elkülönülnek: Te valami különleges vagy. Úgy tűnik, az illetékesek elfogadják, hogy ezzel a »felnőtté válás« felé vezető út fontos lépéseit szüntetik meg. Mit kap cserébe? Ellenőrzést. A szeminárium elzárt terében más veszélyek is megsokszorozódnak: a férfiszövetségek struktúrái, a szexualitás tabusítása (...) Ezért radikális változásra van szükség: a papi szemináriumi konstrukciótól a világban végzett »normális« teológiai tanulmányok felé, az egyetemi kollégiumban való élet felé, a plébánián való fokozott elkötelezettség felé, a laikusok és különösen a nők fokozott részvételével zajló képzés felé. Csak azok mondhatják ki: pap leszek, akik ott bizonyítottak és megérelmődtek.”

Ebből kiindulva nemcsak az egyházi hivatali tisztségviselők, hanem mindenekelőtt a laikusok jelentését, helyzetét és feladatát is újra kell definiálni. Nemcsak „karizmatikus” feladatokat kell rájuk bízni, hanem különféle meghatározó vezetői funkciókat is. Így a jövő egyháza egy „deklerikalizált egyház” lesz, ahogy Karl Rahner írta ötven évvel ezelőtt. Ez nem negatívan, hanem újra és újra *pozitívan* értendő: az egyház a „laikusok egyháza” lesz, amelyben a szentségi hivatalnak megkerülhetetlen, sajátos jelentősége van, de többé már nem határozza meg – mint ma még – egyoldalúan az egyház életét.

7. Nyitott jövő

Röviden, az egyház jövője valószínűleg egészen más formát fog ölteni, mint amit a múltból ismerünk. Ahogy Jean-Marie Lustiger, Párizs egykori érseke fogalmazott: „A kereszténység még csak most indul útjára. Még csak most bontakozik ki a gyermekkorból. Még csak most kezdődik. Még nem volt esélye kifejlődni.” A keresztény remény erre a teljesen új „fejlődésre” irányul; arra, hogy az egyház újjá váljék a Szentlélekben. Bibliai értelemben Isten megvetéséről és hitetlenségről akkor beszélhetünk, amikor ez a remény kiapad, amikor ezt a reményt megtagadják, vagy amikor az emberek egy helyben topognak, és csak passzívan reagálnak. Ezt szemléletesen illusztrálja Izrael példája, amely félelemből (!) nem hajlandó a jövő földjére költözni (vö. MTörv 1,19sk). Abba a jövőbe, amelyet Isten készített, csak azok juthatnak el, akik az ismeretlentől való félelem nélkül, Isten hűségében bízva maguk mögött hagyják a sivatagot, és merészen elindulnak az új felé, a próféta szavai szerint: „szántsátok fel a töretlen földet” (Oz 10,12).

(Dejcsics Konrád fordítása)

A megújulás növényi modelljei a Bibliában

A növényi létforma metaforikus és szimbolikus bibliai megjelenítései az Ó- és Újszövetségben egymástól jól elkülöníthető, jellegzetes tematikus csoportokat alkotnak, a megújítás és a megújulás, a táplálás és a regeneráció növényi képessége azonban mindegyikben felbukkan (hol pozitív, hol negatív megközelítésben). A bibliai szövegek értelmezése során általában nem fordítunk különösebb figyelmet a növényi képekre, ha pedig mégis, javarészt a hagyományban rögzült interpretációkra támaszkodunk. Okkal feltételezhetjük azonban, hogy a bibliai szövegek keletkezése idején az ember-növény kapcsolat a maitól eltérő jellegzetességekkel bírt, a növényvilág nem pusztán kiszolgálója és díszlete volt az emberi tevékenységnek, de partnere és alakítója is. A növényi létforma (ezzel egyidejűleg a teremtett világ nem emberi létezőinek) jobb ismerete, a kommunikáció lehetőségeinek keresése mai világunk megújulásának záloga is. A bibliai kor ember-növény kapcsolatát a kortárs növénybiológiai kutatások eredményei új fénytörésbe helyezik, melyben rácsodálkozhatunk mindarra, ami a növényekkel – a modern ember hétköznapi növény-vakságának ellenére – elválaszthatatlanul összeköt.

A növények megújulási képessége

A bibliai képek (elsősorban az ószövetségiek) mély tudást hordoznak a növények rendkívüli megújulási képességéről. A növények túlélési stratégiáit vizsgálva a növénybiológus Yiannis Manetas megállapítja, hogy a növények eminens túlélők: a földtörténet során bekövetkezett legnagyobb környezeti katasztrófá-

kat is rendre átvészelték, s még ha átmenetileg ki is szorultak egy-egy területről, a legtöbb faj csak időlegesen tűnt el: a zsurló három nagy katasztrófát élt túl, a zöld alga ötöt. Kb. hetven növényfaj több mint százmillió éve részese a földi élet körforgásának.¹ Az állatok jóval érzékenyebbek a környezet változására – a katasztrófák következtében kialakuló élelemszűkösség például döntően befolyásolja egy-egy populáció életlehetőségeit. Mivel a növények heterotróf szervezetek, ezek a hiányállapotok jóval kisebb mértékben hatnak ki továbbélésükre. A faj fennmaradását szavatoló minimális populáció mérete az állatoknál viszonylag nagy, a növényeknél – különösen a fáknál – azonban kimondottan alacsony. A környezeti változásokhoz való növényi alkalmazkodás, az ún. fenotípusos plaszticitás a növények szesszilis életformájával összefüggő tulajdonság: az állatokkal és az emberrel ellentétben a növény nem menekül a létét fenyegető veszélyforrás és hiányállapot elől, hanem saját működésének folyamatos finomhangolásával alkalmazkodik a szükség és bőség egymást rendszertelenül váltó időszakaihoz. A növény formája, kiterjedése nem állandó, a növényi egyed az erőforrások elérhetőségével összhangban fejlődik, változik. A növények nem csupán a (viszonylagos) helyhez kötöttségben, de a szaporodás mikéntjét tekintve is különböznek az emberi és állati szervezetektől, hiszen ivaros és vegetatív módon is képesek szaporodni. Beszédes adat, hogy a növények több mint 40%-a hoz létre klónokat. A poliploiditás (a növényi sejtek sokszoros kromoszómakészletére jellemző sajátosság) szintén növeli a növényi fajok stabilitását és rezisztenciáját. A szaporodás időbelisége is eltérő, a növényi magvak képesek a talajban „alvó állapotban” tíz-húsz, akár száz évet is várakozni, majd egészséges növénynek fejlődni – azaz a magvak szélsőséges mértékben képesek korlátozni anyagcseréjüket, hogy megvárják a kibontakozás kezdetéhez legmegfelelőbb pillanatot.

A megújulás kétféle bibliai modellje

A megújulásra (és az azzal együtt járó vagy egyenesen abból fakadó üdvösségre) vonatkozó bibliai szöveghelyek feltérképezése során jelentős különbséget fedezhetünk fel az Ó- és az Újszövetségben megjelenő modellek között. Első pillantásra is szembeötlő, hogy a növényi jellegű megújulás sajátosságainak ismerete sokkal erőteljesebben érvényesül az ószövetségi látásmódban. Az Újszövetségben a növényi metaforák háttérbe szorúlnak, a növényi létforma, a növényi működésmód ismeretéből származtatható értelmezési lehetőségek elhalványodnak. Ahhoz, hogy megértsük, miből fakad ez a különbség, érdemes először is meg-

1 Manetas, Yiannis: *Alice in the Land of Plants: Biology of Plants and Their Importance for Planet Earth*, Springer, Berlin – Heidelberg, 2012.

vizsgálunk, hogyan viszonyul az Ó- és Újszövetség a régi és új fogalmához, illetve a kettő kapcsolatához.

Mai célorientált, a jövőre a lehetőségek kimeríthetetlen tárházaként tekintő életszemléletünkkel szemben az új felé fordulás lehetőségei az ószövetségi látásmódban számottevő ambivalenciát hordoznak, nem feltétlenül irányulnak a korábban fel nem fedezett, el nem használt erőforrások maradéktalan kiaknázására, hanem sokszor kimondottan fenyegetőek, szakadással, kiszámíthatatlan bizonytalansággal fenyegetnek. A megújulás ideális esetben nem más, mint visszatérés a jól beválthoz, az eredetihez, az Isten által korábban szentesítetthez. Radikális megújulásra/megújításra akkor van szükség, amikor az egyén/Izrael népének helyzete kilátástalanná válik, mikor az áldás, Isten jóakarata már nem segít. A szenvedés, az egyéni és közösségi traumák és a sorozatos krízisek tapasztalata szilárdítja meg egy hosszú történelmi folyamat eredményeként azt a meggyőződést, hogy ez a világ gyökereiben romlott, egyidejűleg pedig azt a reményt, hogy a teremtés egészének megújítására a jövőben elengedhetetlenül sor kerül.² A megváltóra, az új föld és új ég teremtésére való várakozás – s ezzel párhuzamosan a holtak feltámadásának és örök életének képze a fogságban töltött és fogság utáni időkben válik egyre hangsúlyosabbá. A korábbi keletkezési szövegrészek a megújulás földi (elsősorban növényi) formái utáni vágyakozásról tesznek tanúbizonyságot, egy kiteljesedett, elégedett, a szőlőtőke, az olajfa és a fügefa árnyékában ülve a múltért és jelenért hálát adó, minden elemében evilági (tehát szükségképpen véges), mégis békés életfolytatás képének előrevetítésével.³

Az ószövetségi üdvösségképzetek még azokban az esetekben is őrzik e „földközelséget”, amikor a messiási békéről, új égről és új földről beszélnek. Ézs 11-ben maga a Messiás is növényi hajtás („vesszőszál hajt ki Isai törzsökéről”). Az eljövendő mennyei béke korszakát hasonló részletességgel megjelenítő párhuzamos ézsaiási szövegrész (Ézs 65,17–25) a teremtett lények erőszakmentes egymás mellett élésének már-már idilli keretében az emberi élet hosszát a fákéhoz hasonlítja („mert népem élete oly hosszú lesz, mint a fáké”). A szövegrész rávilágít, az egyes ember a messiási béke idején sem él örökké, azonban lehetősége van rá, hogy életprogramját sietség nélkül kiteljesítse, illetve utódain keresztül, a megőrzött és megújított nép történetének részeként emlékezete fennmaradjon. Ez a kollektív megújulás leginkább a növények vegetatív szaporodásához hasonlít: a növény egészének egyes részei elszáradhatnak, elhervadhatnak, a kolónia tel-

2 Az eszkatológiai képzetek kialakulásához a történelmi traumák mellett minden valószínűség szerint a zoroasztrizmusból megismert motívumok (a világ állapotának folyamatos romlása, a jó és a gonosz mindent eldöntő harca, illetve a jó végső győzelme) is hozzájárultak. Ld. Gerstenberger, Erhard Siegfried: *Neu/Neuschöpfung* (AT), <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/29236/> (Utolsó letöltés: 2022. 03. 08.)

3 2Kir 18,31–32; Ézs 36,16–17; Mik 4,4; Zak 3,10.

jessége mégsem vesz vitalitásából, eredeti formájában őrzi azt a genetikai örökséget, amelyet minden egyes új hajtás hordoz.

A növények vegetatív regenerációs képessége mutatkozik meg azokban az ószövetségi képekben is, amelyekben a kivágott törzs újraéledésével találkozunk: az erőszak traumája az egyed látszólagos pusztulását hozza magával, a benne rejlő élet azonban nem elpusztítható. A talaj mélyébe kapaszkodó gyökérzet az ószövetségi költői képekben a túlélés szerve, amely a tartást, a stabilitást, a vízzel való ellátottságot biztosítja a növény számára. Ha a fát ki is vágják, a gyökérzet képes kihajtani, a friss zöld ágak az életerő, a vitalitás, a kitartás szimbólumai. Jób 14,7–9 részletesen bemutatja a folyamatot: „Még a fának is van reménysége, ha kivágják, újból kihajt, és nem fogynak el hajtásai. Még ha elvénuül is a földben gyökere, ha elhal is a porban csonkja, a víz illatától kihajt, ágakat hoz, mint a csemete.” (A szentíró e helyt nemcsak azt állítja, hogy a gyökér képes magából újra létrehozni az elpusztított növényi egyedet vagy annak utódait, de azt is, hogy a gyökér érzékeli a víz illatát. Az elmúlt évtizedek növényélettani kutatásai bizonyították, hogy noha a növényeknek nincsenek az állatokéhoz hasonló érzékszerveik, illetve nem rendelkeznek ingerületeket továbbító és feldolgozó rendszerrel, mégis kiterjedt érzékelési spektrumot mondhatnak magukénak, s ennek segítségével számos környezeti hatás differenciált feldolgozására képesek. Becslések szerint legalább tizenöt féle környezeti ingert tudnak egyidejűleg dekódolni, ezek között szerepel többek között a talaj nedvességtartalma vagy a talajban levő víz áramlásának iránya⁴ – a víz illatának gyökérszintű érzékelése mindennek tükrében már messze nem tűnik költői túlzásnak.)

Ézs 6,13-ban a levágott fa gyökere jelképezi majd a maradékot, amely megtérése és a többség pusztulása után az üdvösség „szent magjaként” Isten megújított szövetségének várománya lesz. A mag képében feltehetően már megjelenik az az eszkatológiai distancia, amely a pusztulást markánsan elválasztja a teljes megújulástól.

Sajátos ószövetségi növényi motívum a fű (illetve a virágos mező), amely elsődlegesen a mulandósággal, a gyengeséggel, a törekenységgel kapcsolódik össze (ld. pl. Zsolt 37,2; 90,5–6), ugyanakkor mégis olyasmi, aminek megjelenésére a vegetációs ciklusok ismétlődése során biztosan számíthatunk. Noha pusztulása, kihalása egy csapásra végbemegy („elszárad a fű, elhervad a virág, ha ráfúj az Úr szele”, Ézs 40,7), egy kevés harmat is elegendő, hogy újra sarjadjon. A talaj közvetlen közelében növekvő kicsiny növények önmagukban jelentéktelenek, tömegükben azonban rendkívül fontosak: a fűvek az élőlények elsődleges táplálékai, a teremtmények földi életfeltételeinek biztosítói.

4 Karban, Richard: *Plants Sensing and Communication*, The University of Chicago Press, Chicago – London, 2015; Mancuso, Stefano: *The Revolutionary Genius of Plants: A New Understanding of Plant Intelligence and Behavior*, Atria Books, New York – London – Toronto – Sydney – New Delhi, 2018.

A vízi és szárazföldi élőlények előtt – közvetett módon, a föld megszólításával – teremtett maghozó füvek képezik minden élet alapját (1Móz1,11). A füvek sarjadása a sivatagot egycsapásra életteli, tavaszi díszbe öltözteti, így a fű a vitális frissesség és a regeneráció/helyreállítás jelentéselemeit is magában hordozza (pl. Ezs 66,14: „Meglátjátok, és örül szívetek, testetek is virul, mint a fű”).⁵

A növényi megújuláshoz kapcsolódó ószövetségi képek sorában gyakran találkozhatunk az „elültetett fa – helyreállított ember” metaforával. Ez a kép nem a növényi létforma önérvényesítő megújulását rajzolja elénk, hanem a földet, a teremtett világot kultúrtájként kezelő kertész szemszögéből láttatja az új kezdet lehetőségét. A helyhez kötöttség (Isten a legmegfelelőbb, vízben bővelkedő helyre ülteti be a fa képében megjelenített Izraelt/az igaz embert) nem hátrány, hanem – fenyegető veszélyek hiányában – a kiteljesedés legjobb lehetősége. Az ültetés megújító aktusára a pusztítás végeztével kerül sor, a kapcsolódó isteni ígéretek („elültetem és nem gyomlálom ki őket”, Jer 24,6) a szövetségkötés scenárióit is felidézik. A megújításra, az új teremtésre e képek szerint is ezen a földön kerül sor, Isten jelöli ki a helyet, ahol a „maradék”, a pusztítást túlélte, megtért és ezért megőrzött mag újra kikelhet.

A megújulással kapcsolatos ószövetségi növényi metaforákra jellemző, hogy a megújulás alanya nem elsősorban a megtért és helyreállított individuuum, hanem a nép. Isten a közösséggel kommunikál, jóakarátának feltétele nem az egyén erényes viselkedése, hanem a közösség igazságossága, a közösség hűsége. Az igaz élet kibontakozásának közege a társaság, a teremtett lények kommunikációjában való tevékeny részvétel. A fű, a fa, a hajtások csakis e társaságban, illetve a tágabb környezetük iránti nyitottságban képesek kiteljesedni – a nép e jellegzetesen növényi tulajdonságoknak köszönhetően válik többé elszigetelt egyedek összességénél.

Az Újszövetségben jóval kevesebb a növényi allúzió, az egyes könyvek, különösen a levelek egy városiasodott társadalom képét vetítik elénk, a növényekkel való napi kapcsolatból fakadó ismeretek nyilvánvalóan már nem mindenki számára magától értetődőek. A használt metaforák a növényi működés autonóm logikájának egyre halványuló megértéséről árulkodnak, s a kapcsolódó nyelvi alakzatok szinte kizárólag az agráriumban betöltött, eszköz jellegű növényi szerepre reflektálnak. A megújulással kapcsolatos képzetek is radikális átalakuláson mennek keresztül: az új ég és új föld teremtésére való várakozás elveszti szoros kapcsolatát az itt és most életvilágával, az új teremtés a jövőben a jelenlegi világ egészének pusztulását és megújulását feltételezi. Az óembernek/óvilágnak Krisztusban meg kell halnia,

5 Elliger, Karl: *Deuterofesaja*. 1. Teilband. (Biblischer Kommentar Altes Testament, Band XI/1.) Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1978. 25.

hogy új, örök életre támadjon. Az egyes ember üdvössége nem a kiteljesedett, a következő generációkban folytatódó élet, hanem a személyes identitást is maradéktalanul megőrző örökkévalóság. Az abszolút újról szóló elképzelések a nyelvi képalkotást sem hagyják érintetlenül, a tápláló és regenerációs képességet kiemelő növényi metaforák meggritkulnak, értelmezési tartományuk beszűkül, sablonos formulává rögzülnek. (Ezt a változást jól tükrözi Péter első levele, amely az ézsaiási hivatkozást [„minden test olyan, mint a fű”] a romolhatatlan magból való újjászületéssel állítja szembe.)⁶

Tematikai szempontból az Újszövetségben két nagy növényi metaforacsoport különíthető el, az egyik a vetés és az aratás, a másik a fa és az általa termett gyümölcs képeit foglalja magába.⁷ Mindkét csoport jellemzően mezőgazdasági tevékenységekhez kapcsolódik, a saját törvényei szerint élő, vad természet szinte kizárólag negatív megközelítésben kerül elének, a kultúr-növényeket fenyegető gyomok, gaz és tövis formájában, illetve haszontalan mezei növényként. A fa-gyümölcs képcsoporttal leggyakrabban a szinoptikusoknál találkozunk, a levelek metaforahasználatára ez a típus jóval kevésbé jellemző. E képek fókuszában a fa gyümölcstermő képessége vagy annak hiánya áll, a növény fennmaradásáról vagy elpusztításáról hasznosságának fényében dönt a közelgő ítélet.

A vetés-növekedés-aratás képcsoporttal találkozunk két fontos jézusi példázatban, használatuk azonban a levelekben válik dominánssá. Ebben az esetben egyáltalán nincs szó autonóm növényi létfolytatásról, a növény élete a gazdálkodó által meghatározott céllal és ritmusban zajlik, életének értéke a gazdaságosság szempontja alapján méretik meg az ítéletet jelképező aratáskor. Megfigyelhető, hogy a vegetatív szaporodás képei helyett sokkal inkább az ivaros szaporodással kapcsolatos metaforák utalnak a megújulására. A jézusi példázatokban (a magvető példázatában [Mt 13,3–23; Mk 4,1–20; Lk 8,14–15], valamint a búza és a konkoly példázatában [Mt 13,24–30; 36–43]) a magnak meg kell halnia, hogy új életre keljen, s csak „halála” – ezzel együtt bizonyos várakozási idő – után fakadhat belőle új élet. Az új életre kelő mag az egyik példázatban maga az Ige, a másikban az utolsó ítélet során megmérgetett ember.

A föld és a tenger elmúlásáról, majd a teljes megújulást követő örök állapotról tudósít a Jelenések könyvének látomása, amelyben a mennyei Jeruzsálem főútjának közepén egyetlen fa képviseli a növényvilágot, az élet fája, amely a növényi tulajdonságokat a végsőig redukálva egyesíti magában a táplálás és regeneráció képességeit (a „szuperfa” folyamatosan terem, levelei

6 1Pét 1,23–24.

7 Részletesen Id. Gemünden, Petra von: *Vegetationsmetaphorik im Neuen Testament und seiner Umwelt: eine Bildfelduntersuchung*. (Novum Testamentum et orbis antiquus 18.) Univ.-Verlag Freiburg Schweiz – Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1993.

pedig gyógyító hatásúak). A látomásbeli radikálisan funkcionista természetábrázolás szinte teljesen ellentétes a végességében törekeny, társasságában azonban annál életképesebb teremtményi oikosz Ószövetségben ábrázolt üdvösségekével.

A növényi megújulás biblikus képeinek lehetséges ökológiai olvasatai

Az ökológiai válság ma már nem a jövő egyik lehetséges forgatókönyve, hanem kézzelfogható, jelen idejű valóság, egyértelmű jeleit hiába is próbálnánk tagadni vagy figyelmünk perifériájára szorítani. A megújulásra nagyobb szükségünk van, mint valaha. Az emberi tevékenység indukálta környezeti krízis változatos megjelenési formáiban azonban nemcsak az embert bünteti, hatással van a földi élet általunk ismert teljességére, s olyan életformákat is veszélyeztet, amelyek sosem voltak az emberi terjeszkedés, hatalom- és nyereségvágy haszonélvezői. Nem kell hozzá különösebb képzelőerő, hogy a prófétaik átkok beteljesedését lássuk a természet pusztulásában és az emberek közt elharapózó viszályban – honnan fakadhat azonban mégis a megújulás? A bibliai helyreállításképek közös vonása, hogy feltételezik a megtérést, az Isten-ember kapcsolat újrafelvételét és a megújított szövetség melletti feltétel nélküli elköteleződést. Aktuális életviszonyaink között szükségszerűen nevezi Ferenc pápa ezt a belső fordulatot ökológiai megtérésnek;⁸ ez az a kontextus, amely adekvát keretet ad ma az önvizsgálatnak, az elkövetett bűnök megvallásának és a megtisztulás egymást követő fázisainak.

Az ökológiai megtérés folyamatában azonban egyáltalán nem mindegy, hogyan értelmezzük életünk „itt és most”-ja, illetve az üdvösség ideje közötti viszonyt. Az örök élet reményében elfeledkezhetünk-e a feszítő ellentmondásokkal teli, Isten által mégis szeretett világunkról egyszer és mindenkorra? Csak a romokon átlépve juthatunk-e el egy jobbára testetlennek és anyagtalannak képzelte, alig elgondolható időtlenségbe? Osztottnak-e velünk az üdvösségben a nem emberi teremtett létezők? Ha igen, a mi megtérésünk feltétele-e az ő üdvösségüknek?

Az Ószövetség és az Újszövetség a megtérést követő megújulásban elnyert üdvösség kétféle modelljét állítja elénk, egyszer mind kirajzolja a kettő közötti fokozatos átmenet ívét. Az Ószövetségben megjelenő természetszemléletben – ahogy ezt a növényi képek is jól tükrözik – a természet autonóm, az ember hatókörén javarészt kívül eső nagyság, embertől független működési rendje egyrészt kifürkészhetetlen titok (ld. pl. Jób 38;39), másrészt az emberi életet is alakító, önálló erő. Az Ószövetségnek tudomása van a növények radikális másságáról, amely rész-

8 Ferenc pápa: *Laudato si'*, Tózsér Endre fordítása, Szent István Társulat, Budapest, 2015, 126–129.

ben az ember által is érzékelt eltérő időiségükben, részben eltérő felépítésükben és életstratégiáikban mutatkozik meg, ugyanakkor nyilvánvaló számára az ember-növény kapcsolat eltéphetlenségére, a növények szerepe az élet alapvető kommunikációs folyamataiban (pl. a táplálkozásban). Az üdvösség képei az igazságosságon alapuló, jó, hosszú, mégis véges földi életben ábrázolódnak. A teremtett lények közötti érdekellentétek megszűnnek, az ember tekintete békében pihenhet meg háza tágabb környezetén, amelynek a növények is kitörölhetetlenül részei. Az üdvösség (még ha csak a megtérést választó maradéké is) a létezők legtágabb körét magába ölelő társas esemény.

Az üdvösségre vonatkozó újszövetségi utalásokban a természeti képek jelentősége látványosan csökken, a megváltás többnyire az egyes ember lelki üdvösségét érintő kérdéssé válik, a megújulás az óember új emberré válását helyezi fókuszba. A korabeli gazdasági és társadalmi átalakulásoknak köszönhetően a növényekhez való viszony a mezőgazdasági termelés ember által irányított és szabályozott kereteiben értelmeződik. Eközben a növény tárgyá, eszközzé degradálódik, sorsát nem belső folyamatok, hanem idegen kezek alakítják, mássága elhalványul, nem irányul rá többé az emberi kíváncsiság. A mennyei Jeruzsálem életfája sem más, mint tárgyiasított élelem- és gyógyszergyár, növényi létéből fakadó sajátosságairól egyáltalán nem szerzünk tudomást.

Első látásra úgy tűnhet, az Újszövetség kevés szöveghelye ad lehetőséget a megtérés, a megváltás és a megújulás olyan értelmezésére, amely a nem emberi teremtményeket is magában foglalná, vagy az élők közösségének az emberinél jóval tágabb fel fogásából indulna ki. Az ökoteológiai irányultságú újszövetségi hermeneutika két textus alapján – ezeket mintegy nagyítólenccsént használva – igyekszik feltérképezni a megújulás közösségi dimenzióját (Róm 8,19–23, illetve Kol 1,15–23).⁹ A kozmikus megváltás képei kétségkívül vonatkoznak minden teremtményre, a teremtmények azonban arctalan tömeget alkotnak, a közöttük lévő kapcsolatokról semmit nem árulnak el ezek a szövegek – a helyes viszonyulás módjára vonatkozó konkrét elveket aligha olvashatunk ki belőlük. A közös szenvedés és a földi létezés törekenységének tudatosulásából fakadó közös teremtményi reménység mégis értelmezhető olyan felhívásként, amely lehetővé teszi a teremtmények egymás iránti figyelmének, egymás közti kommunikációjának elmélyülését.

A megújuláshoz vezető megtérés első lépése bűneink, mulasztásaink felismerése, megbánása, majd megromlott viszonyaink helyreállítása. A teremtett világ nem emberi létezőinek hangját újra meghallani, hozzájuk fűződő kapcsolatinkat újraépíteni

9 Horrell, David G. – Hunt, Cheryl – Southgate, Christopher: *Greening Paul: Reading the Apostle in a Time of Ecological Crisis*, Baylor University Press, Waco, 2010. (A szerzők az idézett textusokra egyenesen „ökoteológiai mantra-szövegekként” hivatkoznak.)

elengedhetetlen követelménye az ökológiai megtérésnek. A nem emberi létezők aktív környezetalakító szerepére vonatkozó újabb természettudományos felismerések komolyan vétele mellett az ószövetségi látásmód archaikus tudása, valamint a kozmikus megváltás újszövetségi reménysége is hasznos támpontokat adhat ehhez az újranyitáshoz.

BRYZ ZOLTÁN

Megérteni, kik vagyunk

„Elmerül szemem, arcom, lelkem,
minden élőlény megmerül
abban a feneketlen zöldben,
ami egy fa kívül-belül.”

(Pilinszky János: Zöld)

Emberi agy

Az emberi agyat John Eccles, Nobel-díjas neurofiziológus többek állítása szerint a világmindenség legkomplexebb rendszerének nevezte. Eccles behatóan ismerte eredményeinek értelmezési korlátait, több írásában élesen bírálta az *ígérető materializmust*, és úgy vélte, a túlzott tudományos redukcionizmus megalázza az ember csodáját (Eccles 2005), így talán nem bánná, hogy vitatkozom az állításával.

Az, hogy az emberi agy biztosan a *világmindenség* legkomplexebb rendszere lenne, könnyen kétségbe vonható. Jelenlegi tudásunk szerint a *megfigyelhető* világegyetem ~ 93 milliárd fényév (~ 28,5 gigaparszek) átmérőjű és legalább 2 trillió galaxis otthona. A csillagászok szerint 14 fényéven belül talán 4 lakható bolygó is lehet, a Tejútrendszerbe pedig több milliárd, a világegyetemben pedig ennél nagyságrendekkel több. Ezek egy részén az élet valószínűsíthető. A szén-alapú komplex élethez kell pár milliárd év nyugalom, ez csökkentheti, ám nem nullára, ennek lehetőséget. A *nem-megfigyelhető* világegyetem még nehezebb ügy: a viszonylag széles körben elfogadott egyik Ősrobbanás-modell, a Λ CDM szerint a világmindenség ~4.9%-a megfigyelhető anyag (tömegenergia), a többi rejtély. A multiverzum, a hologram-univerzum, a penrosi ismétlődő eonok vagy a további dimenziók (húr-elmélet) lehetőségeit most nem is említem. Ebben a felfoghatatlanul nagy és alig ismert univerzumban lehetnek még az emberi agy komplexitásához fogható rendszerek. Ezt az érvelést talán még Eccles is elfogadná.

Az már alaposabban megvizsgálható kérdés, hogy az emberi agy vajon a *Föld* legkomplexebb rendszere-e? A válasz nagyban függ attól, mit értünk *rendszer* alatt. Az emberi agy a szárazföldön megjelenő egyik faj egyik szerve. Vajon elfogadható, ha az

emberi agyat egy másik szerveződési szinten megfigyelhető jelenséggel, például egy komplex ökológiai rendszerrel vetjük össze? A gondolat kísérletünk során hamar szembesülnünk kéne azzal, hogy az elmúlt 100 év forradalmi fejlődése ellenére még mindig mennyire keveset tudunk a Föld élővilágáról. A szárazföldön élő fajok 86%-át, az óceánokban élő fajok 91%-át nem ismerjük (Mora és mtsai 2011). A körülbelül 1 trillió mikroorganizmus teljes feltérképezése is egyszerűen reménytelen (Locey és mtsai 2016). Valószínűleg a Föld élővilágát, pláne a fajok között meglévő dinamikus interakciókat és dependenciákat, teljességében soha nem fogjuk megismerni, még a gépi tanulás vagy a hálózatkutatás nyújtotta eszközök segítségével sem. Fajok esetében az a tipikus biológiai ellenvetés, hogy a jelenlegi filogenetikus rendszertanban nem látszik helye a riválisnak. Ha pedig mégis lenne ilyen, az az élőlény intelligens is lenne, és már rég megmutatkozott volna. Persze az intelligenciát az ember magára szabva definiálja, és magát is találja a legintelligensebbnek.

Szerintem a komplexitás szempontjából az emberi agynak talán mégis lehet kihívója a Földön: a természetes erdők endoszimbiotikus növény-gomba hálózata (Parádi 2013, Karban 2017, Simard 2018, van't Padje 2022). Ezen hálózat néhány topológiai tulajdonsága (kis-világ szerkezet) megegyezik az idegrendszer szerveződésével (Simard 2018). A kommunikáció a hálózatban nemcsak kémiai úton történik, fizikai úton is, elektromos jelek is terjednek növények között (Volkov-Shtessel 2018), akárcsak az emberi agyban. Ez a hálózat teszi lehetővé a fák közötti visszacsatolásokat, kommunikációt, tápanyag-megosztást, önszerveződést. A fa-viselkedéskutatók kimutatták, hogy az endoszimbiotikus növény-gomba hálózat kiterjedt percepcióos rendszerrel, emlékezettel és tanulással bír, a fák és a gombák egyed-specifikus válaszokkal rendelkeznek. Mindez arra utal, hogy ezen szuperorganizmusok valószínűsíthetően tudatos rendszerek (Karban 2017, Simard 2018, van't Padje 2022).

Furcsa jelenség, hogy ezen rendszereket az emberiség szisztematikusan pusztítja. Az iparszerű mezőgazdaság terjedése, a városiasodás, a bányászat az ipari termelés hatására évente körülbelül 192 000 négyzetkilométernyi erdővel van kevesebb a Földön (Hansen és mtsai 2013). Ha ez a gyorsuló tendencia nem áll meg, a természetes erdők és velük együtt ezen nagy komplexitású, több millió éves endoszimbiotikus növény-gomba hálózatok 100–150 éven belül akár el is tűnhetnek a Földről.

Pusztító ember

A paleoneuroológusok szerint az emberi agy példátlan fejlődése egy felerősített és egészen rendkívüli szelekciós folyamat eredménye, amelynek pontos kiváltó okait még nem ismerjük (Hámori 2006). Az agy csodájával megáldott ember kitüntetett

szerepét számos gondolkodó vallja. Martin Heidegger szerint a *létmegértés* az ember egyedüli képessége, Arne Naess – filozófus, a mélyökológia megteremtője – szerint ez az *azonosulás* képessége. Csányi Vilmos etológus szerint pedig a *hiedelem* az, ami minket, embereket megkülönböztet a többi élőlénytől. Nyelvészek szerint a *szimbolikus nyelvhasználat* az ember egyedüli képessége az állatvilágban (Gärdenfors 2002).

Más primáták is képesek arra, hogy szimuláljanak a belső világukban eseménysorozatokat, jelekkel kommunikáljanak, koordinált akciókat tervezzenek meg, *szimbolikus kommunikációra* is képesek egyes állatok (például a méhek), de a szimbolikus nyelvhasználatra nem. Az ember sajátosságának tartott *szimbolikus nyelvhasználatra* több definíció létezik. Lényegük, hogy az ember nemcsak arra képes, hogy a jelentől (akár időben, akár térben) távol lévő dolgokról kommunikáljon, hanem a külvilágban soha nem létező vagy soha meg nem történt dolgokat elképzeljen és erről egyeztessen. Egyes nyelvészek szerint ez a *leválasztott reprezentációs* képesség miatt lehetséges, képesek vagyunk egyrészt lekapcsolódni a jelen pillanat hatásairól, másrészt az előzetes tapasztalatainkról (Gärdenfors 2002). A vízióink megosztásához már a tudatelmélet-képességére is szükség van, amit más primátáknál szintén nem sikerült teljességében kimutatni. Úgy tűnik, az ember (az állatvilágban) egyedülálló abban, hogy belső világáról, céljairól képes egyeztetni, víziókat képes megosztani, elsajátítani, befolyásolni, összehangolni. Mindezt átörökítve és halmozódóan, ebből adódik össze az emberi kultúra. Ezeket a képességeket valóban a különleges emberi agy teszi lehetővé. Ugyanakkor a valóságról *leválasztott reprezentáció* teszi képessé az emberiséget arra is, hogy a jelenségeket, visszacsatolásokat bárhogyan értelmezzen, és így soha nem látott értelmetlen kegyetlenségeket is véghezvigyen (népirtások, természetpusztítás, kultúrák felszámolása stb.). Az elmúlt száz évben a technikai fejlődés hatására mindháromat egyre hatékonyabban.

Természetesen önmagában a leválasztott reprezentációval nem magyarázható az emberiség viselkedésének összessége, ehhez a biológián és a lélektanon felül nyelvészeti, antropológiai, szociálpszichológiai, történelmi, szociológiai tudásra is szükség van. Ezzel együtt ökológiai szempontból az embert – eddigi viselkedése alapján – talán helyesebb lenne *homo extinctornak* hívni.

Megjelenésünk óta, de különösen az antropocénban, szisztematikusan pusztítjuk a földi ökoszisztémát. Ezt a sajátos elmentmondást, hogy az emberi agy csodájával bíró emberiség a legpusztítóbb erő is egyben, talán Szophoklész ragadta meg legjobban. Az *Antigonéban* így ír: „Sok szörnyű csodafajzat van, / s köztük az ember a legszörnyebb.” (323–324, Ratkó József fordítása). A „sok van mi csodálatos, / de az embernél nincs semmi csodálatosabb” (Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása) félrefordításnak tekinthető: a δεινός/δεινός (deinós/deinón) jelző ebben a mondatban a bámulatos képességet és különös veszélyt *egyszerre* jelenti (Mez-

ósi 2015). Robert F. Goheen szerint: „E kardal kontextusa legalább két fő, egymástól bizonyos tekintetben eltérő jelentésaspektust tesz lehetővé: az ember bámulatos képességét és azt a különös veszélyt, amit ez a képesség [másokra, a világra] jelent.” (Goheen 1951, 53, idézi: Mezösi 2015, 20).

Emberek és a fák

Jelenlegi tudásunk szerint a legbonyolultabb ökológiai rendszerek a trópusi esőerdők, ezek közül a legnagyobb az Amazonas-medencében terül el. Az Amazóniai-őserdő természetes erdő. Természetes erdő (az emberi beavatkozás nélküli) természeti folyamatok szabad érvényesülését jelenti több száz éven keresztül (Standovár és Primack 2001). Feltehetően itt találhatóak a legkomplexebb endoszimbiotikus növény-gomba hálózatok. (Megemlíthető az is, hogy emberi beavatkozás nélkül Magyarországon, Európához hasonlóan, valószínűleg 85%-os erdősültség lenne [Standovár-Primack 2001]). Természetes erdőből nem maradt sok: az emberi civilizáció durván az erdők felét kipusztította (Crowther és mtsai 2015), és a maradék nagy részét is átszabta. Az Amazóniai-őserdő körülbelül 20%-át tüntette el eddig a modern ember, felbecsülhetetlen számú endemikus fajjal együtt (Buttler 2017). Aggasztó adat, hogy a szomszédos Puerto Ricó-i esőerdőben – a klímaváltozás hatására – az ízeltlábúak populációi 1970 óta minimum a tizedére, maximum a hatvanad részükre estek vissza, magával rántva az őket fogyasztó fajokat is (Lister és mtsai 2018). Hasonló kutatás nem született még az Amazóniai-őserdőre, de elővételezhető, hogy ott is jelentős a pusztulás. A *fogyasztó ember* a magas biodiverzitású helyeket pusztítja, s az Amazóniai-őserdő az egyik kiemelt célpont.

A jelenlegi gazdasági-politikai rendszer (azaz leginkább a vezető közgazdászok, számviteli szakemberek és politikusok) számára az őserdő, a természetes erdő *nyersanyag*, esetleg „ökoszisztéma-szolgáltatás”, ami fájdalmasan ugyanazt jelenti, mint a valódi nyersanyag: kihasználható élettelen valamit, ami *számmunkra* hasznos vagy amit hasznosnak hiszünk. Erről lényegesen másként vélekednek az őserdőben élők. Például a *Yanesha* törzs tagjai szerint az erdőben szellemek laknak, akik mindenféleképp, de van köztük egy kitüntetett, a *Madre*, aki az amazóniai ökoszisztéma legbölcsebb szelleme, egyfajta tanító, orvos (*doctores*), anya, akivel, súlyos krízisek esetén – hitük szerint – konzultálnak ezen őslakosok, tanulnak tőle, orvosságot kérnek. Ez az egyeztetés megterhelő és nehéz munka (*trabajo*), kevesen képesek rá; akik magukról hirdetik, azok biztosan nem. Ezen többségében férfiközpontú törzsek hiedelmét a nyugati reáltudomány halk mosolygással fogadta, babonának tulajdonította, ám amióta azt sejtjük, hogy az endoszimbiotikus növény-gomba hálózat magában hordozza a tudatosság lehetőségét, kevésbé ítélnéjük értel-

metlen babonának, még akkor is, ha a heterotemporalitás miatt a kommunikációt nem tartjuk jelenleg valószínű jelenségnek. A heterotemporalitás azt fejezi ki, hogy ha valamilyen módon tudatosak is a természetes erdők, azok teljesen más (több száz, esetleg ezer éves) időléptékben működnek.

Ökoetika

Mi a helyes teendő, ha az emberi agy csodájával bíró modern emberiség gyorsulónan pusztítja a természetet és ezzel nemcsak sok ezer fajtársa, hanem könnyen saját kihalását is okozhatja? Jól látható, hogy a világ politikai-gazdasági vezetői sem felfogni, sem megoldani nem képesek a problémát. Önparodisztikus, hogy a 2021-es ENSZ-COP26 egyeztetés szinte egyetlen operacionalizált eredménye az, hogy „In Glasgow, countries agreed to come back next year with new strengthened commitments.” (Glasgow-ban az országok megállapodtak abban, hogy jövőre új, megerősített kötelezettségvállalásokkal térnek vissza [a tárgyalóasztalhoz].) (UN 2021)

A gazdasági és politikai tétlenség következményei súlyosak: a következő korszak az emberiség életében várhatóan példátlan lesz: jósolhatatlan, villámgyors, nem-lineáris változások, irreverzibilis természeti és társadalmi katasztrófák időszaka (Bryson 2018).

Ebben az elkeseredett helyzetben Lányi András öko-filozófus szerint elsősorban Szophoklészhez fordulhatunk tanácsért az európai kultúrkörben. Lányi Oidipusz-olvasata revelatív jelentőségű. Az ismert tragédia értelmezése során Lányi abból indul ki, hogy a szubjektum nem ragadható meg a társas viszonyain kívül, ez egyén céljainak jósága sem ítéltető meg az élettörténetétől, környezetétől függetlenül, és szabadsága a másokért viselt felelősségre teszi képessé. Így olvasva Oidipusz szfinxnek adott válasza logikus, de téves, és a szfinx nem kíméli meg az életét, hanem sorsára hagyja. Lányi András így fogalmaz:

Oidipuszt mint a technikai civilizációban kicsúcsosodó európai mentalitás példázatos hőst szerettem volna bemutatni, akinek diadalai pusztulását sietettik, és erényei bűneit súlyosbítják, mert minden probléma megoldására képes, csak azt nem tudja, hogy ő maga kicsoda. Minél hatalmasabb eszközöket adott kezünkbe a tudományos-technológiai haladás, annál végzetesebb következményekkel járt ezek alkalmazása. Oidipuszhoz hasonlóan mi sem értjük, hogy a haladás és a jólét szolgáltatásban erényeink miképpen válhattak szörnyű bűnökké; ma sem tudjuk, kik vagyunk. (Lányi 2015, 65)

Gyulai Iván ökológus, a hazai rendszerszemléletű ökológia vezető alakja a fenntarthatósági tudomány logikája alapján levezetett következtetései egybevágóan Lányi Andráséval:

Hiába vannak megfelelő technikai eszközeink, ismereteink, vagy akár intézményeink, azok mindig az éppen domináns erkölcs szerint működnek... A fenntartható társadalom nem érdekek, hanem értékek mentén építkezik. Felismeri, hogy a jó erkölcs, a helyes értékválasztás a társadalom legfőbb vagyona. Az igazán érett öntudat felismeri, hogy a valódi szabadság nem az egyén elsőbbsége a közösség felett, hanem éppen annak szolgálata. Éppen ezért ez képezi a legfőbb talapzatát a valódi demokráciának és jól-létnek. (Gyulai 2012, 95–96)

Érdekes módon az ökofilozófus Lányi András helyezi el az etika kiemelt szerepét a biológiai értelmezési térben: Lányi szerint az ember etikai érzéke pótolhatatlan evolúciós szerepet tölthet be (Lányi 2015, 69): mivel más faj nem tudja megfékezni az embert az ökoszisztémában, az etikai érzék tölthetné be ezt a hiányzó ökológiai szabályozó funkciót. Azaz az emberiség egészének egy általános *ökoetikai fordulat* hozhatná el azt, hogy *homo extinctorból* valóban a bölcsek bölcse, *homo sapiens sapiens* legyen.

Természetesen a teljes problémakör komplexebb: az emberi agy csodája nem ad magyarázatot a tudatosság és az elme problémájára, és a tudatosság és az elme pedig nem képes önmagában az etikai érzék magyarázatára. Úgy tűnik, hogy az etikai érzékünk egyszerre velünk született és a társas hatásokra nagymértékben formálható jelenség, így nemcsak a természet-tudományok, hanem a humán tudományok teljes tárháza (antropológia, nyelvészet, lélektan, szociálpszichológia, történelem, szociológia stb.) is érintett a kérdésben. Ahogy az emberi viselkedéssel és személyiséggel (Buda 2006), úgy még inkább ezzel a kérdéssel kapcsolatban is felvethető, hogy nem feltárható. Ennek ellenére valószínűsíthető, hogy a tág értelemben vett ökoetikai megközelítés – beleértve az eredeti ökológiát, az ökofilozófiát, az ökológiai-gazdaságtant, a (radikális) ökopszichológiát (Fisher 2013), a környezetszociológiát és a morálszociológiát (Hitlin–Vaisey 2010) – szerencsés lehet a probléma megközelítésében és kezelésében.

A világszintű ökoetikai fordulathoz, amely az általános emberi mentalitásváltozáshoz, viselkedésváltozáshoz vezethet, valószínűleg több mindenre szükség van. Az emberi relációk, a kommunikációs-kapcsolati formák és élményformák változása biztosan alapvető elemük. Ennek már most is látszanak biztató előjelei (közösségi szemlélet, „Small Is Beautiful”, „Slow-movement” stb.). A változásra, különösen a közgazdasági dogmákra és geopolitikai berendezkedésre talán hatással lehet a fizikában végbemenő kozmológiai forradalom is. Kulcselem a kisközösségek újraszerveződése, szabadságuk visszanyerése, a közösségi fordulat. (A fogyasztói társadalom általi végletes individualizáció és az ezen keresztül kínált „szabadság” valójában pszeudoszabadság: korlátozó és lealacsonyító, előre meghatározott, elének tett termékek, szolgáltatások, élmények, státuszok, pártok közötti választhatunk.) Valószínűleg csak ezt követheti

(vagy ezzel párhuzamosan történhet meg) az a jogi, gazdasági, politikai és társadalmi reform, amelyet a fenntarthatósági tudomány szakemberei az elmúlt ötven évben hiába kérnek a világ vezetőitől. Az önismeret is fontos alkotóeleme ezen ökoetikai fordulatnak, amely nemcsak az egyén lélektani önismeretét, hanem az egyén és kisközösségeinek, ezek múltjainak, a társadalom, sőt a *homo sapiens sapiens* filogenetikus történetének megértését jelenti, talán még a Föld és az univerzum történetére is kiterjed, s összességében a széles értelemben vett spirituális értékek felé vezet (Buda–Brys 2012).

Irodalom

- Bossomaier, Terry RJ – David G., Green (szerk.): *Complex systems*, Cambridge University Press, 2000.
- Brys Z.: A nagy felgyorsulás. *Lege Artis Medicinae*, 2018:28 (11–12), 511–512.
- Buda B.: *Empátia*, Urbis, Budapest, 2006.
- Buda B. – Brys Z.: Túlfogyasztás és lelki kiteljesedés – Gyulai Iván új kötetéről. *eLitMed-Ökológia*, 2012/7.
- Buttler, R.: *Calculating Deforestation Figures for the Amazon*, Mongabay, 2017. https://rainforests.mongabay.com/amazon/deforestation_calculations.html (Utolsó letöltés: 2018. 10. 01.)
- Ceballos, G. – Ehrlich, PR – Barnosky, AD – García, A – Pringle, RM – Palmer, TM: Accelerated modern human-induced species losses: entering the sixth mass extinction. *Science Advances* 1: e1400253. 2015.
- Crowther, TW – Glick, HB – Covey, KR – Bettigole, C. – Maynard, DS – Thomas, SM – Smith, JR – Hintler, G. – Duguid, MC – Amatulli, G. – Tuanmu, MN: Mapping tree density at a global scale. *Nature*, 2015 Sept, 525(7568), 201.
- Eccles, J.: *Evolution of the Brain: Creation of the Self*, Routledge, 2005, 241.
- Fisher, A.: *Radical ecopsychology: Psychology in the service of life*, Suny Press, 2013.
- Gärdenfors, P.: *Cooperation and the evolution of symbolic communication*, Lund University, 2002.
- Goheen, RF: *The Imagery of Sophocles' Antigone: A Study of Poetic Language and Structure*, Princeton University Press, 1951, 53.
- Gyulai I.: *A fenntartható fejlődés*, Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány, 2012.
- Hámori J.: Az emberi agy fejlődésének története, *Magyar Tudomány*, 2006/12. 1453.
- Hansen, MC – Potapov, PV – Moore, R. – Hancher, M. – Turubanov, SA – Tyukavina, A. – Townshend, J.: High-resolution global maps of 21st-century forest cover change, *Science*, 2013. 342(6160), 850–853.
- Karban, R.: The Language of Plant Communication (and How it Compares to Animal Communication), in Gagliano, M. – Ryan, J. C. – Vieira, P. (szerk.): *The Language of Plants*, University of Minnesota Press, Minneapolis–London, 2017, 3–26.
- Lányi A.: *Oidipusz, avagy a Természetes Ember*, Liget, 2015.

- Lister, BC – Garcia, A.: Climate-driven declines in arthropod abundance restructure a rainforest food web, *Proceedings of the National Academy of Sciences* (2018): 201722477.
- Locey, KJ – Lennon, JT: Scaling laws predict global microbial diversity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 2016 May 2:201521291.
- Mezősi M.: Csodálatos-e az ember? Az Antigóné első stasimonja. *Studia Litteraria*, 2015/54. (1–2), 18–34.
- Mitton, JB – Grant, MC: Genetic variation and the natural history of quaking aspen, *Bioscience*, 1996 Jan 1; 46(1), 25–31.
- Money, NP: Hyphal and mycelial consciousness: the concept of the fungal mind, *Fungal Biology*, 125.4 (2021), 257–259.
- Mora, C. – Tittensor, DP – Adl, S. – Simpson, AGB – Worm, A.: How many species are there on earth and in the ocean? *PLoS Biology*, 2011; 9(8), e1001127.
- Parádi István: Gomba-gyökér szimbiózis: a mikorrhiza, in *A növényi anyagcsere élettana* ELTE TTK, 2013.
- Simard, SW: Mycorrhizal Networks Facilitate Tree Communication, Learning, and Memory, in Baluska, F. – Gagliano, M. – Witzany, G. (szerk.): *Memory and Learning in Plants. Signaling and Communication in Plants*, Springer, Cham, 2018.
- Standovár T. – Primack TB: *A természetvédelmi biológia alapjai*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.
- Teuscher, C.: *Turing's connectionism: an investigation of neural network architectures*, Springer Science & Business Media, 2012.
- United Nations (UN). UN-COP26 Glasgow Climate Pact – First Achievement. 2021. <https://ukcop26.org/the-conference/cop26-outcomes/> (Utolsó letöltés: 2018. 10. 01.)
- van't Padje, A. – Klein, M. – Caldas, V. – Oyarte Galvez, L. – Broersma, C. – Hoebe, N. – Sanders, IR – Shimizu, T. – Kiers, ET: Decreasing relatedness among mycorrhizal fungi in a shared plant network increases fungal network size but not plant benefit, *Ecology letters*, 2022/25(2), 509–520.
- Volkov, AG – Shtessel, YB: Electrical signal propagation within and between tomato plants. *Bioelectrochemistry*, 2018. Dec 1;124, 195–205.

TÓTH PÉTER

Megújuló energiaforrások

„Szépségesen kelsz fel az ég horizontján,

Ó, élő Aton, aki az életet alkotta!

Betöltöd az egész földet szépségeddel.

Szép és nagy vagy, csillogó és magas a föld felett,

Sugaraid beborítják a földeket, amelyeket alkottál.”

(Ekhmaton fáraó: Naphimmusz, i. e. 1360, Varga Edit fordítása)

1. Bevezetés

Öröndetes tény, hogy az utóbbi években jövők alapvető kérdéseit felismerve egyre többet foglalkozunk az energiák hatékonyabb felhasználásával és az újabb, megújuló energiaforrások széles körű elterjesztésével. A nem megújuló fosszilis energiaforrások közé tartozik a kőszén, kőolaj, földgáz, propán-bután gáz. Megújuló energiaforrásoknak tekintjük a napenergiát, a biomasszát, a szélenergiát, a vízenergiát, a földenergiát és a geotermikus energiát.

2. Napenergia-hasznosítás

A napsugárzás energiahozama a legjelentősebb külső környezeti tényező. A megújuló energiaforrások közül az egyetlen, amely az épületek fűtési energiafelhasználásának csökkentésére, valamint villamosenergia-termelésre hasznosítható. A Földet érő napsugárzás hatalmas energiája (a mi klímaövezetünkben $600\text{W}/\text{m}^2$) sokakban olyan gondolatot ébreszt, hogy az energiaellátás jelentős része kiváltható a napenergia hasznosításából. Sajnos, a feltételezések nem reálisak, mert optimista becslések szerint is a Földet érő napsugárzás évi energiájának csupán 1%-át lehet energetikai célokra felhasználni. Ennél nagyobb arányú elvonás beláthatatlan ökológiai zavarokat okozhat a bioszférában. Annak ellenére, hogy a napenergia önmagában nem képes a távlati energiaproblémákat megoldani, érdemes törekedni a megújuló, tiszta, a környezetet nem szennyező forrás minél nagyobb arányú kiaknázására. Az előnyök széles körű kiterjesztését azonban egyrészt a napsugárzás tér- és időbeli korlátai, másrészt az

amúgy ingyenes energia hasznosításához és tárolásához nélkülözhetetlen többletköltségek hátráltatják.

A napenergia közvetlen hasznosításának legelterjedtebb módjait két fő csoportba szokás sorolni. Ezek egyike az ún. passzív hasznosítás, amikor külön kiegészítő eszköz, berendezés nélkül tudjuk az épületek fűtésére felhasználni. A másik megoldás az aktív hasznosítás, amikor valamilyen, külön erre a célra készített eszköz (kollektor, napelem) segítségével alakítjuk át a Nap sugárzási energiáját hővé vagy villamos energiává.

Passzív napenergia-hasznosítás

Passzív napenergia-hasznosításról beszélünk, amikor az épület anyagát, szerkezeteit, formáját és tájolását úgy választjuk meg, hogy a napsugárzás hőenergiáját kihasználja. Őseink ismerték és kihasználták a környezetük adta lehetőségeket, így a legegyszerűbb példa a napenergia passzív hasznosítására a hagyományos parasztház. A ház egyszerű, kompakt – téglalap – formájú, amely biztosítja, hogy minél kevesebb legyen a hővesztesége. A falazóanyagként használt vályog jól szigetel, emellett tömegénél fogva jó a hőtároló képessége. A déli oldalon kialakított tornác nyáron védi a falazatot a napsugaraktól, viszont télen, alacsonyabb napállásnál nem gátolja, hogy a Nap sugarai felmelegítsék azt.

A passzív napenergia-hasznosítás elvei a hagyományos alapokra épülnek, amelynek lényege a napsugárzás hőenergiájának elnyelése, tárolása, leadása. A tárolásra a napsugárzás és a fűtőtéljesítmény iránti igény közötti eltolódás miatt van szükség (nappal/éjszaka, derült/borult égbolt). Általános rendszereknél napi ciklusú energiátárolásról van szó, de különleges, egyedi megoldásokkal szezonális tárolás is megoldható.

Megkülönböztünk direkt (mindhárom feladatot ugyanaz a tér látja el) és indirekt (a feladatok ellátása térben tagozódik) passzív napenergia-hasznosító rendszereket.

Aktív napenergia-hasznosítás

Napelemek: Nagyobb energiaigény esetén a napelemek termelte egyenáramú elektromos energiát a hagyományos elektromos hálózatban is meglévő váltóáramú elektromos energiává célszerű átalakítani. Ebben az esetben a megszokott elektromos készülékek és lámpák használhatók, sőt a megtermelt energia akár a hálózatba vissza is táplálható vagy családi házaknál tárolható.

A szolárcella típusai: Monokristályos napelem (előállítása drága és energiaigényes, de ennek a legjobb a hatásfoka). Multikristályos napelem (hasonló az előzőhöz, csak több kristályból épül fel, ezért olcsóbb az előállítása). Amorf, vékonyré-

tegű napelem (nagy fényáteresztő-képességű, alacsonyabb igények kielégítésére használják).

A napelemek alkalmazásának területei: A napelemek piacának várható bővülését indokolja a viszonylagosan magas importfüggőségünk, valamint az energiaárak emelkedése. Ahhoz, hogy a teljes belföldi szükségletet a jelenlegi fényelem-technológiával fedezni tudjuk, Magyarország területének csupán 0,24 százalékát kellene napelemekkel befedni.

A tapasztalatok szerint a legfontosabb felhasználási területek a következők: távközlés (pl. mikrohullámú berendezések, ségélyhívók), mezőgazdaság (pl. villanypásztorok, szivattyúk, világítás), szezonális szükségletek kielégítése (családi házakban pl. hőszivattyú), hálózati termelés, elektromos autók töltése.

Napkollektorok: Napkollektorok olyan elemek, amelyek elnyelik, hővé alakítják és a munkaközegnek továbbítják a nap sugarak energiáját. A rendszer kialakításhoz tartoznak a csővezetékek (munkaközeg továbbítása a kollektorok és a hőtároló között), automatika-elemek (hőmérő, nyomásszabályozó, automatikus irányítás), működtető, ellenőrző szerelvények (keringtető szivattyú, nyomásellenőrzés, váltószelepek), tágulási tartály és a hőtároló.

A napkollektoros rendszerek lehetnek egy- vagy kétkörösek. Egykörös rendszer: a kollektorokban közvetlenül a felhasználásra kerülő víz kering. A rendszer előnye az egyszerűség, viszont csak fagymentes időszakban alkalmazható, és a csővezetékben nagy a veszélye vízkőlerakódásnak. Kétkörös rendszer: a kollektorok és a hőtároló között zárt kör található, mely fagyálló folyadékkal van feltöltve. A kollektorokban felmelegedett folyadék a hőtárolóban található hőcserélőn keresztül fűti fel a tárolóban található vizet. A kétkörös rendszerek fagyban is használhatók, és nem kell tartani káros lerakódásoktól sem a csővekben, viszont a több szerkezeti elem miatt költségesebb az egykörös változatnál.

Az áramoltatás szempontjából gravitációs és szivattyús változatok készülhetnek. A gravitációs rendszernél a tárolótartály a kollektor fölött helyezkedik el. A folyadék keringését a felmelegedés miatti fajsúlycsökkenés okozza. A rendszer mellett szól, hogy elmaradnak a szivattyú és automatika költségei, viszont hátrányos a tároló elhelyezésének kötöttsége.

A szivattyús rendszernél a munkaközeg-folyadékot szivattyú keringteti a kollektorkörben. A rendszer előnye, hogy a tároló bárhol elhelyezhető, a szivattyú fordulatszámának szabályozásával rugalmasabb az alkalmazhatóság, viszont az automatika és a szivattyú plusz költségként jelentkezik a beruházásnál.

Léteznek levegős munkaközegű kollektorok. Ezek nagy abszorberfelülettel készülnek, és a rendszerben a levegő vagy gravitációsan, vagy ventilátor segítségével kering. A levegős rendszereket a mezőgazdaságban szárításra, aszalásra, illetve épületek fűtésére alkalmazzák.

3. A hőszivattyú nem varázslat!

A hőszivattyú működési elve azt a közismert fizikai jelenséget alkalmazza, hogy a gázok nagy nyomáson, magas hőmérsékleten is cseppfolyósodnak, míg alacsony nyomáson, kis hőmérsékleten elpárolognak. A kompresszor segítségével a hőszivattyúban lévő speciális gáz halmazállapotú hűtőközeget nagy nyomásra összenyomjuk, amely ezen nyomáson (~ 20 bar) hűtés hatására cseppfolyósodik. A gáz hűtéséről tulajdonképpen a fűtővíz gondoskodik, miközben a fűtővíz felmelegedik.

A hűtőközeg halmazállapot-változáskor a latens energiát adja át a fűtővíznek. A már cseppfolyós hűtőközeget a kondenzátor után a fojtószelep segítségével alacsony nyomásra hozzuk, vagyis a kompresszor szívó oldalára szállítjuk. Alacsony nyomáson a hűtőközeg fűtés hatására elpárolog. Az elpárologtatóban a fűtésről a talajhőcserélőben keringő víz gondoskodik. A talajhőt vagy környezeti levegőt összegyűjtve a víz felmelegszik 2–5 fokra, amely már elegendő, hogy az alacsony nyomású hűtőközeget elpárolgásra készítse. (Köztudott, hogy halmazállapot-változáskor a közegek hőmérséklete nem változik. A víz amíg forr, folyamatosan 100 fokos, tehát a melegítésre használt energia tulajdonképpen a halmazállapot-változáshoz szükséges latens-energia-felvételt fedezi.)

Az ismétlődő folyamat során a talaj vagy levegő hőcserélőjében a környezetből felvett energiát átadjuk a hűtőközegnek, segítve ezáltal az elpárologtatást. Ezután a gázt összenyomjuk és kondenzáltatjuk, majd a látens energiát átadjuk a fűtővíznek, amellyel már a fűtési rendszert üzemeltetjük. A hőszivattyú így szállítja a természetből az energiát a melegebb fűtőrendszer felé. Költségként csak a kompresszor hajtására felvett elektromos energia díja jelentkezik.

A hőszivattyúk Európában és most már hazánkban is széles körben elterjed fűtő/hűtő berendezések. Olyan környezetbarát, megújuló energiát hasznosító készülékek, amelyekkel gazdaságosan lehet fűteni, illetve nyáron hűteni.

A hőszivattyúk érzékeny rendszerben működnek, ezért egyensúlyban kell lennie a környezetből a hőt elvonó hőcserélőnek (talajszonda vagy külső levegő), a hőszivattyú-készüléknek és a kiszolgált épületnek. A kútvíz vagy talajszonda rendszerre csatlakozó víz/víz hőszivattyúk időjárástól és évszaktól függetlenül folyamatosan magas határfokkal működnek, míg a levegő/víz hőszivattyúkat befolyásolja a környezeti hőmérséklet csökkenése. Ezeket a működési elvből adódó szempontokat kiválasztásakor, tervezéskor figyelembe kell venni.

A jól, gazdaságosan működő rendszerek feltétele a szakszerű, pontos előkészítés. Figyelembe kell venni továbbá, hogy jelenleg a hőszivattyúk üzemeltetése a napelemekkel összekötve a legjobb energetikai megoldás.

4. Összefoglalás

(A megújuló energiaforrások előnyei) A földet érő egyórányi nap-sütés több energiát ad, mint amennyit az emberiség egy év alatt elhasznál. A megújuló energiaforrások tehát korlátlan mennyiségben állnak rendelkezésre, sosem fogynak el.

Mivel bárki, bármikor hozzáférhet, magának az energiaforrásnak nincs ára – szemben például a kőolajjal, amihez munkára van szükség: fúrásra, hogy megtalálják, felhozzák, majd nemzetközi csőhálózatokra vagy tankerekre, hogy azokon keresztül eljuttassák a végfelhasználóhoz. Ezenkívül tiszta energiának is szokták őket hívni, hiszen a közvélekedés szerint – a fosszilis tüzelőanyagokkal szemben – nem bocsátanak ki káros melléktermékeket. Ez azonban nem teljes mértékben igaz.

(A megújuló energiaforrások hátrányai) Tény, hogy a fosszilis tüzelőanyagok nagymértékben szennyezik a környezetet. Még legtisztább fajtája, a földgáz is nyomot hagy a bolygó ökoszisztémájában – nem beszélve a kőolajról vagy a szénről.

Figyelembe kell venni, hogy a megújuló energiaforrások sem teljesen emissziómentesek, hiszen az akkumulátorok, a fakivágás vagy a napelemek alkatrészei bizony szemetet termelnek, illetve energiát emésztenek fel. Tehát a megújuló energiaforrások önmagukban valóban emissziómentesek, de a kitermelésük, a begyűjtésük már nem az. Emellett sokkal jobban ki vannak téve a környezeti hatásoknak, hiszen a Nap nem süt mindig, ahogy a szél sem fúj, vagy a tenger sem hullámszik szélcsendes napokon. Energiára viszont továbbra is szükségünk van.

KÁRPÁTI TAMÁS

A távoli bolygó

A függőség betegség, amiből meggyógyulni nem, csak felépülni lehet. A felépülés, változás és reflektivitás nem ér véget azzal, hogy valaki befejez egy rehabilitációs programot vagy ambuláns terápiát, hanem napi munkát igényel, és egész életen át tart. Szakemberként is folyamatosan változnunk kell, alkalmazkodni a kihívásokhoz, mivel az addiktológiai munka is megújulásra ösztönöz. Időről időre átalakulnak a szerhasználati trendek, a problémák összetettebbekké válnak. Segítőként komplex módon, rendszerben, együttműködésben kell gondolkodni, ugyanis az addiktológiai problémák is összetettek, egyszemélyben nem megoldhatók.

A távoli égitest

2008-ban végeztem pszichológusként Pécsen, és bár sok minden megfordult a fejemben egyetem éveim alatt azzal kapcsolatban, milyen terület is érdekel leginkább a pszichológián belül – a gyermekpszichológiától a politikai pszichológiáig –, az addiktológia egyszer sem merült fel bennem. Valahogy nagyon másnak, bonyolultnak éreztem azt a világot, ahogyan elképzeltem. Nem értettem, mi miatt használnak szereket az emberek önpusztító módon, és nem is nagyon akartam megfejteni. A távolból nézve idegen bolygónak tűnt a számomra.

Felszállás

Serdülőkkel kapcsolatban is hasonlóan éreztem. Valahogyan nem nagyon értettem őket, és így dolgozni sem szerettem volna velük.

Aztán a lehetőségek, a sors, a Felsőbb Erő, vagy a véletlen úgy hozta, hogy mégiscsak ez irányban nyílt lehetőségem munkát vállalni. A gyermekvédelemben töltött két év pszichológusi munka a maga nyers valóságával szembesített az emberi szenvedés és küzdelem minden létező szintjével. Így a szerhasználattal, a mögötte rejlő kétségbeesett menekülési vágygal együtt. Ugyanakkor, hiába értettem már jobban például a 14 éves Laci rendszeres szerhasználata mögött meghúzódó szívszorító történetet, akiről szülei teljesen lemondtak, és a legkülönbözőbb pszichés nehézségekkel küzdött kisgyerekkora óta, miközben egy 80 éves ember érzékenységével és bölcsességével tudott néha önmagára vagy másokra tekinteni, teljesen eszköztelennek éreztem magamat segítőként. Sokszor esélytelennek láttam, hogy segíteni tudok nekik, és ez a kilátástalanság egy idő után már elviselhetetlenül nyomasztott. Egy idő után nem láttam más lehetőséget, mint a váltást. Annak ellenére, hogy érzelmileg megérintett azoknak a fiataloknak a sorsa, akikkel dolgoztam, s megszerettem őket. Közelebb kerültem saját ellenállásom megértéséhez is a serdülőkkel kapcsolatban, saját kamaszkorom történéseinek a feldolgozásával. Pszichológusként pedig megértettem, hogy Freud valószínűleg nehezen boldogult volna egy gyermekotthonban a klasszikus módszereivel, és hiába volt nagyon izgalmas a freudi pszichoanalízis elmélete és gyakorlata az egyetemi évek alatt, egészen másmilyen segítői hozzáállást igényel egy ilyen rendszer a benne élőkkel együtt.

Az addiktológia továbbra sem vonzott különösebben, ugyanakkor a közösségi terápia, csoportozás nagyon érdekelt. Korábbi, első saját élményű terápiám is egy csoportfolyamat volt – pszichodráma –, ami nagyon meghatározó, pozitív élménnyé vált a számomra.

Landolás

Egy drogrehabilitációs intézmény szakmai teamje új segítőt, pszichológust keresett, amire végül jelentkeztem. Elsősorban azonban a közösségi terápia szólított meg benne. A megbeszéltek alapján néhány alkalommal huszonnégy órás műszakba le kellett járnom a rehabra, hogy megnézhessem, mit is vállalnék, illetve a stáb és közösség is megismerjen, hogy majd a szakmai vezető dönteni tudjon, az ő véleményüket is figyelembe véve. Az épület egy kis baranyai falu egyik zsákutcájának utolsó háza, óriási telekkel. A területen két nagyobb épülettel, rengeteg fával, gyümölcsössel, foci- és röplabdapályával.

Szorongva, tele kérdéssel érkeztem az első műszakom reggelére az egyik segítővel. Aztán másnap reggelre meghatározó élményekkel lettem gazdagabb, amik egyértelművé tették, hogy szívesen vállalnám ezt a munkát. Egymást nem túl régóta ismerő emberek olyan őszinteséggel beszéltek önmagukról a közösségben, amit soha nem tapasztaltam korábban.

Érzelmileg és fizikálisan is nagyon megterhelő volt huszonegy órában dolgozni, ugyanakkor ennyi idő alatt ténylegesen fel lehetett venni a fonalat a közösségben történő folyamatokat illetően. Pár alkalom után végül a stáb is úgy döntött, hogy szívesen dolgozna velem, így hivatalosan is segítőtvé váltam.

A bolygón kívüli pszichológus

A rehabilitációs intézet programja a *Minnesota-modell* szemléletére épült. Ebből adódott például a multiprofesszionális team, a függőség mint betegségkoncepció, a pszichoedukáció fontossága, az önsegítés vagy a teljes absztinencia elve. De a kezdetek óta számos egyéb terápiás elemmel egészült ki, így például a pszichodramával, a színházterápiával. A függőség egy komplex, bio-pszicho-szociális-spirituális betegség, így mind a négy területen változásra van szükség a felépüléshez. Alapvetése, hogy amennyiben a terápiás szer nélkül megtanul jól lenni a közösség hétköznapijaiban, nagyobb eséllyel tud hosszú távon tiszta maradni a kinti világban. Természetesen fontos része a programnak az elő- és utógondozás, illetve az önsegítő közösségekbe való integrálódás elősegítése, mely hosszú távon jelenthet támogató közeget.

Körülbelül két hónapig mindig valamelyik stábtaggal együtt voltam 24-órás műszakban, hogy megismerjem a rendszer összetettségét, és magabiztosabban tudjak eligazodni benne. Segítőként ugyanis a lélektani munka mellett a kázművelés, a konyhára, a kertre is figyelemmel kellett lenni. Átvenni a postát, felvenni a telefont, követni a szigorú napirendet, facilitálni a közösségi folyamatokat, a krízisben lévőkkel beszélgetni, a favágást koordinálni, stb. Nagyon komplex feladat volt, ami egyszerre tette izgalmassá és szorongatóvá ezt a szerepet.

Pszichológusként nem volt egyszerű dolgom a közösségben. Ráadásul „normi” pszichológusként, azaz olyan emberként, aki nem függő. Szakember voltam a szemükben, és idő kellett ahhoz, hogy segítőtvé, emberré váljak a számukra. A stábban voltak mások is „normik”, így ezügyben tőlük és felépülésben lévő kollégáimtól is sok segítséget kaptam. Mégis úgy éreztem magam, mintha egy másik bolygóról érkezőnek látnának. Sok szempontból így is volt. Meg kellett látnunk egymásban a közöset, az emberit. Ez a folyamat valahogyan egymást erősítve zajlott bennem és a közösség tagjaiban is. Jó ideig nézegettük egymást, míg nem ez megváltozott. Beláttam, hogy a szerhasználók, a függők ugyanolyan emberek, mint bármelyikünk, és az addikció, valamint az aktív szerhasználó működés elfedi a legtöbb esetben az embert, az emberi szenvedést.

Eleinte nehezen találtam a helyemet, hiszen pszichológusként a tanult professzionális távolságtartást nem lehet fenntartani. A 12 lépéses programokban, a *Minnesota-modell* szemléletében vi-

szont alapvető fontosságú ez az attitűd. Segíti a bizalom kialakítását, a kapcsolat erősítését, elősegíti a „nem vagyok egyedül a problémáimmal” élményét, illetve akár megoldási lehetőségeket is felkínál a másik ember számára. Például amikor én hasonló helyzetben voltam, nekem ez és ez segített, ha gondolod, próbáld ki te is, hogy működik-e neked is. Azt a fontos szabályt viszont megtanultam, hogy csak olyan dolgot osszak meg magamból, ami már a „helyén van”, „megdolgozott”, és ez mindig azzal a szándékkal történjen, hogy a terápiában lévőknek segítsen velem.

Eleinte szinte kényszeresen kerestem magamban az azonosulási pontokat, már-már függőnek éreztem magamat, hiszen annyira mindenben önmagamra ismertem. Azt reméltem, így talán oldódik a távolság köztem és a közösség között, és jobban elfogadnak. Ugyanakkor ezeken a felismeréseken keresztül magtálaltam magamban korábbi ellenállásom okait az addiktológiával kapcsolatban, amelyek így feloldásra kerültek.

Egy idő után úgy gondoltam, ahhoz, hogy még jobban értem a rehabos terápia rendszerét, és hitelesebb legyek segítőként, érdemes volna saját élményt szerezni a 12 lépésű önsegítő csoportok programjában is. Közel egy évig jártam rendszeresen gyűlésekre, egy nem szerhasználóknak szóló önsegítő csoportba. Sok szempontból hasznos tapasztalat, jó és új élmény volt, mindennapi életem részévé vált.

Sokat alakultam, változtam ez idő tájt. A saját életemre alkalmazva azokat a terápiás elemeket, amiket tanítottunk, amiket igyekeztünk átadni a klienseknek a rehabon, sikerült letennem a cigarettát, noha ez a családomban keveseknek sikerült. Azóta is tiszta vagyok, de továbbra is nikotinfüggőként tekintek magamra, csak ma nem dohányzom.

A segítő

Vittem a huszonnégyes műszakokat, beszélgettem a terápiásokkal a programok közti szünetekben vagy gazolás közben, kíváncsi voltam rájuk, szerettem volna megérteni őket, és a közösségi működésükben észrevehető nehézségeikben segíteni őket, csoportokat vezettem, fociztam velük, kapáltam a kertben, elindítottam a mosógépet stb. Elfogadott a közösség és a stáb is. Az intézmény szakmai vezetője azonban úgy érezte, mindez szép és jó, ő viszont nem segítő, hanem mégiscsak pszichológust vett fel, és bár nem tudta, mik pontosan egy pszichológus kompetenciái, tudása, gyakorlati munkája, valami mást várt tőlem. Megpróbáltam a különböző hozzám közelebb álló pszichológiai elméleteket és pszichoterápiás gyakorlatot összekapcsolni a fejemben a rehab programjával. Végül megszületett bennem a hozzátartozói csoport gondolata. Nem volt ez egy világraszóló vadonatúj terápiás elem, hiszen számos rehabon alkalmazták már, ugyanakkor itt mégsem volt a terápiás rendszer része.

A segítő pszichológus

A hozzátartozói csoport gondolata, majd gyakorlatba való átültetése izgalmas szakmai kihívás volt. Ekkor már egy cseppet sem bántam a főnöki nyomást, mert rátaláltam egy olyan, a rendszerünk számára új területre, melyben otthon éreztem magam. Végül olyan csoport alakult, melyben a terápiában lévőkkel és családjaikkal dolgoztunk havi egy alkalommal közel három órában. A szakmai programját két kollégámmal közösen dolgoztuk ki, és népszerű lett a terápiásaink és hozzátartozóik körében is, sőt a szakmai stáb számára is.

A függőség családi betegség, a családtagok szenvednek a kialakult diszfunkcionális helyzetben, ugyanakkor tudattalanul a kialakulásában és fenntartásában is szerepet játszanak. Így a felépülés szempontjából az egész családi rendszernek kell változnia.

A húszas évei elején járó Dzsennifer édesapját elvesztette gyerekként, testvére nem volt, így a csoportra édesanyja, Ildikó utazott messziről, havi rendszerességgel. Kapcsolatuk szimbiotikusnak tűnt, kommunikációjuk szélsőséges, a köztük zajló tudattalan függő játszmák pedig nyilvánvalók voltak. Addikt családok működésére nagyon jellemző az a fajta tudattalan kapcsolati dinamika, ahol az „áldozat”, az „üldözött” és a „megmentő” szerepe váltakozik a családtagok között, ami fenntartja a szerhasználatot is. Az ő esetükben legtöbbször az anya volt inkább az „áldozat” és Dzsennifer az „üldözött”. A differenciálódás lehetőségéhez pedig mindketten nagyon sokféle nehéz érzéssel viszonyultak a bűntudattól a félelmen át a haragig és vágyakozásig. Közel húsz éve éltek kettesben. Sok munkája volt a csoportnak, hogy ezeket a működéseket visszatükrözze, segítsen a felismerésükben és a változtatásban. Hosszú és hullámnzó folyamat volt. Megrázó élmény számukra a „játzsma háromszög” felismerése a kapcsolatukban, vagy az a gyakorlat, amikor arra kértük a csoporttagokat, hogy az egyik családtag fekdjön le a földre, a másik pedig próbálja felemelni őt. Ezzel a határok fontosságára, azok tiszteletben tartására és a túlzott segítés lehetetlenségére, negatív következményeire szerettünk volna rámutatni. A csoportfolyamat egyik alkalmára úgy érkezett Ildikó, hogy elment pszichológushoz és önszegítő csoportba is, mert rájött, hogy neki elsősorban saját magán, a saját életén kell dolgoznia. Bámulatos erőt és bátorságot mutatott ezzel mindenkire számára a csoportban. Nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Dzsennifer be tudta fejezni a terápiás programot, és végül Pécsen maradt, eltérően az eredeti tervéhez képest, hogy hazaköltözzön.

A játzsma háromszög nem csupán a családi rendszert érinteti, hanem segítőként is fontos észrevenni, ha kezdünk bevonódni valamelyik szerepbe. Felismerni, beismerni és változtatni, ahogyan a rehab terápiás programjában szerepel. Ez igen gyakori nehézség az addikt betegekkel kapcsolatos munkában. A túlsegítés vagy épp az üldözés, számonkérés, illetve áldozat szerepe miatt. Különösen fontos az ezekre a szerepekre való reflektálás:

hogy elég jól tudjunk segíteni, hiszen különben önmagunknak és a kliensnek is inkább csak ártunk.

A rendszerszemlélet elméleti és gyakorlati beemelése mellett fontos volt számomra annak a megértése is, hogy a függőség háttérben mennyire nagy jelentősége van a kötődésnek, a korai kapcsolati tapasztalatoknak, traumáknak.

Ez a megközelítés ágyazott meg a későbbiekben annak is, hogy újfajta terápiás eszközökhöz nyúljunk, amelyekkel jobban hozzáférhetők lennének azok a klienseink is, akik nem tudtak a közösségbe beilleszkedni súlyos kötődési nehézségeik miatt. Az ő számuk az évek alatt érzékelhetően megnőtt. Így indultunk el munkatársammal a séma-, majd a mentalizáció alapú terápia irányába.

Terápiás sikerek és kudarcok

A számok alapján, ha kicsit leegyszerűsítve is, de rendszeresen azt mondtuk, hogy tíz terápiás közül három fejezi be a programot, akik közül egy visszaesik, egy száraz marad, egy pedig kijózanodik. A „visszaesés” a mi terminológiánk szerint azt jelentette, hogy újból rendszeres használóvá válik. Ehhez képest megkülönböztettük a „megcsúszást”, ami néhány újbóli szerhasználó alkalmat jelentett. A „szárazság” és „józanág” közötti jelentős különbség pedig az, hogy a „száraz” függő, erőből, izomból marad tiszta, míg a „józan” szer nélkül is megtanulta jól érezni magát az életében. Tehát a sikeresen befejezett terápia aránya igen csekély, bár az egyéb terápiás módszerekhez képest a drogrehab még így is nagyon hatékonynak mondható. Persze, az sem mindegy, mit tekintünk sikernek. Azon rehabok többségénél, amiket megismertem, a siker egyértelműen a befejezett terápiás programot jelentette, amit hosszú távú józanág követte. Magasan volt a léc. Ugyanakkor segítőként sokat tanultam és elfogadóbb lettem azoknak a klienseknek a történetét látva, akik több próbálkozás után álltak le végül, tanulva korábbi visszaeséseikből.

Bendegúz egy 50 év körüli ózdi származású, igazi „rehabjáró”, „minden hájjal megkent junkie” volt. Azaz már fiatal korában szerhasználó és bűnöző lett, majd egyre inkább haladt lefelé a függőség lejtőjén. Keveset ült börtönben, mert valahogyan kiügyeskedte magát mindig a zűrés helyzetekből. A mi rehabunkra talán először jelentkezett akkor, de amúgy már végigjárta az ország szinte összes intézményét az évtizedek alatt. Alacsony, köpcös, megtört férfi volt, hiányzó fogakkal, koszosan és büdösen érkezve a hajléktalanszállóról. A híre jócskán megelőzte. Nem sok jót reméltünk, és féltettük a közösséget is. Valahogy azonban amint teltek a hetek, a közösség egyre jobban elfogadta és befogadta. Érzelmi szélsőségeit tolerálták, és segítették, hogy a programban tudjon maradni. Átfordították, mikor nekiindult volna a világnak, hogy inkább

*hasznossá tegye magát, mert a konyhai tevékenységeken kívül kevés feladatban lelte örömét, munkát vállalni pedig elképzelhetetlennek tűnt a számára, és így a józanság sem hangzott számára túl csábítóan. Hosszú órákat beszélgetett vele ilyenkor a többi terápiás. Sok energiát vitt el, de a közösség bírta. Egy idő után pedig már ő is képes volt önmagáért tenni, majd idős terápiásként a fiatalabb csoporttagokért is. Csodaszám-
ba ment a változása. A programot befejezve a Félutas házból azonban már gyorsan lelépett, majd pár hónap múlva visszaesett. Fél év múlva, még rosszabb állapotban jelentkezett ismét, mint ahogyan korábban megjelent. Az ajánlatunk azoknak, akik egyszer már végigcsinálták a rehabot, egy rövidített terápia volt. Azaz három hónap arra, hogy közösen megvizsgáljuk és korrigáljuk azokat a működéseket, amelyek, úgy tűnik, leginkább hozzájárultak a visszaeséshez. A három hónap után félutas rendszerbe került, és évekig tiszta volt, sokkal minőségibb élettel, mint korábban. Pár hónapja jött a hír, hogy visszaesett, de kért újból segítséget, így ismét van rá remény, hogy ne haljon bele a használatba. A függőségnek ugyanis három kimenetele lehet: börtön, terápiás intézet és felépülés – vagy halál.*

Így tehát, segítőként a terápiás kudarcok eleve el vannak rendelve? Nagyjából, bár sok mindentől függ, hogy a számok hogyan is jönnek ki hosszmetiszetileg. Az évek során a klasszikus szerhasználók száma egyre inkább lecsökkent, és először a fiatal dizájnerek használók jelentek meg a rehabon, majd pedig egyre több kettős diagnózisú páciens jelentkezett. Mindkét csoport igen nagy kihívás elé állította a stábot és a közösséget. A terápiás siker aránya pedig érezhetően lecsökkent. A fiatal korosztály megjelenése miatt vagy épp a pszichiátriai betegségekből adódóan szükség volt arra, hogy változtassunk a terápiás programon. Több közösségi és sportprogramot iktattunk be a napokba, leegyszerűsítettünk és felgyorsítottunk néhány terápiás folyamatot. Nagyobb hangsúlyt fektettünk a motiválásra, illetve elkezdtük magunkat továbbképezni, tapasztalatokat gyűjteni más intézményektől stb. Próbáltunk új terápiás elemeket beemelni a programunkba, például a sématerápiából is.

Ugyanakkor, nem mindenki volt olyan szerencsés, mint Bendegúz. Attila húszas éveinek elején járó soproni dizájnerek használó fiatal volt. Egy nagyon szerethető srác, tele energiával, aki ugyanakkor nagyon hirtelen is tudott lenni. Érzelmű állapotai hipergyorsan változtak, nagyon tudta gyűlölni saját magát egyik pillanatról a másikra. Ezekben az órlődéseiben pedig nem tudtunk neki segíteni, és végül elhagyta a rehabot. Reménykedtünk, hogy majd a következő „körben” sikerülni fog neki. Azonban nem sokára érkezett a tragikus hír, hogy meghalt. Hogy öngyilkos lett-e, nem lehetett már utólag megmondani. Megrázta az egész közösséget és a stábot is végleges elvesztése. Fájó önvizsgálat és szembenézés következett annak érdekében, hogy fel tudjuk dolgozni a történeteket. Ennek során pedig kiderült, hogy a közösség olyan titkokat hordozott az idő tájt, amelyek szinte ki is zárták annak a lehetőségét, hogy

nemcsak Attila, de egyáltalán bárki fel tudjon épülni abban a körben. És mi ezeket a diszfunkcionális folyamatokat nem vettük időben észre. Ez változtatásra sarkallt bennünket.

Eltávolodás

Saját magánéleti krízisem, egy norvég ösztöndíj és az ott töltött három hónap új lehetőségeket nyitott meg a számomra. Eldöntöttem, hogy egyelőre nem szeretnék külföldre költözni, ugyanakkor lenne kedvem egy Magyarországon még kevésbé alkalmazott terápiás módszer kipróbálására a hazai addiktológiai ellátás területén, méghozzá kettős diagnózisú páciensekkel, akik már a rehabon is egyre nagyobb számban jelentek meg. Ezzel párhuzamosan felajánlották a rehab szakmai vezetői szerepét is, amit elvállaltam. Míg az előbbi folyamat – a mentalizáció alapú terápia (mentalization based treatment, MBT) meghonosítása egy pilot projekt keretében a pécsi Drogambulancia keretein belül – jól haladt, a rehabon kevésbé találtam a helyemet az új szerepkörben, és egy idő után úgy döntöttem, ez a feladat ebben a formában nem nekem való, így váltásra szántam el magamat. Ekkor már a kiegészítés határán voltam. Vezetőként megváltozott a kapcsolatomban a stábbal és vezetéssel is, nem tudtam úgy feljűk fordulni nehézségeimmel, mint korábban. Új megoldást pedig nem találtam ahhoz, hogy maradni tudjak.

Újrakezeledés

A pszichológus segítő

A Drogambulancián kezdetben pszichológusként, majd szakmai vezetőként dolgoztam, s dolgozom jelenleg is.

A rehabon hosszú időbe telt el, míg a segítői és pszichológusi szerepet integrálni tudtam, majd abba megpróbáltam a vezetői szerepet beépíteni. Az Ambulancián viszont ismét azt éreztem, hogy az elvárás az egészségügyi rendszertől és a szakmai stábtól inkább a pszichológusi szerepem előtérbe helyezését várna. Azaz ismét a hangsúlyon kellett állítanom, hiszen több klasszikus pszichológusi feladatomban is lett, így a diagnosztika. Új szempontokat tanultam a prevencióról, a korai intervencióról, a motivációs interjúról. Azaz a szerhasználók különböző fázisokban vannak motiváció, súlyosság, leépülés tekintetében, és ehhez kell igazítani a segítői intervenciókat. A rehabhoz képest alacsonyabb küszöbű ugyanis az ellátás. Ugyanakkor a terápiás közösségben szerzett segítői tapasztalataimat tudtam, tudom azóta is hasznosítani. Azt gondolom, ezek az élmények mindenképpen meghatározzák azt, ahogyan szerhasználóknak, függők-

nek próbálok segíteni. Ott tanultam meg az addiktológia és az addiktológiai segítői munka alapjait.

A mentalista (azaz, persze nem..., hanem a mentalizáció alapú terápiával dolgozó segítő)

A mentalizáció alapú terápia (MBT) volt az az új módszer, ami-
ben dolgozni kezdtünk kollégáimmal. Ez az ún. mentalizációs
képesség fejlesztésére helyezi a hangsúlyt. A mentalizáció nem
más, mint hogy képesek vagyunk önmagunk és mások visel-
kedését mentális állapotok mentén értelmezni. Például érzel-
meket, vágyakat, szükségleteket tulajdonítunk a viselkedések
motiválóerőinek. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy ez
a képesség számos pszichiátriai betegség esetében nem műkö-
dik elég jól, s a fennálló tünetek nagy része ezzel magyarázha-
tó. Különösen erős bizonyítékok támasztják alá ezt a borderline
személyiségzavar esetében. Így, terápiás programunk – a norvég
partnerintézményünk tapasztalataira alapozva – kifejezetten
borderline személyiségzavarral és szerhasználattal élő, ún. ket-
tős diagnózisú klienseknek próbál segíteni.

Az MBT a kezdetektől nagy szerelem volt mindannyiunk
számára. Innovatív, kutatásokra és tudományos eredményekre
épülő terápiás módszer, pezsgő nemzetközi közösséggel, mely
nyitott mindenfajta szakmai együttműködésre. Közel négy éve
tanuljuk és alkalmazzuk a módszert a pécsi INDIT Közalapít-
vány MBT Ambulanciáján. Nagy kihívás ezzel a terápiás szem-
lélettel és módszerrel bővíteni a meglévő addiktológiai segítői
tudásunkat, mivel több ponton mutat jelentős eltérést az addig
megszokott gyakorlattól. Legalábbis első ránézésre. Ugyanakkor,
közelebről megvizsgálva sok szempontból hatékonyan egészíti
ki egymást a kettő. Fontos, hogy ez az egyéni és rendszerszintű
integrálási folyamat sem tud másként zajlani, mint csapatban, fo-
lyamatos reflektálással.

*Anna huszonöt éves. A mentalizáció alapú terápiába korábbi pszi-
chológusa irányította rendszeres alkoholhasználata és személyiségzava-
ra miatt. Egyik terápiás célként tűztük ki, hogy saját belső állapotait,
különösen érzéseit jobban fel tudja ismerni és kifejezésre juttatni. Az
alapoktól kellett indulni, a testi szintű változások felismerésétől, ame-
lyek támpontot adhatnak az érzelmekhez. Sokat küszködött ezzel az
egyéni és csoportterápiában is. Családjában megszokott volt, hogy érzel-
meit elbogatellizálták vagy teljesen figyelmen kívül hagyták. Érzésekről
pedig amúgy sem nagyon illett beszélni otthon. Így érthető volt, hogy
ez a világ szinte teljesen ismeretlen volt a számára. Ugyanakkor értette,
hogy ezek a hiányok hova vezetnek az életében, és változtatni szeretett
volna rajta. A terápián kívül önsegítő könyveket olvasott, rendszeresen
gyakorolt különböző önmegnyugtató, meditációs technikákat, és próbálta
felismerni belső érzelmi folyamatait. Sokat fejlődött, ami igazán az*

egyik csoportülésem vált feltűnővé a számomra, ahol remegő hangon meg tudta fogalmazni, hogy kívülállónak érzi magát a csoportban, és szeretne erről beszélni. Többször vette észre magán más kapcsolatokban is ezt az érzést, de most szeretné megérteni és tenni ellene, nem pedig a szőnyeg alá söpörni. A csoport erre adott támogató reakciója mélyen megérintette.

Záró gondolatok

Írásomban szerettem volna bemutatni, hogy az addiktológia területén a változás, fejlődés alapvető fontosságú, s megkerülhetetlen segítőként és felépülő függőként egyaránt, másrészt közösség nélkül nem tud működni. Fontos annak az elvnek a követése is, hogy nem lehet mindenkinek segíteni, sőt létezik olyan, hogy a segítség az, ha nem segítünk. Annak mérlegelése, hol van a határ, nem egyszerű. Sokat jelent számomra ebben a terápiás és önsegítő programból megismert „Békesség ima”, ami az életem számos más területén előrevivő tud lenni, akár a mostani borzasztó háborús helyzetben is: „Istenem, adj lelki békét annak elfogadására, amin változtatni nem tudok, bátorságot, hogy változtassak, amin tudok, és bölcsességet, hogy felismerjem a különbséget.”

Oktatás a pandémia után

A mérnöki gondolkodás egyik alapelve, hogy minden rendszer csak annyira erős, mint a leggyengébb eleme, a leggyengébb elemet pedig úgy lehet megtalálni, ha terhelésnek, stressznek tesszük ki a rendszert. Bizonyos értelemben az elmúlt két év ilyen stresszpróba volt a társadalom számára: a világjárvány próbára tette az alrendszereket, a gazdaságtól az egészségügyön át a szociális ellátásig. Sok tanulságot vonhatunk le, amik kiemelkedően hasznosak lehetnek nemcsak egy következő járvány idején, és nem is csak elközelgő krízisekben, hanem egyszerűen a jól, jobban működő rendszerek kialakításában is.

Kijelenthető, hogy az egyik leggyengébb pontnak az oktatás bizonyult. Ugyan az államtitkár győzelmi hírként jelentette be, hogy csak a diákok 5%-a esett ki a tanulásból a digitális munkarendben,¹ ez valójában egész riasztó nagyságrend. Ráadásul, visszatérve az iskolákba, szinte egyöntetű a vélemény a tanárok között, hogy az elmúlt évet el lehet felejteni, a diákok hónapokkal járnak hátrébb, mint ahol lenniük kellene. Ezenfelül az is látványos, hogy milyen súlyos ára volt a karanténnak a gyerekek mentálhigiénés állapotára. A korábbiak sokszorosára nőtt a szorongó, gyakran szomatizáló diákok aránya, szinte mindenki küzd figyelemkoncentrációs nehézségekkel, és kifejezetten nehéz az együttműködés.

Mindez természetesen nem előzmény nélküli, az oktatási rendszer reformja, átgondolása több mint száz éve van napiren-

1 Dr. Maruzsa Zoltán: A tantermen kívüli digitális munkarend tapasztalatai, XXII. Országos Közoktatási Szakértői Konferencia, 2020, <https://kiadvany.suliszerviz.com/kiadvanyok/31-kiadvany-2020/1281-2020-dr-maruzsa-zoltan-a-tantermen-kivueli-digitalis-munkarend-tapasztalatai> (Utolsó letöltés: 2022. 03. 12.)

den, hol kisebb, hol nagyobb intenzitással. Az első reformpedagógiák a századforduló életreform mozgalmaihoz kapcsolódtak, majd Dewey próbálta a pragmatizmus jegyében lefejtetni a feleslegessé vált sallangokat az iskoláról. Az új társadalmi kísérletek rendre új iskolákat is próbáltak teremteni, mint Makarenkó, vagy egyszerűen csak megszüntetni minden iskolát, mint a kínai Kulturális Forradalom tette. A hatvanas évektől a szabad iskola mozgalma, Illich iskolátlánítási felhívása és Papert radikális iskolakritikája ígért valami teljesen újat az oktatásban. A vége azonban mindig ugyanaz, a klasszikus iskolarendszer, módszertan és felépítés marad a régiben. Tanárok tantermekben tanulókat tantárgyakra tanítanak, ez az, ami nem tudott változni.

Az ezredforduló részben technikai fejlesztések által generált változásai azután megint lendületet adtak az újító szándéknak és vágyaknak. Se szeri, se száma a 21. századi iskolát, jövőre kész képességeket, új pedagógiát meghirdető kezdeményezéseknek. A 3 R helyett (Reading, Writing, Arithmetic) az 5 C-t (Critical thinking, Creative thinking, Communication, Collaboration, Citizenship) tűzték zászlajukra és radikálisan új megközelítéseket javasoltak, mint Sir Ken Robinson vagy Sugata Mitra. Ezekből ugyan kifejezetten népszerű TED-előadások születtek, de a rendszer alapjaiban nem változott, még akkor sem, amikor egyre több jel mutatott a diszfunkcionalitására. Ilyen volt például az a jelenség, hogy a nagy technológiai cégek többsége már semmiféle végzettséget nem követel meg a potenciális alkalmazottaktól: amit kell, azt majd úgyis megtanítják nekik, a lényeg, hogy tanulni tudjanak.

Ebben a helyzetben érte az oktatási rendszereket a világjárvány sokkja. Míg az egészségügyben már hosszú évek óta voltak olyan Cassandrák, akik megjósolták, hogy előbb-utóbb jön egy olyan betegség, ami legalábbis a spanyolnáthához hasonlóan söpör végig a Földön, és legalább kisebb járványok kezelésében már volt némi tapasztalatunk, az átállás a digitális oktatásra teljesen váratlan és precedens nélküli volt. Több dolog is egyértelművé vált ennek az előzmény nélküli terhelési tesztnak köszönhetően. Érdekes ezeket számba venni.

Az első és legfontosabb dolog, hogy tanárookra szükség van. Hiába régi álom az iskola automatizálása, egyértelmű, hogy nem megoldható. B. F. Skinner az állatok operáns tanulásával kapcsolatos felfedezéseit az oktatógépek bevezetésével remélte kama-toztatni, de valahogyan az újítás nem lett népszerű. A járvány előtt sokan elmélkedtek azon, hogy a mesterséges intelligencia majd milyen módon tudja kiváltani a tanárokat, de úgy látszik, attól a pillanattól még távol vagyunk (és vélhetőleg akkor nem lesz igazán különbség a mesterséges és a természetes intelligencia között). A kognitív tudomány kutatói már régóta felfigyeltek arra, hogy a tanulás és a tanítás milyen speciális és az emberi tudatban mélyen meghatározott szociális tevékenység, Csibra és

Gergely² természetes pedagógiának nevezte ezt a civilizációkon és korokon átívelő rendszert, ami jelzi a tanuló felé, hogy most éppen olyan dolog van, amit neki tanulnia kell. Aki tanított, az tudja, hogy egy óra közben percenként tíz–húsz döntést is meghoz egy tanár, ráadásul ezek jelentős részét metakommunikatív jelekből, megérzésből teszi. Ez az, amit semmilyen gép sem tud utánózni. Ráadásul a tanítás automatizációját ígérő rendszerek rendre csak a tanulás legegyszerűbb értelmezését, a tények és adatok, esetlegesen a begyakorlott eljárások ismeretét tudják elősegíteni és ellenőrizni. Nem arról van szó, hogy nem lehet olyan többszörös választásos tesztet készíteni, ami mélyebb tudást, készségeket mérne, de biztos, hogy nem egyszerű. A newtoni erő-konceptió használatát mérő Force Concept Inventory például három éven át készült, de a PISA-felmérések feladatai is hosszú éveken át készülnek, és az alapos vizsgálatok, próbafelmérések során a feladatok nagy része nem bizonyul hatékonyan mérőnek és nem is kerül be a végső tesztbe. Paradox módon az a technika, ami jobbra idejétmúlttá, önmagában elégtelenné teszi a faktuális tudást, járul hozzá ahhoz, hogy a tanításban a tudást ilyen primitíven értelmezzük. A digitális oktatás fontos tanulása, hogy tanárookra, élő, mozgó, a diákjaikat ismerő tanárookra szükség van és szükség is lesz.

A második fontos tanulság, hogy az iskola nagyon fontos szocializációs tér. Papert a tőle szokott radikalizmussal ostromozta 1982-ben a hagyományos oktatást: „Mi sem dühít fel jobban, mint amikor azzal kritizálják, ahogy én kritizálom az iskolát, hogy az iskola nemcsak az a hely, ahol a gyerekek megtanulnak számolni meg írni, hanem ott valami homályosan definiált szocializáció nevű dolgot tanulnak. Tisztában vagyok vele. Úgy vélem, az iskolák általában nagyon hatékonyan és szörnyen destruktívan tanítják a gyerekeknek, hogy infantilisek, önállótlank, intellektuálisan becsstelenek, passzívak és a saját fejlődési potenciáljukkal szemben ignoránsak legyenek.”³ Bár nehéz elválasztani, hogy a karantén idején mi volt a be- és összearzárság, a bizonytalanság, az általános szociális depriváció hatása, és mi specifikusan, ami az iskola hiányából következett, tény, hogy a gyerekek mentális állapota nagyot romlott. Nőtt a depresszió, a pánikrohamok, evészavarok száma, és az általános tolerancia, empátia, elfogadási készség is nagyot zuhant a körökben. Ha nem is konkrétan az iskola hiánya okozta mindezt, az biztos, hogy az iskolának fontos feladata helyrebillenteni, ami kisiklott.

Harmadszor egyértelművé vált, hogy a tudásnak az a felfogása, amit a mai iskola képvisel, biztosan fenntarthatatlan. Ezt a legjobban az a kétségbeesés tette látványossá, ahogyan a tanárok

2 Csibra, G. – Gergely, Gy.: Natural pedagogy, *Trends in Cognitive Sciences*, May 2009, 13(4), 148–153.

3 Papert, S.: Tomorrow's Classrooms? *Times Educational Supplement*, March 5, 1982, 31–32, 41. <http://dailypapert.com/tomorrows-classrooms/> (Utolsó letöltés: 2022. 03. 12.)

az értékeléssel küszködtek. Megfosztva attól a teljesen mesterséges környezettől, amit a zárthelyi dolgozat jelent úgy, hogy a diákoknak lehetőségük volt együttműködni és az internetet használni, a tanárok fegyvertelenné váltak. A tanulásnak ebből nem annak kellene lennie, hogy akkor még szigorúbban kell ellenőrizni, és annyi feladatot kell feladni egyszerre, hogy ne legyen idő a megoldások megkeresésére, hanem annak, hogy a *tudás* ilyen ellenőrzése azért nem működik, mert a mostani világban a tudás már más jelent. A tudás változása mindig szorosan összefügg az információátvitel és -továbbítás technikájának változásával, az írás megjelenése, a nyomtatás, a kép- és hangrögzítés, majd az internettel az információ szinte korlátlan kereshetősége és elérhetősége megváltoztatta azt, hogy mit is jelent tudni valamit. Ez a változás a tudásnak a korábban kialakult, akadémiai diszciplínák szerinti felosztását is gyakran meghaladóvá teszi. Az iskolai tudásmérés ezeket a változásokat szinte semmiben nem követte, jobb esetben is egy korábbi, rosszabb esetben egy sokkal korábbi paradigmában ragadt.

Látványosan rámutatott a karantén arra is, hogy az oktatáshoz való hozzáférés milyen nagy mértékben (majdhogynem kizárólagosan) a társadalmi, gazdasági pozíció kérdése. A korábban emlegetett kimaradó 5% a leghátrányosabb helyzetű családokból származik. Itt is, mint a magyar társadalomban oly sokszor, a Máté-elv érvényesül: *Mert akinek van, annak adatik, és bővelkedik, akinek pedig nincs, attól az is elvétetik, amije van.*

Nem újkeletűek ezek a problémák, másfél év karanténoktatás azonban tulajdonképpen megkerülhetetlenné tette őket. Ha komolyan vesszük, akkor kirajzolódik egy olyan oktatási rendszer képe, ami leszámol az avított tudáselképzeléssel, így azzal az illúzióval is, hogy a tudás számmal jellemezhető, beszorítható tesztekbe és kvízekbe. Felbontja az akadémiai kereteket, s jelenség- és problémaközpontúan kezeli a megtanítandókat, hogy azok a mindennapokhoz kötődjenek. Nagy hangsúlyt helyez az együttműködési készségekre és a tudásépítés fejlesztésére, hogy a diákok képesek legyenek új tudást létrehozni a meglévő ismeretek értékelésével, elemzésével és szintézisével. Ez az iskola kiemelten foglalkozik a diákjai mentálhigiénéjével, egyénekként kezeli a tanulókat, és az egyedi problémákra egyedi megoldásokat keres. Természetesen ebben az iskolában nagyon nagy szerepet kap a hátránykompenzáció, ez az oktatási rendszer felismeri, hogy milyen égető szüksége van az egész társadalomnak arra, hogy segítsen a leszakadó rétegek felemelésében. Mindezek mellett ez az oktatási rendszer azt is belátja, hogy működésének kulcs szereplői a tanárok, akik nem oktatáspolitikavégrehajtó szakmunkások, hanem alkotó értelmiségiek, akik nélkül semmi sem tud megfelelően végbemenni az iskolában, s természetesen ezen értéküknek megfelelően kezeli és díjazza is őket. Nem utópiáról van szó: ennek a poszt-covid oktatási rendszernek az elemei egyfelől a PISA-felmérések nyugati bezzeg-országáiban (Finnor-

szág, Észtország, Lengyelország) jó ideje jelen vannak, másfelől az alternatív pedagógiák és iskolák évtizedek óta mutatnak ebbe az irányba.

Sajnos úgy tűnik, ahelyett, hogy a diszrupciót a változás lehetőségeként fognánk fel, az oktatási rendszerre is az lesz igaz, amit Talleyrand mondott a Bourbonokról, akik *nem tanultak semmit és nem felejtettek semmit*. Az oktatás irányítói boldogok, hogy megúszták az egészet, a tanárok jobb híján folytatják ott, ahol abahagyták, esetleg egy kicsit gyorsabban haladnak az anyaggal, hogy behozzák a lemaradásokat, a diákoknak pedig pont olyan érdektelen az iskola, mint eddig is volt. Bízhatunk a lassú változásban, hiszen a kötelező ógörög is kikopott idővel, bár voltak, akik ennek kapcsán a civilizáció összeomlását vizionálták. Vagy várhatjuk, amíg egy még nagyobb trauma képes lesz kimozdítani az oktatást a holtpontról.

HALÁSZ RITA

A bocsánatkérés nyelve, avagy a hamis bocsánatkérés

*Kohn megbántja Grünt, a rabbi unszolja,
hogy kérjen tőle bocsánatot,
de Kohnt sehogy nem viszi rá a lélek.
Eszébe jut valami:*

*– Rabbi, telefonon is lehet bocsánatot kérni?
– Lehet.*

*Úgyhogy fel is hívja Grünt:
– Halló, Szabó-lakás?
– Nem, Grün-lakás.
– Akkor bocsánat.*

Amikor megbántunk valakit, sokszor nem az jut az eszünkbe, hogy fájdalmat okoztunk a másiknak, hanem azt az egyetlen mondatot ismételtetjük, hogy én nem akartam ezt. Nem akartam fájdalmat okozni, nem akartam megbántani. Hogy neki fáj? Erről csak ő tehet, túlságosan érzékeny. Hogy ő megbántódott? Így járt, máskor legyen erősebb, és ne legyen ilyen sértődékeny. Nehéz szembenézni, nehéz felvállalni a felelősséget, nehéz belátni, hogy bár nem akartam, de mégis megtörtént, a másik rosszul érzi magát, és ennek én vagyok az oka.

Amikor a kisebbik lányom ellopta a focis kártyát, amit az unokatestvéreinek szántunk karácsonyra, és amit a fiókjában rejtgetett, szerettem volna, ha legalább odáig eljutunk, hogy bevallja, ő volt. De hosszú időn keresztül tagadott. Nem ő volt, nem ő tette, ő nem is szereti a focis kártyát, hagyjuk békén. Az esti mese után befeküdtem mellé az ágyba, és elmondtam neki egy történetet.

Általánosban volt egy nagyon jó barátnőm, akivel mindig bent maradtunk napközire. Egyik délután megharagudtunk a tanító nénire, és én felírtam a padra, hogy hülye Erzsébet néni. Amikor meglátta, kérdőre vont minket, én pedig ráfogtam a barátnőmre. Erzsébet néni tudta, hogy járok hittanra, és nem akartam, hogy csalódjon bennem, inkább elárultam a barátnőmet.

Hogy ez a hazugság fájdalmas volt számomra, azt jól mutatja, hogy pár év múlva, amikor az elsőáldozás előtti első gyónásom volt, nem mertem erről beszélni az atyának. Azt hiszem, túl nagy volt a szakadék a cselekedetem és aközött, amit gondoltam magamról, amit szerettem volna látni, ha magamat látom. Nem volt összeegyeztethető a két dolog. Én és az a másik lány, aki

hazudik, aki árulást követ el. Már felnőttek voltunk, amikor egy osztálytalálkozón bocsánatot kértem a barátnőmtől.

A kislányomnak elmondtam, mennyire sajnálom, hogy nem tudtam időben bocsánatot kérni, mert így végül eltávolodtam a barátnőmtől, és hiába nem haragszik rám, az az idő, amikor jóvá lehetett volna tenni, amikor a barátságunkat meg lehetett volna menteni, már elmúlt.

A kislányom néma csöndben feküdt mellettem. Amikor befejeztem, azt kérte, meséljem el még egyszer. Elmeséltem. Aztán még egyszer. A végén annyit mondott, anya, nagyon hasonló van velem is. Kimondani, hogy mi történt, még nehéz volt neki, de amikor elmondtam, hogy szerintem mi történt, már nem tagadott. Viszont azt is mondta, hogy bocsánatot kérni nem tud, mert az nagyon nehéz. Egy estére elég is ennyi, gondoltam, nem erősködtem, hogy márpedig most azonnal ki kell mondani, bíztam benne, hogy a napokban ez meg fog történni. Elbúcsúztam, kimentem a szobából, de még az ajtóból visszafordultam, és anynyit mondtam neki, hogy néha egyszerűbb, ha leírjuk. Az is igazi bocsánatkérésnek számít, kérdezte. Bólogattam. Fél óra múlva becsusszant egy levél az ajtó alatt. BOCSÁNAT.

Amikor megkaptam a felkérést, hogy írjak a bocsánatkérés nyelvezetéről, arra gondoltam, megnézem, milyen nyilatkozatok születtek az elmúlt években, mert érdemes lehet megvizsgálni, hogy milyen nyelvi és retorikai mintázatok jelennek meg ezekben. Végül egyetlen egy nyilatkozatot választottam. A szavak használata, a gondolatok sorrendbe állítása, a mondatszerkezet érdekel, emiatt nevet nem írok, nem az a fontos, ki írta, hanem az, hogy mit írt. A közlemény szerzőjére levélíróként fogok hivatkozni. Nem foglalok állást a vádakkal kapcsolatban, onnan indulok ki, hogy a levélíró bocsánatot akart kérni.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Tisztelt Közvélemény!

A személyemmel kapcsolatban felmerült vádakra reagálva kijelentem, ha bárkit bármivel megbántottam, ezúton kérek elnézést! Be kell, hogy valljam, sok élethelyzetben, sok megoldásban, stílusban, viselkedésben valóban közelítettem ahhoz a határhoz, ami még szerintem elfogadhatónak tekinthető. Tettem ezt a művészi érzékenység és a teljes belefeledkezés, a mérhetetlen művészi szabadságvágy okán. Megalázni valakit sohasem volt célom! Ha valaki ezt mégis így érzi, ezúton, de személyesen is szívesen kérek tőle elnézést, bocsánatot, bár szándékom szerint mindig a művészet valamilyen típusú megjelenéséért, a különleges belső világok felszabadítására törekedtem. Előadásaimban éppen úgy, mint a hétköznapi alkalmakor. (sic!) Bízom benne, hogy ezt minden magát sértettnek érző kollégám elfogadja! A legnagyobb büntetés számomra az, hogy imádott színházam nyugalmanak biztosítása érdekében meghoztam azt a döntést, amelyről már vasárnap tájékoztattam a nyilvánosságot!

Az angol nyelvben van egy olyan kifejezés, hogy *non-apology apology*. Magyarul valahogy úgy fordíthatnánk le: hamis bocsánatkérés. Olyan bocsánatkérés, amely igazából nem az, csak annak néz ki. Miből áll ez össze?

Ha. Kezdjük ezzel a kis fránya kötőszóval. A *ha* használata árulkodó. Bocsánat, ha megbántottalak. A *ha* azt jelenti, hogy nem fogadom el, amit a másik mond, hogy nem vagyunk közös nevezőn. A *ha* azt jelenti, hogy hát jó, ha te ilyen kis mimóza vagy, hogy ez neked fájdalmat okozott, akkor ám legyen, bocsánatot kérek.

Reggeli jelenet. A fürdőszobában a szennyes ruhák a földön, a sminkes cuccok, amik mindig szépen sorakoznak egymás mellett, most összevissza hevernek a polcon, a használt vattakorongok a mosdókagyló peremén. Rászólsz a gyerekre, hogy szedje össze. Nem válaszol. Megismétled hangosabban. Jó, mindjárt, veti oda olyan hangsúllyal, hogy úgy érzed, felrobbansz. Fel is robbansz. Nem mindjárt, hanem most. Felemeled a hangod, kiabálsz, nem igaz, hogy ennyit nem vagy képes megcsinálni, tegnap sem vitted le a szemetet, ráadásul a matekdogád hármassá lett, hogy fogsz így továbbtanulni, soha nem csinálsz semmit, nem segítesz, én meg mindent egyedül csinálók, és te még arra sem vagy képes, hogy a szennyest kidobd. Addig mondd, míg a gyerek el nem sirja magát, te kiviharzol. Pár perc múlva bemész a szobájába. Bocsánat, ha megbántottalak. Vagy pár perc múlva bemész a szobájába. Bocsánat, hogy megbántottalak.

A különbség nem is lehetne nagyobb.

A gyerek sír, nyilvánvaló, hogy megbántottad, ez nem kérdés, de még ezt sem ismered el, csak mismásolsz. Ha megbántottalak, akkor bocsánatot kérek. Most mondja azt, hogy igen, megbántottál? Miért kell neki ezt kimondani, amikor láttad, hallottad, érezted. Igen, megbántottad. Lehet, hogy nem akartad, de megtörtént. Nemcsak úgy megtörtént, hanem te voltál az, aki megtetted.

Mondanánk azt ilyen helyzetben, hogy bocsánat, *ha* kiabáltam veled? Biztos, hogy nem. A kiabálás tényét nem kérdőjeleznénk meg. Azt kérdőjeleznénk meg, hogy a kiabálással a másíknak valóban fájdalmat okoztunk-e.

Jó, biztos rosszul esett neki, fájt egy kicsit, fájdogált, na de nem történt itt olyan nagy dolog! Csak egy kicsit erősebben szóltam rád, csak pedagógiai célzattal, jó, hát egy kicsit túlzó voltam, retorikai fogás, hát csak egy kicsit rácsaptam a kezedre, kigáncsoltalak, de hát csak viccből, arról nem tehetek, hogy nem érted a viccet, örülj neki, hogy nem pofont adtam, csak a konyharuhát vágtam hozzád, most tényleg azt sérelmezed, hogy lerúgtalak az ágyról, igazából nem is találtalak el, mert már előtte odébbmáztál, eltaláltalak, de csak épphogy, tényleg mondtam olyat, hogy kidoblak a negyedikről, de ugye nem gondolod, hogy tényleg kidoblalak, és az nem is fojtogatás volt, most miért mondd, a kabátod gombját fogtam meg erősen, tudom, az

sem szép tőlem, most tényleg ezt akarod, hogy bocsánatot kérjek, amiért megfogtam a kabátod gombját, tessék, legyen, ahogy akarod, bocsánat, hogy megfogtam a kabátod gombját.

Milyen kreatívak tudunk lenni, ha arról van szó, hogy a saját hibánkat kicsinyítsük, és a másik fájdalmát érvénytelenné tegyük!

Egy igazi bocsánatkérésnek jót tesznek a konkrétumok. Kiindulásnak természetesen az is jó, ha – a reggeli jelenetnél maradva – azt mondjuk a gyerekeknek, bocsánat, amiért megbántottalak. De ha azt mondjuk neki, hogy bocsánat, amiért kiabáltam veled, és igazságtalan dolgokat vágtam a fejedhez, akkor azt fogja érezni, hogy anyám (apám) nemcsak úgy mondja, hogy bocsánatot kér, hanem valóban tisztában van velem, hogy mit csinált, rosszul érzi magát, mert megbántott, és képes bocsánatot kérni. Aki átélt hasonló helyzetet, tudja, hogy általában ilyenkor a gyerekek is bocsánatot kérnek, mindkét fél megnyugszik, és szent a béke. Legalábbis egy ideig.

Visszatérve a *ha* kötőszó használatára. A mi esetünkben a levélíró száz százalékig biztos lehet abban, hogy van olyan ember, akit megbántott, hiszen, ha nem így lenne, nem pattant volna ki az ügy, amire reagálnia kell, tehát a *ha* használata teljesen felesleges, viszont árulkodó. Már gyanakodhatunk, hogy nem gondolja komolyan a bocsánatkérést.

Hasonló a problémám a *bárkit bármivel* kifejezéssel. Ez így túl általános. Ha esetleg a levélíró név szerint nem is tudja pontosan, kitől érkeztek a vádak, annyit biztosan tudhat, hogy családtagokról, távoli rokonokról, barátokról vagy kollégákról van szó. Olyannyira tudhat, hogy pár mondattal később meg is nevezi a kollégáit, de itt inkább a ködösítést használja.

Ez a három szó, *ha, bárkit, bármivel*, a vádakat egy képlékeny, határozatlan, ingatag térbe viszi, egy olyan nyelvi környezetet teremt, amelyben az olvasó azt érzi, itt minden bizonytalan. Nem bárkit, hanem engem bántottál meg. Nem bármivel, hanem azzal, hogy kiabáltál, hogy kihasználtad a hatalmadat, hogy megáláztál.

Gyónom a mindenható Istennek és neked lelkiatyám, hogy utolsó gyónásom óta ezeket a bűnöket követtem el. Loptam, csaltam, hazudtam. Mennyivel egyszerűbb ezeket a szavakat kimondani, mint felsorolni, hogy kitől mit loptam, kinek mit hazudtam. Mennyivel könnyebb azt mondani, hogy kedves atyám, a tízparancsolatból mind a tizet elkövettem, vagy ténylegesen elmondani, hogy az egyes parancsokat hogyan szegtem meg.

A tények bemutatása már maga is bocsánatkérés abban az esetben, ha nem fordul át önsajnálathoz, a bocsánatkérő nem ragadtatja el magát, és nem oldalakon keresztül ecseteli, hogy milyen bűnöket vitt végbe, hiszen azzal újra traumatizálja azokat az embereket, akiktől bocsánatot kér.

Szélsőséges eset, de képzeljük el, hogy egy sorozatgyilkos úgy kér bocsánatot az áldozat szüleitől, hogy elkezdti részletesen

ecsetelni, pontosan milyen módszereket alkalmazott és milyen módon gyilkolta meg az áldozatot. Ebben az esetben a gyilkolás tovább folytatódik, csak éppen, mivel fizikailag már nem teheti meg, az újabb áldozatait lelkileg próbálja megsemmisíteni.

Visszakanyarodva a mi levélírónkhoz, érdemes azt is megfigyelni, hogy a közlemény ezen pontján nem a bocsánat szót használja, hanem az írja, ezúton kér elnézést.

elnézés – főnév -t, -ek, -e [ë, e]

3. (csak egyes számban) (átvitt értelemben) Valamely hiba, tévedés, gyarlóság, helytelen cselekedet enyhe elbírálása, megbocsátása.

Elnézést a késésért, mondtuk a magyartanárnknak, mire ő, mégis hova néztek el? Sokszor kifejtette, hogy ez egy rossz kifejezés, és hogy ne használjuk. Ötödikes voltam, és mélységesen nem értettem egyet vele. Nekem nagyon logikusnak tűnt, hogy azért mondjuk, hogy elnézést kérünk, mert szó szerint azt szeretnénk, nézze el nekünk ezt a kis hibát, hogy a szünetről késve érkezünk.

Valóban, az elnézést kisebb fajsúlyú hibákra szoktuk használni. Például olyanokra, hogy Tisztelt lakótársak! A 2. emelet 4. lakásban felújítási munkálatokat végzünk augusztus 3-tól szeptember 30-ig. Az átalakítással járó zaj és kosz miatti kellemetlenségekért elnézésüket kérjük.

Hozzáteszem, ha valaki ténylegesen átérzi, hogy a másikkal milyen kellemetlenséget okoz egy nagy felújítással, és szeretne jóban maradni a szomszédaival, akkor ennél nyugodtan lehet valami szívhez szólóbb üzenetet kiírni.

Be kell, hogy valljam, sok élethelyzetben, sok megoldásban, stílusban, viselkedésben valóban közelítettem ahhoz a határhoz, ami még szerintem elfogadhatónak tekinthető.

Azért nagyon érdekes megoldás, amit ebben az esetben a levélíró alkalmaz, mert a mondat úgy kezdődik, hogy be fog vallani valamit. A gyanútlan olvasó arra gondolhat, hogy történelmi pillanat következik, valami olyat fog megtudni, amit eddig nem tudott. Valami olyat fog most elmondani a levélíró, amit nehéz kimondania. Mi itt a gond?

A *be kell, hogy valljam* (variációi: Bevallom, hogy én... Be kell vallanom, hogy...) egy olyan közhelyes nyelvi panel, amit nyugodtan ki lehet hagyni, ha tényleg szeretnénk valami súlyos dolgot megvallani. Ezzel szemben amikor az ember azt mondja, hogy bevallom, akkor biztosan nem egy olyan megvallás következik, ami megrengeti a világot. Bevallom, még soha nem hallottam erről a sütiről. Bevallom, még soha életemben nem láttam ennyi evőeszközt! Be kell vallanom, ha biztosra akarok menni, nem mindig a teljes kiőrlésű (és reformtársai) a legjobb választás

gyermekem számára. Bevallom, még soha nem volt ilyen bájos és segítőkész üzlettársam.

Tehát ha én azt mondom egy baráti társaságban, hogy bevallom, még soha nem olvastam az *Ulysses*t, akkor pontosan tudom, hogy nem fog leszakadni az ég, nem fog megrengeni a világ, tíz-ből kilencen ugyanis bólogatni fognak, hogy bizony ők sem olvasták.

De tulajdonképpen mit vall be a levélíró? Azt mondja, hogy sok élethelyzetben, sok megoldásban, stílusban, viselkedésben valóban közelített egy bizonyos határhoz. Nos, ez nem vallomás, hiszen ezt már mindenki tudja, ezért is írja a bocsánatkérést. Ehelyett lehetett volna azt írni, hogy beismerem, hogy sok helyzetben közelítettem egy bizonyos határhoz. Máris jobb érzéssel olvasnánk a mondatot, bár a második rész így is zavarba ejtő. Bevallja, hogy sokszor közelített egy bizonyos határhoz, egy olyan határhoz, amiről ő, aki most elvileg éppen bocsánatot kér, azt gondolja, hogy még elfogadható. Ki van itt a fő fókuszban? Kiről szól ez az egész? Róla. Ő még azt gondolja. Szerinte még. Milyen mást jelentene ez a mondat: Beismerem, hogy sok élethelyzetben, sok megoldásban, stílusban, viselkedésben közelítettem ahhoz a határhoz, ami mások számára elfogadhatatlan. Ez persze még mindig sántít, hiszen ez a mondat is azt jelenti, hogy bár mások számára elfogadhatatlan, számomra még elfogadható.

Ha valóban bocsánatot szeretne kérni, hozzá lehetne tenni, hogy borzasztóan sajnálom, hogy ezek a cselekedetek nekem akkor még elfogadhatók voltak. Mostanra megváltoztam, és vállalhatatlannak tartom. Vagy valami hasonlót, amiből érezhetnénk, hogy legalább egy percig igazán, mélyen, és valóban belegondolt a másik helyzetébe. Egyelőre azonban annyit tudtunk meg, hogy a levélíró bevallja, valóban elkövetett olyan dolgokat, amik számára elfogadhatók voltak, és csak kikövetkeztethetjük, hogy ezek mások számára nem voltak elfogadhatók.

Ami most következik, az a nem igazi bocsánatkérések iskolapéldája. Kimagyarázás, relativizálás, védekezés, amelyben megtudhatjuk, hogy tulajdonképpen miért is tette – azt, ami neki amúgy is elfogadható volt.

Tettem ezt a művészi érzékenység és a teljes belefeledkezés, a mérhetetlen művészi szabadságvágy okán.

Érzékenység, belefeledkezés, szabadságvágy. Csodálatos szavak, mindenki átérzi. Hát persze, hogy belefeledkezett, hát persze, hogy csak érzékeny, hát persze, hogy csak szabad akart lenni! Ezért tette! Egy igazi művész. Nem véletlenül hangsúlyozza a művészi jelleget kétszer is ebben az amúgy rövid mondatban. Miért, ha valaki művész, az megteheti? Az felmentést kap az erkölcsi és etikai törvények alól?

Egy valódi bocsánatkérés kiegészítené ezt a mondatot, valahogy úgy, hogy „Tettem ezeket azért, mert azt gondoltam, hogy

a művészi érzékenység, a teljes belefeledkezés és a mérhetetlen művészi szabadságvágy feljogosít arra, hogy másokat bántsak, vagy másoknak fájdalmat okozzak, vagy másokkal szörnyeteg módjára viselkedjek.”. Egy ilyen mondatszerkezetben legalább benne van, hogy régen így gondolta, de a múlt idő egyértelművé teszi, hogy ma már nem így gondolja. Ezt persze le is lehet írni: Tévedtem. Rosszul gondoltam. Hibáztam. Bűnt követtem el.

Azt gondolom, hogy akkor sem történne olyan nagy baj, ha egy bocsánatkérésben ott lenne az is, hogy sajnálom. Sajnálom, hogy ezt tettem, bárcsak visszamehetnék az időben, mert akkor nem így viselkednék, akkor kijavítanám, akkor máshogy cselekednék. Talán túl egyszerűnek tűnik, pedig a legtöbb esetben működik.

Megalázni valakit sohasem volt célom!

Érdekes ez a *cél* szó. Ilyen helyzetben nem szoktuk használni. Nem feltételezzük senkiről, hogy célként határozza meg a másik megalázását, azt viszont el tudjuk képzelni, hogy bár nem akarta, de mégis megtörtént. Megtörtént, mert megtette.

Egyszer véletlenül kizártam a férjemet a lakásból. Én aludtam, ő a hideg lépcsőházban várt, a telefonom lehalkítva, a csengető rossz, a kopogásra nem keltem fel, aztán másfél óra után, gondolom, amikor kicsit éberebben aludtam, mégis. Kirohantam, közben hirtelen összeállt, hogy reggel mondta, nincs kulcsa, de elfelejtettem, és automatikusan bezártam az ajtót. Bocsánat, ne haragudj, nagyon sajnálom, jaj, te szegény, hogy lehetek ilyen hülye stb. Amit ilyen helyzetben mond az ember. Fáradt volt, összefagyott kint, meg egyébként is, épp egy nehezebb időszak közepén voltunk, így nem kaptam meg, amire annyira vágytam, hogy azt mondja, semmi baj édesem, azért nagyon szeretlek, de most baromi pipa vagyok, vagy valami ehhez hasonlót. Mire én, hogy valahogy mentsem magam, azt mondtam, hogy de hát nem akartalak kizárni! Amire csak annyit mondott, még jó. Igaza van, gondoltam, minek mondtam ezt, hiszen ez az alap. Alap, hogy nem akarlak kizárni, alap, hogy nem akarlak bántani, hogy nem akarok fájdalmat okozni, alap, hogy nem akarlak megalázni. Amikor olvastam a levélíró mondatát, ugyanazt mondtam magamban, mint a férjem.

Még jó!

Nem akartalak kizárni, de mégis kizártalak, ezért bocsánatot kérek. Nem volt szándékomban leüvöltteni a fejedet, de mégis megtettem, ezért bocsánatot kérek. Nem volt célom valakit megalázni, de... De közben mégis az lett a célja? Ha nem ez lett a célja, akkor ez a mondat így, ebben a formában szintén felesleges. Rádásul van ezzel a rövid mondattal egy másik probléma.

Megalázni *valakit* sohasem volt célja. Valakit nem volt célja. De én nem vagyok valaki! Én az vagyok, akit megaláztál, gondolhatja az, akinek a levél elvileg íródott.

Ha valaki ezt mégis így érzi, ezúton, de személyesen is szívesen kérek tőle elnézést, bocsánatot, bár szándékom szerint mindig a művészet valamilyen típusú megjelenéséért, a különleges belső világok felszabadítására törekedtem. Előadásaimban éppen úgy, mint a hétköznapi alkalmakor. (sic!)

Még egy bocsánatkérésnek álcázott mondat.

Megint a *ha*, megint a *valaki*, miközben biztosan tudható, hogy vannak olyanok, akik így érzik, ráadásul pontosan tudható, hogy kik. A bocsánatkérő azt írja, hogy ezúton (azaz írásban), de személyesen is szívesen kér tőle elnézést, bocsánatot.

Mindenki tudja, hogy bocsánatot kérni piszok nehéz, senki nem teszi szívesen. Szívesen elmegyek veled moziba, szívesen elolvasom a könyvet, amit ajánlottál, szívesen segítek neked megcsinálni a leckét. A levélíró szívességet tesz, a levélíró nagylelkű, mert hajlandó bocsánatot kérni. Mikor is? Ha a másik úgy érzi.

Aki igazán bocsánatot szeretne kérni, az nem kér engedélyt, odamegy a másikhoz, a szemébe néz, és elmondja. Megint más, ha olyan ügyről van szó, amiben az áldozat annyira traumatizálódott, hogy nem mer, nem akar találkozni személyesen a bocsánatkérővel. Ebben az esetben a bocsánatkérőnek tiszteletben kell tartani a kérést. A mondat azonban nem erről szól. Ráadásul nem ér véget, mert megint jön egy árulkodó kötőszó.

Bár. Ha szeretnéd, bocsánatot kérek tőled, de azért azzal légy tisztában, hogy szándékom szerint mindig a művészet valamilyen típusú megjelenéséért, a különleges belső világok felszabadítására törekedtem. Ugyanott vagyunk, mint az előbb. Azért tettem, mert művész vagyok, és a művésznek lehet. A különleges belső világok felszabadítása a fontossági sorrendben magasabb helyet foglal el, mint a te lelkivilágod, a te érzéseid, és egyáltalán te magad.

Bízom benne, hogy ezt minden magát sértettnek érző kollégám elfogadja!

A nyomaték kedvéért egy felkiáltójelet is tesz a mondat végére a levélíró, pedig nyelvtanilag nem indokolja semmi, hogy kitegye, hiszen nem felkiáltó mondatról van szó. Talán azért használja mégis, mert a jelentés szándéka eredetileg egyfajta óhajtás lenne. Bárcsak elfogadná ezt minden magát sértettnek érző kollégám!

A *magát sértettnek érző* szókapcsolat nagyon nem szerencsés. Azt sugallja, hogy bár a kollégánk sértettnek érzi magát, nekem ahhoz a legkisebb közöm sincs. Bárcsak elfogadná minden kollégám, akit megsértettem, írhatná a levélíró, ha valóban bocsánatot szeretne kérni. Az megint más kérdés, hogy mennyire helyes egy ilyen óhajjal eléjük állni, de ez nem ennek az írásnak a tárgya.

Végül elérkeztünk az utolsó mondathoz.

A legnagyobb büntetés számomra az, hogy imádott színházam nyugalalmának biztosítása érdekében meghoztam azt a döntést, amelyről már vasárnap tájékoztattam a nyilvánosságot!

Már megint egy felesleges felkiáltójel, de nem ez a legnagyobb gond a mondattal. Ami itt arról árulkodik, hogy a levélíró nem kér igazán bocsánatot, az a döntés oka. Nem azért hozza meg ezt a döntést, mert a mély szembenézés után arra jutott, hogy ez az egyetlen helyes út, nem azért, mert úgy érzi, hogy ezzel egy kicsit helyrehozhatja a világ rendjét, hanem azért, hogy munkahelyének nyugalmat biztosítson. Nem a szeretett munkahelyének. Az imádott munkahelyének. Erős jelző, ami megint azt a képet erősíti, hogy számára a művészet van mindenekfelett, hiszen ez az, amit igazán imád. Ettől kell most megválnia. Ezzel az utolsó mondattal saját magát áldozat szerepbe hozza, a sértőből így lesz sértett, akitől majd bocsánatot lehet kérni, mert tönkretettük az életét, hiszen a lehető legnagyobb büntetést kapta.

Milyen máshogy hatott volna, ha a nyilatkozat írója ezt a szöveget juttatja el a nyilvánossághoz:

A személyemmel kapcsolatban felmerült vádakra szeretnék reagálni. Elismerem, hogy sok élethelyzetben, megoldásban, stílusban, viselkedésben valóban átléptem egy határt, amit nem lett volna szabad. Bocsánatot kérek azoktól a kollégáktól, ismerősektől, barátoktól, akiket az évek alatt megbántottam. Bár nem volt szándékomban megalázni őket, ezt több esetben is megtettem, mert azt gondoltam, hogy a művészi érzékenység, szabadságvágy mindenek felett való. Rosszul gondoltam. Nem ismertem fel, hogy a tetteim milyen hatással voltak azokra, akiket bántottam. Emiatt az egyetlen helyes útnak azt látom, hogy lemondok a pozíciómról, a mai nappal beadtam a felmondásomat. Csak remélni tudom, hogy valamikor megbocsátanak nekem.

Nem mondom, hogy ez a tökéletes bocsánatkérő szöveg, nem is gondolom, hogy létezne ilyen, de kiindulásnak biztosan jobb lett volna. Kiindulásnak, mert egy ilyen szöveg megírása valóban csak a kezdet.

Egy jó bocsánatkérés valódi, szívből jövő, átgondolt, a sértettel empatikus, nem a sértőre koncentrááló állításokat tartalmaz, de ezeket csak úgy lehet leírni, ha a bocsánatkérő valóban keresztülmegy egy olyan érzelmi folyamaton, ami végül kiváltja azt a szégyenérzetet, amikor legszívesebben a föld alá bújnánk. Ugyanis a szégyen mély átélése vezet oda, hogy végül megtagadjuk a rossz cselekedeteinket. Szembenézni azzal a ténnyel, hogy a cselekedetünkkel másnak fájdalmat okoztunk, hogy amit csináltunk, nem volt helyes. Feltenni a kérdést, ki vagyok én, hogy ezt csináltam, és választ adni rá. Igen, az vagyok, aki ezt megcsinálta, és az vagyok, aki ezt többet nem fogja megcsinálni.

Ha eljutunk oda, hogy az a valaki akarok lenni, aki soha többet nem csinál ilyet, akkor nem elég, ha csak kimondjuk vagy leírjuk ezt, ott a kérdés, hogyan tesszük jóvá?

A levélből teljesen hiányzik a jóvátétel problémaköre, pedig, ha komolyan gondoljuk a bocsánatkérést, akkor ez kardinális.

Ha meg akarunk változni, lehet, segítségre van szükségünk. Ha azt szeretnénk, hogy a társadalom is megváltozzon, hogy a világ jobb hely legyen, de ha a világ nem is, legalább a munkahe-lyünk, amit annyira szeretünk, akkor azért tenni kell. Ha azt sze- retnénk, hogy valóban ne fordulhasson elő többet ilyen, akkor azért tenni kell. Az adott esetben például etikai kódex megírását vagy felülvizsgálatát is szorgalmazhatta volna a levélíró, vagy bármit, ami segíthet azoknak, akik jelen pillanatban is az épület falai között élik az életüket, vagy azoknak, akik majd a jövőben fognak ott dolgozni.

Ne arra koncentráljunk, hogy milyen szörnyű lesz innentől az életünk, hanem ismerjük fel a lehetőséget, hogy jobb emberré váljunk! Mert bármilyen közhely, ha mi jobb emberré válunk, akkor a világ is jobb helyé válik. Egy kicsivel.

VILLÁNYI G. ANDRÁS

In Our Time

felemeljem hangom...
mintha fentebb mérném énem
sötétje zavaros mélyénél
hol remény sincs fényre

kutatom fényét a visszfénynek
hogy tartsa gyöngé hitem
forrása van korlátlan bőségű
ha e szikra tükörképe
lehajolt hozzám kietlen mélybe

csipetnyi nyelv se

gondolatomban folyvást szólítlak
te levélben rólam kérdezel de
elveszett kulcsom a nyelvhez nincs szavam
amin szólíthatnálak szó nincs e helyzethez
se grammatika se retorika

óriás mondathoz csipetnyi nyelv se

őfelsége

telente őfelsége kedvel
puha thonet fotelbe dőlni
meghitt benső ünnepnek
a vaskandallóba begyűjt
rakás hullott ágat

tűzrakás közben
mákszemnyi fehér pók szaladt
holt kérgen életéért lehet
segíthetett volna rögvest akart
de a rőzse közt elrohant

lobog már vidám a máglya
jut nevenincs vértanú sok a lángba
örvend Őfelsége a tűznél
béke van s tűnődhet foteljében
éjszaka télen

fény fény

Gulisio Timeának

fény fény drága hullám csörgi
 a sebzett folyammeder
 piszkos alja a fény tiszta
 tükre volt egymásban fürdött folyó
 egykor a Nappal örökkön

csak

más-e a fodor a ruhán
 mint az anyag mi
 hullámként hordja
 testetlen testből előbújó
 forma és szín meg illat
 sűrűbbé vált a semmi
 ennyi vagy s ennyi van
 csak

jelöletlenség¹

látom mint az üres lapot
 se vonalak se sorok betűk sem
 csak tejfehér sőt színtelen
 végtelenbe folyt jelölhetetlen
 jelöletlenség

1 Amikor képes zsigerileg magáévá tenni a Semmi jelentését, akkorra mind-egy, melyik fogalmat használja: istent vagy nirvánát. A szavaknak már semmi jelentősége, istennek vagy nirvánának sem.

SZENTIRMAI MÁRIA

A sebek gyógyítása

Arcán hosszú heg húzódott, bal szeme csücskétől
szájának bal felé eső zugáig, s szebb lett, mint
annak előtte, hogy rákerült véres sebére a kötés,
s ha reggelente tükörbe nézett, csodálkozott, miért nem
látja az örök jelet, csak gyomra apró rángásaiból tudja,
kezdetét vette az „attól a naptól fogva”, egy határvonal,
és a körülötte lévő tárgyak angyalszárnyakat növesztettek.
Megcsodálta a rozsdás szög görbületét, feleslegességén
meghatódott, kivette a szemétből a széttört kelyhet,
amiben még piroslott a már elfonnyadt csipkebogyó.
Mosolygott a mellette elhaladókra, azok visszafordultak,
és csodálkoztak, minek örülhet ez a torz arcú ember.

*

Hívta a csendet, hogy ismerkedhessen
időtlenységével, mély szakadékaival,
jéghideg vizével, amitől elakad a lélegzet.
Érezte, ahogy növekvő térfogata kiszorítja
szerveiből a folytonos remegést,
de nem tudta, hogyan őrizhetné meg
e testtel körül nem határolható szabad lényt.
Értették egymást.

*

Nem akarta látni,
nem akarta tapintani.
Állt a zuhany alatt egy idegen testtel.

*

Elkopott a cipó a hosszú út alatt...
Az éhség csak az első napon mar,
aztán pillangó lebeg a gyomorban,
és eldobhatóvá válik a karóra.
Kötelékei kusza szálai
ujja begyéről felszálló katicák.
Sík terepen is hegyet mászik a szív.
Jóbra gondol. Tudni akarja,
meddig bírja a teljes kifosztottságban.

*

Tudta, lehetetlen elmagyarázni,
ahogy egy öregedő nő
átfogja és magához öleli jutalmait
és büntetéseit, türelmetlenségeit
és várakozását, hogy majd
mindezekkel együtt Isten
magához öleli abba a békés, nyugodt
folyóvízbe, amivel gyerekkora estjein
beszélgetett.

*

A Balti-tenger hullámai szülték a követ,
ami a parton várta, és halkán kérte,
gondoljon Botticelli Vénuszára, ahogy kilép
a fehér kagylóból. Felemelte. A gömbölyű
földet tartotta kezében, nézte, ahogy
a víz körülöleli a messzeséget.
Nagyra hízott sirályok sirtak a vízbe vert
cölöpökön. Mezítláb futott önmaga elől,
kérte a tengert, mossa el nyomát,
ne maradjon utána hamis mosoly.

DEBRECZENY GYÖRGY

aki a bábokkal játszott

az álmoság kartonpapíráról
letépkedte az összes naplementét
idős patriótát segített fel a színpadra
a lokális márványtalapzatra

mit tegyünk ha jön a tornádó kérdezte
az ember aki a bábokkal játszott
tarka rongyokból összevarrt
bohócköntösbe bújtak a szereplők

arcukat bemázolták kiterjesztett
karokkal a repülést imitálták
az álom eljövetelekor
megszólaltak a bambuszfuvolák

MÉLYI JÓZSEF

Mindig megújuló mérce

Birkás Ákos előadásai az avantgárd haláláról

„A minden egyes újrakezdésben benne lakozó varázslat abban áll, hogy a megrekedt idő mozgásba lendül, hogy sokat ígérővé válik, hogy valakit magával ragad.”
(Rüdiger Safranski: *Idő*)¹

A művészettörténetben az új fogalma általában egy-egy adott korhoz köthető. Felbukkan már a reneszánsz idején, a 17. századi művészeti írók visszavetítik az ókor alkotóinak felfedezéseire; megjelenik az *imitatio* és az *inventio* ellentétpárja mögött, a régi és az új szembeállításának háttérében,² a stílusok összefüggésében. Az új jelentésárnyalatai folyamatosan változnak: a szó 1600 körül még nem rendelkezik a későbbi pozitív jelentéssel,³ az csak a 17. és a 18. század közötti fogalom-átalakulások során tapad rá. A 17. században az újdonság és az eredetiség már a művészeti rendszer alapját jelenti – szemben a vallás és a politika innovációellenességével.⁴ Mindez azonban mai szemmel a távoli múlt; az újdonság a művészetben a 20. század folyamán szorosan összefűződik az avantgárddal és az új kultuszával – minden poszt-jelenség is ebből indul ki. Az újdonsággal párhuzamosan változik a megújulás fogalma is, amely mindig viszonyítást jelent a régihez, az egyes életművekre vetítve pedig a korábban megszokott elvetését, esetleg műfaji, technikai változtatást, és mindenképpen szemléletváltást.

A magyar képzőművészet közelmúltbeli történetében aligha találunk olyan alkotót, aki többször és radikálisabban újult volna meg, mint Birkás Ákos. Életművére tekintve kiemelkedően fontosnak tűnnek a műfaji váltások, a motívumok metamorfó-

1 Safranski, Rüdiger: *Idő*, Typotex, Budapest, 2017, 12.

2 Lásd Białostocki, Jan: *Régi és új a művészettörténetben*, Corvina, Budapest, 1982.

3 Lásd Büttner, Nils: *Das Neue und die Kategorie des Neuen in Haarlem um 1600*, in Pfisterer, Ulrich (szerk.): *Novità: Neuheitskonzepte in den Bildkünsten um 1600*, Zürich, 2011, 87–109.

4 Luhmann, Niklas: *Die Kunst der Gesellschaft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1997, 435.

zisai, a művészi attitűd átalakulásai. A megújulás azért is tűnhet kiemelkedő jelentőségűnek Birkás művészetében, mert az új melletti döntések folyamatos önreflexióval kapcsolódtak össze. Előadásában, feljegyzéseiben, interjúiban gyakran kitért a megújulás okaira és lehetőségeire, saját pozíciójának átértékelését mindig indokolta, elemezte. Megújulása több alkalommal is radikális volt, de korántsem végérvényes. Birkás elpusztította fiatalkori műveit, de mint kiderült, valamilyen formában mégis megőrizte őket. Elrejtette egyes régi alkotásait, elfordult tőlük, ugyanakkor utólag úgy tűnik, gondolkodásának háttérében, új művészi koncepcióinak kialakításában újra és újra előbukkanhattak. Életművének vizsgálatában ma a jól felismerhető cezúrák mellett fontosnak tűnnek a különböző korszakok hasonlóságai, a témák átmetsződései, a visszatérések is.

Birkás Ákos megújulásai közül kiemelkedik a nyolcvanas évek elejének radikális szemléletváltása, amelynek esszenciáját az a két előadás tartalmazta, amelyeket 1982 utolsó napjaiban tartott a Rabinec Stúdióban.⁵ A helyszín maga is a megújulás szimbóluma volt: a Rabinec⁶ 1982-ben nyílt meg Kelemen Károly festőművész lakásán, s célja nem csupán az új festészeti törekvések bemutatása, de a stúdióhoz csatlakozó alkotók – keleti viszonyok közötti már nyugatnak tűnő – menedzselése is volt. 1982 végén itt voltak láthatóak Birkás Ákos új alkotásai, amelyeket Beke László frissen így jellemezett: „E fordulat jegyében értékelendő Birkás Ákos bemutatkozása is, aki feltehetően szellemi provokációnak szánt, vastagon kent, merész színezésű, szimmetrikus absztrakt festményeit (korábban hiperrealista volt, majd évekig fotó- és szöveges munkákkal foglalkozott!) helyzet-elemző előadással egészítette ki.”⁷ A hetvenes évek konceptuális fotóműveit tehát festmények váltották fel, de az előadásokban a személyes művészi megújulás csupán a háttérben alkotta. Az előtérben az avantgárd halála, a modernből a posztmodernbe való átmenet, és az intézményes átalakulás reális lehetősége állt.

1982-ben már láthatóvá váltak a képzőművészeti intézményrendszer 1980-ban felülről kezdeményezett átalakításának körvonalai.⁸ A politikai és gazdasági reformokkal párhuzamosan a kultúrában is végrehajtott változtatások nyomán többek között átfurmálódott az állami vásárlások merev rendszere, és ismét en-

5 Az első előadás: *Ki az áldozat? Ki a tettes? és Mi a teendő?* 1982. december 17. *Aktuális levél 1*, 1983. január, 19. A második előadás: *Az avantgárd halála*. 1982. december 30. *Aktuális levél 1*, 1983. január, 31.

6 Lásd Szoboszlai János: A Rabinec Galéria, in Keserü Katalin (szerk.): *A modern poszt-jai*, ELTE, Budapest, 1994, 249–252. Lásd még Nagy Kristóf: Rabinec Studio: The Commodification of Art in Late Socialist Hungary, 1982–1983, in Octavian Esanu (szerk.): *Contemporary Art and Capitalist Modernization: A Transregional Perspective*, Routledge, 2020.

7 Beke László: Tíz kortárs magyar kiállítás 1982 második feléből, *Művészettörténeti Értesítő*, 1982/4. 326.

8 Részletesebben lásd Horváth György: *A művészek bevonulása*, Corvina, Budapest, 2015.

gedélyezték az alkotóközösségek működését. 1982 végén új zsűrizési rend jelent meg, határozat született a Művészeti Alap műkereskedelmi tevékenységének javításáról, művészetmenedzseri tevékenységének kiépítéséről. Az intézményes megújulás sok tekintetben visszatérést jelentett az 1968-as reformok szelleméhez, hatása pedig később a rendszerváltáson is jóval túlnyúlt.⁹ A hetvenes években a hivatalos és nem-hivatalos művészet szigorú elválasztásának alapvetéséből kiinduló neoavantgárd – és a neoavantgárdon kívüli alkotók többsége – ekkor a hatalom közömbösségével és ezáltal korábban nem tapasztalt szabadságfokok lehetőségével szembesült. Ezzel párhuzamosan a hetvenes évek végétől Nyugatról egyre több információ érkezett a posztmodern – elsősorban építészeti – diadalútjáról, az új festészet amerikai majd európai sikereiről. Tulajdonképpen nemcsak a Rabinec Stúdió – amelynek előzményei Simon Zsuzsa művészettörténész tevékenysége nyomán már 1979-ben megjelentek –, de ezzel párhuzamosan a Hegyi Lóránd rendezésében 1981-ben lezajlott *Új szenzibilitás* kiállítás¹⁰ és az ezzel kapcsolatban megjelent írások sora is ennek az átalakulásnak a kézzelfogható jele volt.

Birkás Ákos első előadása a fokozatos átalakulás konzekvenciáit vonta le: „Az előadás címe, hogy ki a tettes, ki az áldozat és mi a teendő, kérem szépen ez – most már nem akarom tovább csigázni a kedélyeket – az avantgárd halálára vonatkozik.”¹¹ Az előadás közönsége számára – a hallgatóság nagy részét a hetvenes évek neoavantgárdjának szűk budapesti közössége alkotta – már a tézismondat elhangzása is jelezte a korábbi pozíciók radikális eltolódását. Birkás kiindulópontját Douglas Davis *Modern és posztmodern* című szövege¹² jelentette, ami mindössze néhány hónappal korábban jelent meg New Yorkban. (Ebben az esetben az előadó és a hallgatóság számára nemcsak a szöveg témája, hanem annak frissessége is hangsúlyos volt. Birkás 1981-ben töltött több hetet New Yorkban,¹³ ottani tapasztalatai sok tekintetben fontos szerepet játszottak művészi szemléletének átalakulásában.) Az előadásban az avantgárd halálát Birkás mind Nyugaton, mind Magyarországon kész ténynek tekinti, ennek okai azonban – amellet, hogy a jövőorientáltság mindenütt meg-

9 Lásd Mélyi József: Rendszerváltás 1983: a továbbélt nyolcvanas évek, *Enigma*, 2019/99. 13–21.

10 Az első *Új szenzibilitás* kiállításra 1981-ben a Fészek Galériában került sor, ezt követte 1983-ban ugyanezzel a címmel a második tárlat az Óbudai Pincegalériában.

11 Birkás Ákos: Ki az áldozat? <https://artpool.hu/Al/al01/Birkas1.html> (Utolsó letöltés: 2022. 03. 10.)

12 Magyarul: Douglas Davis: Modern és posztmodern, *Aktuális levél* 1. 1983. január 20.

13 „... amikor 80 körül New Yorkban voltam, igyekeztem mindent megnézni galériákban, kiállításokon és múzeumokban. A látottak egészen váratlan hatást tettek rám: mintha hazárdjáték, próba-szerencse játék folyna. Bizonyos játékszabályok szerint mindenki mindent megpróbálhat. Igyekeztem úgy nézni, mintha akkor jöttem volna a sivatagból, vagy a Marsról, és meg kellene fejtenem.” Kovács Ágnes interjúja Birkás Ákossal. In *Birkás Ákos kiállítási katalógusa*, Múcsarnok, 1988. június-július.

ingott – szerinte eltérőek: míg Nyugaton azért számolódott fel, mert már intézményesült, Magyarországon épp abból kifolyólag, mert semmilyen lehetősége nem volt az intézményesülésre.

A második előadás, amelynek már a címe is *Az avantgárd halála* volt, a jelenséget elemezve az avantgardista attitűd létjogosultságának eltűnését állította középpontba. „Az avantgárd mindent elvesztett. A hatalom megfosztotta terétől is és idejétől is” – állította Birkás, s az egykori „követelők” és a fiatal művészek előtt álló lehetőségeket az előadás végén összegezte. Az első két lehetőség valójában nem tartalmazza a megújulást: az egyik az avantgárd paródiáját kínálja, a másik egy esetleges új művészeti megnyilvánulási-publikációs forma megjelenését (amelybe Birkás valószínűleg saját előadásait is beleérti). A Birkás által felvetett utolsó – és egyben a számára egyetlen valóban lehetséges – út: a festészet, „azért a festészet, mert a festmény még mindig korunk par excellence műtárgya”.¹⁴ A festmény és a galéria ebben a tekintetben szorosan összetartozik – a távoli jövő lehetőségeként itt akár már a magyarországi galériaalapítás is felmerül; csírájában ezt tartalmazza a Rabinec Stúdió tevékenysége is. A posztmodern fordulatra reflektálva Birkás még egy alapvető megállapítást tesz: „Egy nagyon fontos vonatkozást emelnék ki a nemzetközi információhalmazból, azt, hogy egy helyi, nemzeti karakter, egy saját történet iránti éhség, igény nagyon erősen előtérbe került.”¹⁵ Mindez pedig véleménye szerint nem elsősorban felzárkózási lehetőséget kínál – hiszen „Budapest nem New York” –, hanem az újrakezdés a megújulás ígérését rejtí magában.

A megújulás lényegét azonban nem csupán a világban zajló, „igazi nagy kulturális energiarobbanás”, a képéhség, „az emberi indulatokkal töltött festői nyelv újrafelfedezése”¹⁶ vagy a magyarországi intézményes átalakulás alkotja. Birkás számára a megújulás lényegét tekintve spirituális. Nem véletlen, hogy második előadásának végén engedélyt kér hallgatóságától, hogy a korábbiaktól eltérően a leírt szövegét olvashassa fel: „Azzal tisztában vagyok, hogy még nincs itt sem az ideje, sem a helye egy valóban keresztényi művészet propagálásának, melyben újra világosan elválik a jó és a rossz, az áldott és a gonosz, mely újra nagyszabású és örökérvényű drámaként jeleníti meg az emberi létet. (...) Ebben a drámában fekete mezben a sátán erőit jelenítené meg a hatalom. (...) A hatalomhoz való viszony az emberi lét alapkonfliktusa, melyből alig van esély győzelmesen kikerülni. Elvileg nem lehetetlen, de gyakorlatilag szinte megoldhatatlan próbatétel egy aktív élet során elválasztani jót és rosszat. Nincs értelme így kiélezni a dolgokat. Az antikrisztus háborút akar, kicsiben és nagyban. Az avantgárd inverz etikája saját otthonában

14 Birkás Ákos: *Az avantgárd halála*. <https://artpool.hu/Al/al01/Birkas2.html> (Utolsó letöltés: 2022. 03. 10.)

15 Uo.

16 Gyetvai Ágnes a *Plánium '84* kiállításra írt kísérőszövegéből. https://artpool.hu/music/planum84_gyetvai.html (Utolsó letöltés: 2022. 03. 10.)

akarta lehetetlen helyzetbe hozni a legyőzhetetlen sátánt. Reménytelen kísérlet volt. Semmi mást nem kell észrevenni, mint azt, hogy béke van.”¹⁷

Az avantgárd halála tehát a béke paradox állapotának¹⁸ felismerésével jár együtt: „A sátán mindenkit megront a hatalmon keresztül, csak az antikrisztus áll ellent, és háborút akar. De hiába minden gonoszsága, béke van, és a béke el fogja söpörni a világot”¹⁹ – ezek az előadás utolsó mondatai. Ezt a felismerést Birkás saját festészetére is alkalmazza: „Az én képeim tájképek, topográfiailag azonosítani is tudom őket. Politikailag allegóriák: Kelet és Nyugat, jobb és bal, ettől nem lehet szabadulni. Jó és rossz moralizáló ábrái. Vallásos látomások obszcén értelmezési lehetőségekkel. Arcok, emberi vagy állati fejek, szörnyek, maszkok vagy koponyák. Vagy az emberi lélek felépítését szemléltető diagramok.”²⁰ A festő szerepe és feladata pedig a béke állapotának felismeréséhez kapcsolódik: „A békekorszakban a művészet nem harcol, hanem növekszik, lassan és öntudatlanul. A művész úgy szemlélheti művészetét, akár a természetet, a külsőt és az emberit. (...) ...miközben saját magát szemléli a színpadon, igazában csak az foglalkoztatja, hogy a két hatalom, Isten és Természet a háta mögött titkos szövetséget kötött. Ennek akar nyomára jutni festészetével.”²¹

A megújulás egyben szembenézés is, a saját meghatározottságok számbavétele. Birkás ekkor a hitben talál kapaszkodót, s a tradícióból kiindulva mutatja fel művészi szemléletváltásának belső mozgatórugóit. „Drámai karakterű és szimbolikus festészetre törekszem, mely a katolikus hit élményvilágára épül. A képek realiztikus elemeket ábrázolnak, de mindig több, egymásnak ellentmondó értelmezésre adva lehetőséget: ez számomra a hit paradoxonát fejezi ki. (...) ...a festés során önmagammal állok szemben: ez kifejezetten drámai cselekmény. A fényképezőgépről megtudtam, hogy mindenre képes, csak Istenhez nem tud elvezetni. A festés drámája viszont Istenhez vezet. Minden rendbe szedett képen felsejlik az utalás Istenre – végső soron Isten arca. Ehhez azonban a művésznek egy démonvilágon kell magát átverekedni. Nagy küzdelem ez, amiben a tradíció ad támogatást. Tradíció: ez ma Közép-Európában a keresztény,

17 Birkás: Az avantgárd halála, i. m.

18 „Úgy látszik, egy időre kimerült az a mentális energia, ami képessé tette az embereket arra, hogy utópiák izgalomba hozzák őket. Béke van, és addig béke is lesz, amíg újra fel nem nő egy olyan generáció, amely utópiák után vágyódik. A jelenlegi korszakot azért békekorszaknak nevezem magamban.” (*Die Budapester Szene*, Birkás Ákos előadása a Fészek Klubban, a Kép 84 kiállítás-sorozat záróvitáján. 1984. május 9.) <https://artpool.hu/Al/al10/Birkas.html> (Utolsó letöltés: 2022. 03. 10.)

19 Birkás: Az avantgárd halála, i. m.

20 Birkás Ákos kísérszövege az Eisenstadtban megrendezett *Grenzezeichen* című kiállításhoz, 1984.

21 Uo.

számomra a katolikus tradíciót jelenti.”²² Hasonló szellemben jöttek létre és hasonló küldetéstudatot tükröznek Gyetvai Ágnesnek a Rabinex Stúdióra vonatkozó,²³ ugyanakkor keletkezett szövegei, melyek között ez a mondat található: „Birkás célja: Istent a tudattalanból kiszabadítani.”²⁴

A nyolcvanas évek elején a megújulás korszaka Birkás Ákos életművében mindössze két évet ölelt fel. A kultúrpolitikai reformok 1983-ban megálltak, a Rabinex Stúdió,²⁵ miután égisze alatt több mint 50 kiállítás, performansz, elméleti előadás, koncert zajlott le, ugyanabban az évben megszűnt; a magyar transzavantgárd törekvések, amelyeket Hegyi Lóránd többek között az 1983-ban megjelent *Új szenzibilitás* című könyvében²⁶ foglalja össze, az évtized második felére kimerültek. Birkás 1984-ben találta meg „nagy motívumát”, a *Fejet*, amely azután a következő több mint egy évtizedben művészetének központi eleme lesz. Visszatekintve így beszélt az 1982 és 1984 közti időszakról: „nagyon szerettem volna, ha akkor történik valami. Hogy egyáltalán mozgásba jöjjön valami, Budapesten a képzőművészetben. (...) ...mégis egyre rosszabbul éreztem magam a bőrömben, mert az volt az érzésem, hogy amit festek, az nem egészen az akar lenni, mint amit prédikálok. Így aztán 84 körül leállítottam magam.”²⁷ A nyolcvanas évek közepére világos lett, hogy a világ művészetében bekövetkezett átalakulások Magyarországon nem okoztak mélyreható változásokat. Nem következett be a Birkás második előadásában felvázolt tudatmódosulás: „Amennyiben van Magyarországon egy művészeti kibontakozásnak lehetősége az 1980-as években, ez többé-kevésbé azon múlik, hogy kialakul-e egy olyan tudat, hogy itt és most mi, egy bizonyos művészgárda egy bizonyos közönséggel művészettörténetet csinálunk.”²⁸

A megújulás tapasztalatai azonban a kudarc ellenére hosszabb távon is beépültek Birkás gondolkodásába, művészi szerepfelfogásába. Az egyik maradandó gondolat az ekkoriban felismert „űr-érzékenység” volt: „A XX. századi művészet játszmájában az egyes lépések úgy következnek be, hogy ha valaki –

22 Birkás Ákos kísérőszövege a Rabinex csoport kiállításához (Szentendre, Vajda Lajos Stúdió, 1983).

23 „Emberfeletti erőfeszítés árán született meg, letépve a fásultság és a benuult kétségbeesés kötelekeit, ez a műhely, amely ma még egyetlen Magyarországon, ezért szentély. Az önfenntartó művészeti gondolkodás szentélye. Kívánom, hogy az új monumentális festészet, amely ebből a műhelyből vált lehetővé, s úgy robbant ki a semmiből, mint az évekig lefojtva tartott puskapor, ha szikrát kap – s amely azt bizonyítja, hogy van virágzó és hatalmas újjászületés a halál földjén, a halál televényéből –, kívánom, hogy hatalmas detonációval keltsen visszhangot a világban.” Gyetvai Ágnes megnyitóbeszéde a Rabinex Stúdióban, 1983. április 19-én. <https://artpool.hu/Al/al04/Gyetvai.html> (Utolsó letöltés: 2022. 03. 10.)

24 Uo.

25 A Stúdió 1983-ban Rabinexről Rabinextre változtatta a nevét.

26 Hegyi Lóránd: *Új szenzibilitás*, Magvető, Budapest, 1983.

27 Kovács Ágnes interjúja Birkás Ákossal, i. m.

28 Birkás: Az avantgárd halála, i. m.

jó szimattal – lazulást érez az őt körülvevő kulturális szövetben, úgymond »úrt«, akkor oda igyekszik behatolni. Ilyen »úr« mutatkozott például az 1970-es évek második felében a New York-i modernizmus szcénéjén, és néhány szemfüles fiatalember váratlanul festészetet préselt bele... A lanyhulás: hívás és kihívás, ott nyílhat tér, ott lehet kibontakozni. Az effajta »úr-érzékenység« a modern tehetség jellemző vonása.”²⁹ Birkás további megújulásai során mindig tetten érhető az „úr” keresése és felismerésének képessége. Visszatekintve pedig egy másik fontos tanulság a már nem létező, Közép-Európában mégis létező közép-európai identitás felismerése és tudatosítása lehetett. „A mi eredetiségünk nem magyar szinten, hanem csak közép-európai szinten kapna jelentőséget és helyet – sőt, értelmet – a világ előtt. És csak ezen a szinten jelenhetünk meg önmagunk előtt mint mérce.”³⁰ Birkás Ákos megújulásait pedig mindenekelőtt az utolsó idézett mondat szellemisége és annak a közösségre, illetve a művészi szubjektumra egyaránt vonatkoztatható jelentése fűzi össze.

29 *Die Budapester Szene*, i. m.

30 Uo.

BAZSÁNYI SÁNDOR

Törésantropológia

*Mészöly Miklós Megbocsátás című
kisregényének emberábrázolásáról*

Különös világa van Mészöly Miklós 1983-ban megjelent *Megbocsátás*ának, különös szereplőkkel, azok különös cselekedeteivel és mulasztásaival.

Az egyik közülük az elbeszélő által néven nem nevezett írnok.

A külső vagy belső tulajdonságokkal nem igazán rendelkező, lelki folyamatokat nem mutató, éppen ezért humanista-morális antropológiai érdekeltségekkel megragadhatatlan írnok hétköznapi története mögött, bizonyos szövegtöréspontokon, érzékelhetjük az ő titkos történetét, amely rejtélyesen kötődik a gyilkossággal vádolt Porszki Ábelhez, és amely ugyanakkor hatással van az ő hétköznapi történetére is. Arra a folyamatra tehát, ahogyan teret nyer a „Porszki-ügy” már-már mitikussá homályosított főalakjához rendelhető erőszakelem a *Megbocsátás* kisvárosi és családi világában. Ahogyan, metaforikusan mondván, szétterjed a *Porszki-vírus* – a századokkal korábbi ősbűnt jelölő szóval: „bestialitás”, Nádas Péter kifejezésével: „barbárság” – az írnok környezetében, és nyeri el végső formáját a zárlat megerőszőjelenetében.

A Porszki-vírus hatása tehát fokozatokban teljesedik be a gyilkossággal vádolt telekkönyvvezető évtizedekkel korábbi aktáját búvárló írnok esetében – a titkos természetű érintettségtől a heves berzenkedésen át a kényszerű elfogadásig. És ne feledjük, hogy hamarabb akadunk a vírus legelső nyomára, azaz olvassuk az utalást „Porszki úr temetésére” (az első fejezet első bekezdésében), minthogy megismerkednénk a vírus jövőendő áldozatai-

Egy hosszabb, Mészöly Miklós *Megbocsátás*áról szóló munka egyik alfejezete.

val, a tulajdonképpeni kisregényszereplőkkel, az írnnokkal és az ő családjával. De nézzük az elfogadás retorikusan kihegyezett fokozatait (a harmadik, a hetedik, a tizenötödik és a huszadik fejezetekből):

És sosem tudta megállni, hogy ki ne köpjön utána. Porszki! Hát, nem... nem...

Valójában nem tudta, miért, de izgatott kíváncsisággal utálkozott Porszkitól. Porszki! Hát, nem... nem...

Egy ideje nem gondolt már olyan utálkozva Porszkira; inkább hozzáragadt az „ügyhöz”, mint a szirupos légyfogóhoz.

az írnnokot sem zavarta a köd és homály, amikor Porszkiról képzelgett.

A kezdeti tartós, hol egyértelmű, hol kíváncsisággal elegyes tiltakozástól („Hát, nem... nem...”) a tompa megszokáson át („hozzáragadt”) jut végül el az írnnok a „Porszki-ügyet” belengő „köd és homály” által immár nem „zavart” tudatállapotig. Majd azután a mindent „sziruposan” beszennyező Porszki-vírústól hajtott erőszakselekedetig – amikor is elváltoztatott és enyhébb formában (nemi erőszak) megismétli Porszki bűnös határáthágását (testvérgyilkosság), amely maga is a Porszki-ős alapító határáthágásának (állattal való közösülés) elváltoztatott megismétlése. És ahogyan a történetben nem oldódik meg a „Porszki-ügy” rejtélye, ugyanúgy nem lelünk ok-okozati kapcsolatokat a történetmondás síkján sem a Porszki-vírus terjedésében. Ehelyett inkább olyan mellérendelések viszonyokat érzékelünk az egyes ábrázolt események és jelenségek között, az egymással párhuzamos szenvedélyeknek kiszolgáltatott szereplők között, amelyek viszont bizonyos törésalakzatokon, az elbeszélő által többször is említett „réseken” keresztül engednek rálátást a kisregény antropológiai mélyáramára. Vegyük példaként azt a törésalakzatot, amely ráadásul törést is ábrázol, mégpedig olyan erőszak okozta „rést”, pontosabban sebet, amelyet egy apa hagyott a lánya arcán – és persze lelkén.

A „Porszki-aktát” kedvteléssel olvasgató írnnok a tizenötödik fejezetben éppen azon a nyilvánvaló tényen „mélázik”, hogy a feleségének, Anitának és az ő nővérének, Máriának „közös édesanyjuk volt”, aminek nyomán – a Porszki-vírus érzéki árukapcsolása jegyében – a két nővér apja kerül szóba, pontosabban az apa és a kisebbik lány terhelt kapcsolata, amellyel nem tudjuk nem párhuzamban látni az ő hasonlóképpen terhelt vonzódását a nagyobbik lányhoz, a szüzességében megmaradt Máriához:

Arról nem esett szó akkor este sem, hogy Anita és az édesapja kapcsolatát milyen bujkáló csend ülte meg. Apja kívánsága volt, hogy a

zöldköves gyűrűt ő kapja meg a halála után; és végakarata volt az is, hogy Anita mosdassa le a ravatalozáshoz, ne az édesanyjuk.

A „bujkáló csendbe” burkolt apa–lány kapcsolat átfogó jele, egyúttal az írnok–Anita–Mária háromszögalakzat egyik alkalmi kelléke: a zöldköves gyűrű. A Mészöly által filmforgatókönyvvé átirrt Török Gyula-regény címére utaló tárgy többszörös hangsúlyt kap a *Megbocsátásban*: egyrészt az apa örök nyomot hagyott vele a lánya arcán, aki ezt a barbár cselekedetet ismétli, ha teszük, szublimálja égetéssel technikával készülő képében; másrészt az apa Anitára hagyta a pofonon túl talán valamiféle szexuális erőszakot is sejtető családi ékszert, miközben zavarba ejtő végakarataiban a meztelen holtteste lemosdatására kényszeríti a lányát; harmadrészt a kisregényben többször felbukkanó „rés” erőszakmotívumát az utolsó fejezetben megtestesítő, mivel két külön ágyból összetolt házastársi fekhelyen Anita tüntetően felhúzza ujjaára az apai (férfi)erőszakot szimbolizáló gyűrűt, és ökölbe szorított kezével megakadályozza, hogy a nővérevel őt éppen az imént megcsaló férje alamuszi módon lehúzza róla azt. A megalázott Anita elutasító gesztusa ugyanonnan fakad, ahonnan az egykori apai erőszakra emlékeztető technikán alapuló képzésítés során tett egyik mozdulata (a negyedik fejezetben): mindkettőt nevezhetjük a „megbocsátás fordítottjának”. Nem beszélve arról, hogy a „réssel” megosztott hitvesi ágyban zajló néma jelenet után következik a „megbocsátó kérés” elvetéléséről szóló álomleírás. Nincs tehát „megbocsátás” – sem az apa, sem az írnok, sem pedig az összes többi regényalak (Porszki Ábel, a Porszki-ős, Haynau...) bűne esetében. Már csak azért sem, mert éppen ezek a bűnök világítanak rá leginkább a *Megbocsátásban* ábrázolt létezésrétegekre, a kisvárosi hétköznapok felszínétől egészen a nyugtalanító antropológiai mélységekig.

Az 1983-as kisregény világát teljességgel átjáró Porszki-vírus működik az írnok szűkebb környezetében (a családtagok közötti érzelmek és indulatok cserebomlásában), a „dél-dunántúli kisváros” mindennapjaiban (például a *Ló-regényben* is felbukkanó Farda kisasszony kutyára irányuló indulatkitörésében: „Fojtsák meg!”), a térségi-történelmi vonatkozásokban (a török időktől Haynau rémuralmáig, és tovább, egészen 1956–57-ig), a hétköznap események mitológiai hátországában (például az Oidipusz és Káin bűnét megtestesítő telekkönyvvezető múltjában), valamint a kisregény antropológiai mélyszerkezetében, amelyet nyugodtan nevezhetünk – részben Nietzsche nyomán – nem-morális és nem-humanista emberértelmezésnek. Erre az emberképre utal a Mészöly-tanítvány Nádas is akkor, amikor mestere látásmódjának „barbárságáról” beszél, vagy amikor a „humánust” felforgatva megalapozó „animális” elem nyomán állítja őt Camus mellé. Hiszen a francia és a magyar író szellemi rokonsága már kitűnt *Az idegen* című Camus-regénnyel egyidőben, 1942-ben keletkezett *Koldustáncból* is, amelynek antropológiai ajánlatát nem-

csak Nádas vette komolyan, hanem a novellával gyerekkorában találkozó Földényi F. László is: „Ráébresztett arra, hogy a lélek mélyeiben micsoda kibogozhatatlan gubanccá fonódik egybe mindaz, amit nappali tudatunk oly elszántan igyekszik külön tartani: erkölcs és esztétika, áhítat és káröröm, közönségesség és érzékenység, politikum és ínyenckedés.” Az 1942-es novellában már felvázolt Mészöly-antropológia pedig végigvonul a pálya egészen – a világháborús tapasztalatokkal birkózó elbeszélésektől a „fényre ítéltesség” közösségi terét megjelenítő *Magasiskolán* és a szenvtelen kameraoptikát működtető *Filmen* át egészen a kései pannonepikai vagy családörténeti művekig.

És noha az *Antiromantikus, szuperszemélyes, éntelen, antinacionalista patrióta* című Nádas-esszé alábbi gondolatát a szerzője nem véli érvényesnek a *Megbocsátásra*, talán megbocsátható, ha én most mégis ebben az összefüggésben idézem: „A *Szárnyas lovak* kései remeklésében e mágikus tudatszinten látja viszont a brutalitást és barbárságot mint az örök visszatérés kikerülhetetlen tárgyait, amelyeket a *Koldustánc* korai remeklésében a szociális tudat szintjén, a személyes kék és a személyes szegény tárgyaként jelenített meg.” Hiszen a kisregény „brutalitása és barbársága” éppen az ironikusan adott cím akusztikai terében, és nem utolsósorban a karácsony keresztény ünnepének pogány átírása révén lesz nyilvánvaló – mind „a személyes kék és a személyes szegény tárgyaként”, mind pedig az úgynevezett „mágikus tudatszinten”. És ezen a ponton elég csak újfent az írakra gondolnunk, aki Mária megerőszkolásával egyszerre érvényesíti személyes kéjvágyát és kelt életre mitikus erőszakritusokat – átbillentve a keresztény áldozatmítoszokat (Szűz Mária, Jézus Krisztus, Szent Johanna...) az antik-pogány egyesülés- és átváltozásmítoszok (Zeusz–Kallisztó, Téreusz–Philoméla, Alpheiosz–Arethusza...) terébe.

Az írrok Porszki-fertőzöttsége érződik a harmadik fejezetben, ahol is ő, lévén megvan a „maga története” a század első negyedében zajló ügyről, teljeséggel behelyezkedik az idős telegkönyvvezető homályos tudatmozgásába és érzékáramlásába, amelynek során az „erősen háromszögűre formázó női szeméremszőrzet” képzelete elegyedik a „délutáni székelések előizgalmaival”, kiegészülve a „valamiképpen minden idill” (no de miképpen!) és a „mindenki eléri a másikat” (például az írrok Máriát!) ironikusan baljós életbölcsességével. Az elbeszéléstechnikailag összetett és jelentéssugallatokkal terhelt szöveg helyen az írrok a felesége nővérével (és még ki tudja, mi mindennel) kapcsolatos vágyait érzékeli össze az öreg Porszki feltételezett vágyaival, miközben azért – vagy jóérezésből, vagy képmutatásból, vagy éppen a kettő gyanús elegyéből – erősen berzenkedik („Porszki! Hát nem... nem...”) a mitikus időkbe visszanyúló gyilkosság vádlottjával való lelki rokonság ellen, végső soron a kegyetlen antropológiai igazság ellen: hogy őt is lényegében ugyanazok az emberi indulatok mozgathatják, mint Porszkit.

A pad, amelyen az öreg Porszki ücsörög délutánonként, a „dél-dunántúli kisváros” legsűrűbb helyszínén található: a Németh utcában, a Martinkó-féle villa előtt, vagyis a Porszki-per főügyészének háza előtt lótték agyon Böröcz polgármestert, és ugyanitt lakik az a Farda kisasszony is, aki – értesülünk a tizenegyedik fejezetből – rendszeresen virágot visz a gyilkossággal gyanúsított Porszki sírjára. Nem sok mindent tudunk a vénkisasszonyról: egy ízben gyilkos indulattal kiabál egy kutya után; mindig ugyanazt a Chopin-etűdöt játssza a zongoráján; valamint virágcsokrokkal díszíti egy feltételezett bűnös sírját, aki tehát korábban a perbeli főügyész villája és a kisasszony háza előtti padon egy bizonyos női szeméremszörzetről ábrándozott (legalábbis a kertben rendszeresen meztelenül napozó Mária iránt epekedő írnok képzelgéseiben). Az elbeszélő pedig, jó szokásához híven, bizonytalanságban hagy minket a kisasszony és Porszki közötti viszony tekintetében: „A csokor mellékes rejtély maradt.” Vagyis ugyanúgy aforisztikusan, afféle *bon mot*-val zárja rövidre a kényes kérdést a tizenegyedik fejezet zárómondatában, mint Martinkó főügyész a felmentéssel záruló „Porszki-ügyet” az előző fejezet legvégén: „Az a pad, uraim, amelyet kiszemelt magának, egy elmaradt vallomás nyelvbotlása.” És persze a magányos kisasszony kutyájára emlékező Anita kilencedik fejezetbeli felkiáltása: „Mert mi tudjuk, mikor mi igaz!”, majd motyogása: „Semmi se tiszta...”, és végül feltörő sírása sem oszlatja a telekkönyvvezető alakja körüli rejtélyeket – sem a virágcsokorhoz hasonló „mellékes rejtélyeket”, sem a „Porszki-ügy” köre rendeződő vágyak és indulatok antropológiai léptékű rejtélyét.

Emlékezetesen ábrázolja mindezt a nyolcadik fejezet egyik érzékeny pillanatfelvétele, amelyet az elbeszélő készít a Martinkó-villa és a Farda-ház előtt, az éppen arra járó Anita szemszögéből, közvetlenül a csapzott kutya felbukkanását és a vénkisasszony indulatos felkiáltását megelőzően:

A Martinkó-villa melletti házból halk zongoraszó szüremlett ki, egy Chopin-etűd. Az eső és az etűd tökéletesen egymásba fonódtak. Anitát leheletfinom emlékezés hangulata lepte meg, de ennek az emlékezésnek nem volt semmi tárgya, csupán szokatlanul élessé tette az utcaképet. A ház ablakai nem futottak párhuzamosan a járda szintjével, a két szint enyhén összetartott, függőben tartva, hogy meghosszabbított egyenesük hol találkozhatna össze. Ez az aszimmetria is olyanak tűnt most, ami azonos az emlékezéssel, anélkül azonban, hogy igazában a tárgya lehetne.

Az „emlékezés hangulatát” felerősítő „szokatlan élesség” olyan látványt kínál, amely mintha „aszimmetrikus” voltában utalna az egymás mellé rendelt részletekből össze nem állítható egész iránti vágy eredendő kudarcára, és nemcsak Anitaéra, hanem mindenkiére, közöttük az olvasóéra is. Mint egyébként oly sok más részlet is a *Megbocsátásból*: Anita készülő képének „kö-

zépen kettérepedt” napkorongjától a telekkönyvvezető gesztenyepotyogással párhuzamos tudatműködésének „egymástól elhatárolt kattanásain, koppanásain” át a zárófejezet hitvesi ágát megosztó „résig”. Az ábrázolt világon belül és az ábrázolásmód sajátos működése során nyíló „rések” pedig, végső soron, nem másra utalnak, mint a kisregény törésvívű és szövegtörésekben megnyilvánuló emberképére, amely a Porszki-vírus formájában járja át a család és a kisváros teljes közösségét, a múltját és a jelenét, továbbá nem kíméli az olvasót, az olvasó saját önképét sem – akár a *Bovaryné én vagyok* befogadóra is kiterjesztett, akár a *változtasd meg élted* nem-humanista és nem-morális értelmében. Olvasóként és értelmezőként, mivel a szöveggel együtt önmagunkat is olvassuk és értelmezzük, nem lehetünk immunisak a Porszki-vírusra. Ahogyan szól, többek között Hölderlin fordításában, az *Antigoné* híres sora, immár Trencsényi-Waldapfel Imre „csodálatos” jelzője nélkül: „Sok van, mi *iszonyatos*, / De az embernél nincs *iszonyatosabb*.” Vagy Vörösmarty átfogó megállapítása *Az emberek* legvégén: „Az emberfaj sárkányfogvetemény: / Nincsen remény! nincsen remény!” Döntés vagy inkább látásmód kérdése, mit gondolunk az emberrel kapcsolatos „reményről”. Minek tartjuk az embert, inkább „csodálatosnak”, vagy inkább „iszonyatosnak”. A *Megbocsátás* szerzője, bármennyire is ígéretesen hangzik a címszó, úgy tűnik, az utóbbi változat mellett döntött.

Ezen az antropológiai síkon válik igazán hangsúlyossá a törmelékesen, zárványszerű nyomokban fellelhető átváltozásmítoszok szerepe – abban az átfogó értelemben, ahogyan arról az *Átváltozások* újrafordítója, Csehy Zoltán beszél: „Ovidius enciklopédia is: a mitológiai történeteken keresztül mutatja be az emberi psziché alakváltozatait, a folyton-folyvást ismétlődő emberi hibákat és törekvéseket, a harmóniát és a szépségvágyat, de a gonoszsgot és a folytonos kiszolgáltatottságot is.” Porszki Vencel mitológiai előképeket (Pasziphaé-bika, Zeusz-Ió) idéző ősbűnét, a szó szerinti és jogi értelemben vett „bestialitást” sem láthatjuk másként, mint a „folyton-folyvást ismétlődő emberi hibák és törekvések” változatos ösztörténetének művön belüli eredetét. Mint a testvérgyilkos Porszki, a lányával erőszakos apa, a felesége nővérét megerőszakoló írnok, és még sok más kisregényalak (a véreskezű Haynau, a búzamezőn fekvő lány halálának ismeretlen felelőse, az apját gyűlölő Gergely...) különbözőségükben is közös erőszak történetének alapító eseményét.

Amit a Mészölyvel rokon lelkű Nádas Péter „barbárnak” vagy „animálisnak” nevez, közel áll a *Megbocsátás*ban „bestialitás” kifejezéssel jelölt emberi hajlamhoz – a szó büntetőjoginál tágabb értelmében –, amelyet megcsodálhatunk az állatias vágyainak kiszolgáltatott, többek között az emberi érintkezést ellehetetlenítő „röfögés komédiájában” járatos, továbbá az ösztönkészítéseivel összemazatolt Anitát és Máriát suta ormótlansággal „báránycáknak” becézó írnok személyében. Az állat motívuma

egyébként is rendszeresen felbukkan, kisebb-nagyobb hangsúlylallyal, a kisregényben: az erdő és a mező vadjai az *Állatok búcsúja* című képen (első fejezet); a „rés” alakzatát jelölő galambok a családi fénykép hiánysávján (második fejezet); a kertben dolgozó vakondok, az „embriófekvésbe görbedt sárkánygyikra” emlékeztető borostyánfüzér és a szarvasmozdulatot idéző Andris fejtartása a házastársak éjszakai beszélgetése során (negyedik fejezet); a tehén, amelynek hátáról adja izléstelen szerenádját Böröcz polgármester a Porszki-család múltját felhánytorgató tréfájában (hetedik fejezet); a Farda kisasszony által kergetett fekete kutya elemi kiszolgáltatottságában, valamint a „rés” átfogó motívumát erősítő katicabogárszárny közeli látványában (nyolcadik fejezet); a cserebogarak szárnyait levagdosó Gergely Csáth-novellákra utaló játékában, a „bogárkicsi zenészek” kifejezésben, illetve a nyúlra célzó, de parasztlányt eltaláló vadászok közönségesen giccses képi ábrázolásában (kilencedik fejezet)... – és így tovább, ahogyan a valóságábrázoló epika esetében általában lenni szokott az ilyen vagy olyan módon, közvetlen vagy közvetett ábrázolásszinteken megjelenő állatokkal. De vajon, a kisregényen végigvonuló állatmintázat mechanikus számbavételén túl, mit jelent Mészöly művében az állat fogalma – az emberi vonatkozásában?

Merthogy a mitológiai átváltozásalakzatokkal foglalkozó alfejezet végkövetkeztetéséhez hasonlóan most is a két létforma, az emberi és az állati között meghúzott kulturális határ felszámolására gondolhatunk, mégpedig két fokozatban. Az első szinten még a humanista hierarchia jegyében válik megragadhatóvá és elítélhetővé az emberit veszélyeztető – az emberre rászabaduló vagy benne elszabaduló – állati. Ahogyan egykor elítélték (jogilag) és azóta is megítélik (morálisan) a Porszki-előd „bestialitását”. Vagy ahogyan az írnokkal együtt viszolyog az olvasó Porszki lényén („Porszki! Hát, nem... nem...”), és persze a Porszki-vírussal fertőzött írnok egyik-másik cselekedetén, továbbá a nagyobbik fia állatkínzó játékán... Ám a Mészöly-kisregény antropológiai ajánlata ennél jóval átfogóbb és mélyebb. Az állati ugyanis nem kívül van az emberin, hanem belül, afféle belső idegenként, és nem az emberi lényeket alkalmanként veszélyeztető, hanem eredendően meghatározó idegenként. Nincs olyan külső nézőpont, ahonnan megnyugtató biztonsággal elkülöníthetnénk a kettőt egymástól. Mészöly a létezésnek arról a megrázó síkjáról beszél, ahol az ember és az állat: lényegében ugyanaz. És itt már használhatatlanokká válnak a hagyományosan humanista és morális szempontok, előítéletek. Rövid gondolkodástörténeti párhuzammal: a Nadas által hangsúlyozott „animalitás” működik az önmagunkkal kapcsolatos igazmondás technikáival foglalkozó Michel Foucault szerint az ókori cirkusok etikájában – mint „az élet reduktív, de parancsoló erejű formája”, amely „egyben botrány a többiek szemében”. Tudniillik azokéban, akik szerint „az emberi lény azáltal jelzi és abban

nyilvánítja ki a maga emberségét, hogy megkülönbözteti magát az animalitástól”. (Cseke Ákos fordítása) Kell-e hangsúlyoznom: Mészöly ábrázolásmódjának „animális” antropológiája inkább a „többiekkel” szembehelyezkedő cinikusok „botrányához” áll közelebb. Ám nem is annyira a kései Foucault-nál elemzett etikai síkon, mint inkább az etikait megalapozó ontológiai értelemben. Hogy milyen az ember. Hogy miként létezik az ember. Hogy mi-ként létezik az ember – az állati vonatkozásában.

Ez a nem-humanista és nem-morális tapasztalat összpontosul a korai háborús elbeszélésekben, a példázatformát a „redukcionizmus” irányába elmozdító regényekben, valamint a kései pannonepikai művekben. Például amikor a *Film, az Emkénél* katonahőse a marhavagonban emlékezik arra, ahogyan egyszer várakozás közben egy döglött kisborjú patáját farigcsálta a bicskájával. Vagy amikor a *Magasiskola* solymásztelepén ugyanazzal a törrel vágják maguknak a férfiak a szalonnát, mint amelyikkel megbontják a varjút és a galambot a sólymoknak. Vagy amikor a *Film*ben szóba kerül a nyulak megöléséről kéjesen értekező Sax Simon „bestialitása”, nem beszélve a városligeti „állatheccek” homályos érzékiségéről. Vagy amikor a *Szárnyas lovak* Teleszkai nevű szereplője a meztelen testét egy lóba törüli... Ezek az elbeszélés- és regényszereplők, miként a *Megbocsátás* alakjai, végérvényesen elmozdulnak az emberitől az állati felé, miáltal nagyon közel kerülnek a lét eleven valóságához, a létezés érzéki iszonyatához, amelyet vegytisztán megtapasztalhatnak a határáthágás különböző formáiban, a vágyban, a bűnben, a gyönyörben, a fájdalomban, a félelemben, a halálérzetben, és a mindezeket átjáró szégyenben. A Porszki-vírus szétterjedése nyomán keletkező szégyen még a legapróbb mozdulatokban is tetten érhető – például akkor, amikor a nyolcadik fejezetben Anita, miután rácsodálkozik a katicabogár borítószárnyai közötti „résen” kilógó repülőszárnyra, lopva benéz a nővére szobájában nyitva hagyott szekrény „résén”, és miközben kezét bedugja a ruhák selymes anyagai közé, „olyan szégyent érez, mint a pilóta”, aki a repülőgép légörvényével véletlenül felhajtotta a Máriával motívikus kapcsolatban álló halott szoknyáját... A homályos történet és a szaggatott történetmondás közös „résein” keresztül megnyilvánuló szégyen pedig, ebben az antropológiai összefüggésben, nem volna más, mint az emberi felfokozott, sokszor tragikusságig kihegyezett viszonya a bennünk működő állatihoz, amelyet metaforikusan Porszki-vírusnak neveztem. És akár elfogadjuk megfogalmazásmódjának normatív pátoszát, akár nem, valami ilyesmire gondolhatott az „új próza” lehetőségeiről értekező Balassa Péter akkor, amikor többször is szóvá tette a nyelvkritikai „nominalizmuson” túli „tragikum” visszanyerésére vonatkozó elvárásait, amelyeket leginkább Mészöly, Nádas és Krasznahorkai műveiben látott visszaigazolódni. A tragikus alapszerkezetű létezés állati iszonyatával szembesülő Mészöly-hősök: rokonai Kafka odúlényének vagy Beckett kukalakóinak,

vagy éppen Bodor Ádám természeti emberlényeknek. És persze annak az ártatlanul vagy legalábbis értelmezhetetlenül megrágalmazott Josef K.-nak, aki *A per* utolsó fejezetében úgy végzi be az életét, „akár egy kutya”, mégpedig azzal a zárógondolattal, hogy „szégyene talán még túléli őt is”. (Kiemelés tőlem – BS)

És nem ér véget másként a *Megbocsátás* sem. A Porszki vírussal megfertőzött írnok elköveti a határáthágó erőszakot Márián, majd a megcsalt Anita mellett álmodik a megbocsátás hiányáról, pontosabban a többjelentésű „megbocsátó kérés” elmaradásáról. Minekutána nem tudhat nem a közérzetét, sőt a létezését meghatározó szégyen nélkül leülni a felesége által megterített ünnepi reggelihez.

LICHTER PÉTER

Munkamániás kaméleon

Steven Soderbergh megújulásai

Steven Soderbergh munkássága kapcsán legtöbbször a „kaméleon” és a „munkamániás” jelzők szoktak felbukkanni a kritikai diskurzusban. Valóban, kevés kortárs amerikai rendezőt lehetne mellé állítani, aki hozzá hasonló tempóban és sokszínűséggel ontaná a filmeket. Steven Soderbergh munkamániájával legfeljebb a távol-keleti kollégák (pl. Takashi Miike vagy Hong Sang-soo) tudják felvenni a versenyt. Ráadásul Soderbergh képes meghazudtolni azt a régi közhelyet, miszerint a mennyiség a minőség rovására megy: bár az ő több mint harminc játékfilmet számláló életművében is akadnak gyengébb darabok, de még a legsilányabb Soderbergh-film is tartogat valami meglepő formanyelvi ötletet, dramaturgiai fogást vagy technikai innovációt. Arra a kérdésre, hogy mi a rendező titka, azt válaszolnám, hogy a folyamatos útkeresés és megújulásra való igény: ki mer lépni a komfort zónájából, hogy (számára) ismeretlen területekre kalandozzon, vállalva az anyagi (és az ennél fontosabb esztétikai) bukás lehetőségét is. Soderbergh pályáját ezért gyakorlatilag bukások és sikerszerű ciklikus egymásutánjaként is le lehet írni.

„Nem vagyok látnoki rendező. Néha szeretnék az lenni, de összeségében még sem tartozom ebbe a kategóriába, mint Kubrick, Altman vagy Fellini, nem is beszélve a tehetségükről. Sokkal inkább azokhoz tartozom, akik bizonyos témákra reagálnak és a legmegfelelőbb stílust keresik hozzájuk”¹ – nyilatkozta Soderbergh egy interjúban a rá jellemző kritikus önreflexióval, amivel csak látszólag helyezte életművét vagy karrierjét egy alacsonyabb filmtörténeti polcra. Valójában arra világított rá, hogy a

1 Kaufman, Anthony (ed): *Steven Soderbergh: Interviews*, University Press of Mississippi, Jackson, 2002, 38.

modernizmus szerzői elméleteinek bűvkörében megfogant nagy filmtörténetek megszűnésével az egységes alkotói ars poeticák is felolvadtak a posztmodern olvasztótégelyében: ennek a jelenségnek az egyik legjellegzetesebb reprezentánsa Soderbergh eddigi életműve. Azt azért gyorsan hozzá kell tenni a fentiekhez, hogy a posztmodern film „elszerzőtlenedése” persze csak látszólagos, hiszen számos olyan rendezőstárt és szerzőióriást kitermelt (pl. Peter Greenaway vagy a Coen testvérek), akinek életműve nagyon is jól megközelíthető a szerzői elméletek felől. Arról nem beszélve, hogy a sokműfajúság, illetve a stílárís sokszínűség (avagy a kaméleontermészet) is tekinthető egyfajta szerzői attitűdnek. Ha megnézzük az amerikai függetlenfilm nyolcvanas–kilencvenes években befutó rendezőit, szembetűnő, hogy számos olyan alkotó lépett ekkor a színre, aki – bár eltérő mértékben, de – előszeretettel kalandozik különböző formák és műfajok között, fellazítva és megkérdőjelezve a filmkritikusi kategorizálás módszertanát.

Soderbergh generációtársai közül Richard Linklater az (*Mielőtt felkel a nap, Visszajátszás, Kamera által homályosan*), aki hozzá hasonlóan kaméleontermészetű rendező, de ebben a kilencvenes években berobbanó függetlenfilmes nemzedékben Kevin Smith (*Shop-stop, Red State*) és Gus Van Sant (*Good Will Hunting, Gerry, Psycho*) is előszeretettel hagyja el az alkotói komfortzónáját, mindamelllett, hogy mindannyiuknak van egy „biztonsági zónája”: ez Smith esetében a vígjáték, Van Sant-nél meg leginkább a kontemplatív tempójú, melodramai ízeket is mutató filmek, amik a fiatalok bizonytalan világát dolgozzák fel (*Paranoid Park*).

Soderbergh visszatérő megújulásai egyrészt generációs vagy filmtörténeti okokra vezethetők vissza: ez a nemzedék volt az amerikai film első „videótékás” hulláma, akik a mozgóképkultúrával egy teljesen új médiakörnyezetben ismerkedtek. A hetvenes–nyolcvanas években kulturálisan magára ébredő, ifjú rendezőaspiránsok már nemcsak a nagy művészettörténeti narratívák és a filmtörténészek által előre megszűrt kánonok alapján tájékozódtak a mozgókép múltjában, hanem a VHS-kazettákon keresztül elérhetővé vált számukra egy sokkal szélesebb merítés, ami nem tett különbséget az „alacsonyabb rendű” szennyfilmek és a magasművészet kategóriájába sorolt klasszikusok között. Ráadásul a VHS-kazetták megkönnyítették a filmek elemzését (képkockák kifotózását, jelenetek kikockázását és újra játszását), ami a filmkészítés pedagógiáját is újra hangolta. Érdekes mellékkörülmény, hogy amíg a negyvenes években született és a modernista szerzői film hőkorszakában szocializálódó „movie brat” nemzedék (Martin Scorsese, George Lucas, Francis Ford Coppola, Brian De Palma) javarészt akkor induló filmiskolákban tanulta a szakmát (az egyik híres kivétel volt Spielberg), addig a hatvanas években született „VHS-nemzedék” egyáltalán nem járt filmes képzésekre, és többnyire a DIY-filozófia (vagyis: do it yourself, csináld magad) bűvkörében kezdett alkotni, egyfajta

képzetlen, naiv, ha úgy tetszik brutalista (vagy punk) felfogással. (Ennek volt az egyik leghíresebb hőse Robert Rodriguez, aki a családtagjait és barátait mozgósítva forgatta le a hamar kultikussá váló, garázsesztétikát árasztó filléres akciófilmjét, az *El Mariachi*-t.)

A generációs okokon túl Soderbergh karriertörései vagy cezúrái is fontos szerepet játszottak a folyamatos megújulásban, új utak keresésében, de mielőtt a pályakép hullámvölgyeit közelebbről is megvizsgálánk, érdemes vázlatosan áttekinteni a debütálás körülményeit, mert a rendező egyedülálló módon lépett a világ filmes színpadára. Soderbergh rögtön első filmjével, páratlanul fiatalon, huszonhat évesen elnyerte a kortárs filmkultúra egyik legmagasabban jegyzett díját, a cannes-i Arany Pálmát. A *szex, hazugság, videó* sikerét sok filmtörténész egyfajta mérföldkőnek tekinti: ez volt az első olyan amerikai független film, ami nemcsak széles szakmai elismerést aratott, hanem a rafinált forgalmazásnak köszönhetően (a Miramax stúdió ügyesen aknáztta ki a pikáns címadást), hatalmas kasszasiker is volt. Ezen talán maga Soderbergh lepődött meg a legjobban, mert a film egy meglehetősen „eseménytelen” szerelmi négyszög-történet krónikája, ami túlnyomórészt lakásbelsőben játszódik és finomra hangolt beszélgetések mentén épül fel, tehát a maga Eric Rohmer-i hangulatával egyáltalán nem követi a közönségsikerek receptjét, legfeljebb a bombasztikusra hangolt címadásban érhető tetten valamiféle közönségcsalógató gesztus. A *szex, hazugság, videó* viszont sok szempontból frissen hatott az amerikai film akkori tájképén: korábban csak John Cassavetes és Mike Nichols forgatott hasonló dialóguscentrikus kamaradrámákat (*Arcok, Nem félünk a farkastól, Testi kapcsolatok*), tehát nem volt ez a „műfaj” teljesen egyedülálló a tengerentúli mozikban, de Soderbergh filmje újszerűen tudta az X-generáció szorongásait és a szexualitással, intimítással kapcsolatos averzióit ebbe az erősen lehatárolt és karakterorientált formába becsomagolni. A videókamera (és a videókép) okos használata és a film utolsó felvonását strukturáló narratív hurok (az ominózus videófelvétel visszanevezésével tárul fel egy fontos flashback) csak hab volt a tortán: a *szex, hazugság, videó* finom formanyelve (például a párbeszéd hang-sávjainak elegáns keresztbevágása más jelenetek képeivel) és intelligens párbeszédei azt szavatolták, hogy a film több legyen, mint egy pikáns leskelődéssel kecsegtető „szexkomédia”.

Ha Steven Soderbergh pályáját egy hullámgörbe segítségével modelleznénk, akkor azt látnánk, hogy „sikeresség” szempontjából a kilencvenes évek második feléig tartó első pályaszakasz egy szinte egyenes vonalú, lefelé tartó vonalat rajzol ki. A debütáló film után Soderbergh minden soron következő munkája egészen más volt, mint az előző: akkoriban a filmkritikusoknak úgy tűnhetett, hogy a rendező szinte kényszeresen váltogatja a műfaji és stiláris „jelmezeit”, s pályája teljesen kiszámíthatatlanul cikázik a filmtörténet különböző hagyományai között.

Soderbergh második filmje gyakorlatilag a *szex, hazugság, videó* antitézise volt: a *Kafka* egy kosztümös, közép-európai gyökerű thriller, ami formanyelvét tekintve a német expresszionizmus látványos stilizációját működtette, és hamisítatlan posztmodern formajátékként számos utalást felvillantott a karakterek neveitől a fény-árnyék hatásokig. De a Jeremy Irons főszereplésével (és teljesen európai színészgárdával) leforgatott film nem felelt meg teljesen a műfaji elvárásoknak (a feszültségre építő thriller-dramaturgia feloldódik a posztmodern önreflexióban), életrajzi filmnek túlonként elemelt, ellenben az európai modernizmus érzékenységéhez vagy a nyolcvanas évek „újérzékeny” művész-filmjeihez pedig (*Európa, Az én XX. századom, A rajzoló szerződése* stb.) túlonként „hollywoodi” volt. Vagyis Soderbergh, eltávolodva az első film tiszta intellektualizmusától, jellegzetes midcult filmet forgatott, ami a két szék között a pad alatt találta magát: a kritikusoknak túlságosan kommersz, a közönségnek túlságosan művészi volt. De a rendezőnek nem ez az anyagi (és kritikai) bukás jelentette a vég közeledtét: a karrierjének első (és igazi) mélypontjáig még két filmet forgatott. Soderbergh soron következő munkájával, a *Hegyek urával* gyakorlatilag azt bizonyította, hogy képes egy jól fésült, szinte a spielbergi érzelmességig „közönségbarát” filmet forgatni: a végeredmény csak mérsékelt sikert aratott, a filmes emlékezet is kissé megfélekedezett róla, és még azt sem mondanám, hogy megérdemelten, mert a film minden kiszámíthatósága ellenére szerethető maradt.

Soderbergh karrierjének első (és talán egyetlen) igazi bukását negyedik játékfilmje jelentette, ami után a rendező „újjászületése” nemcsak posztmodern hóbort volt, hanem elkerülhetetlen szükségszerűséggé vált. Pedig a *Pusztító szenvedélyek* nem volt teljesen érdektelen munka: a Robert Siodmak félig-meddig elfeledett film noir-jából, a *Keresztül-kasul-ból* forgatott film összetett időkezelése és expresszív színvilága számos későbbi Soderbergh-alkotás (*Amerikai vérbosszú, Traffic*) stílusát és dramaturgiai eszköztárát megelőlegezte. Csak az volt talán a probléma vele, hogy a bűnügyi szál (egy balul sikerült páncélaútó-rablást) a rendező annyira a háttérbe szorította, hogy egész egyszerűen a zsáner mozgatórugója, a feszültség lassanként elpárolgott belőle. A *Pusztító szenvedélyek* annak ellenére lett anyagi és kritikai bukás, hogy nem egy légüres térbe érkezett: a kilencvenes években az innovatív szemléletű amerikai független filmesek új energiát csatornáztak a kissé áporodott bűnügyi filmbe. Peter Biskind is megjegyzi, a nyolcvanas évek végén még úgy tűnhetett, hogy a Sundance Filmfesztivált a beszélgetős művészfilmek és személyesebb, „így jöttem-filmek” fogják később is meghatározni, de Quentin Tarantino *Kutyaszorítóban* című korszakos debütálása után, 1992-ben átszakadt a gát és a bűnügyi filmek cunamija árasztotta el a független filmesek Mekkáját.² Lé-

2 Biskind, Peter: *Down and Dirty Pictures*, Simon & Schuster, New York, 2004, 78.

nyegében az ekkor (és néhány évvel később) induló indie hullám minden tagja rendezett bűnügyi filmet legalább egyszer, vagy kitaratóan visszatért a műfajhoz: Tarantino (*Ponyvaregény, Jackie Brown*), Robert Rodriguez (*El Mariachi, Sin City*), Brian Singer (*Közönséges bűnözők*), a fiatalabbak közül pedig Paul Thomas Anderson (*A szerencse zsoldosai*), Wes Anderson (*Petárda*), Harmony Korine (*Spring Breakers*) vagy David Gordon Green (*Áramlat*) és Jeff Nichols (*Fegyverek és emberek, Mud*). Ennek a látványos bűnfilmes vonzalomnak több oka is lehet: a zsáner egyrészt remek narratív sémákat biztosít, amiket könnyedén lehet akár erősen stilizált, akár realista forma felé vinni. Vagyis a műfaj – amellet, hogy jóval olcsóbb, mint a kosztümös vagy tudományos-fantasztikus filmek – egyaránt jól passzol a kísérletező(bb) szerzői érzékenységhez és a szabálykövető(bb) rendezői attitűdhez. Úgy tűnhet, eljött Soderbergh ideje: de a *Pusztító szenvedélyek* talán túlságosan is merészen dekonstruálta a zsánert, ezért sem számithatott a közönség rajongására.

Mihez kezd egy elkeseredett rendező egy kellemetlen kudarc-sorozat mélypontján? Talán kívár, vagy inkább a kiszámíthatóbb, biztonságosabb utat választja. Soderbergh ellenben a legkülönböbbséges, legkiszámíthatatlanabb irányba lépett: töredékpénzből forgatott egy dadaista kísérleti játékfilmet, saját magát megtéve főszereplőnek. Ebből a terápiás, (ön)dekonstrukciós kamikaze akcióból született meg a *Schizopolis*. Először is, egyáltalán kísérleti filmnek tekinthető-e Soderbergh zabolátlan alkotása? Nem könnyű erre a kérdésre válaszolni. Ha a domináns (hollywoodi vagy független) filmipar felől pillantunk rá, akkor egyértelműen igen a válasz. Ha a kísérleti filmek radikális tradíciója felől, akkor már nem vagyok ilyen magabiztos: de hajlok afelé, hogy ebben az esetben is illik rá a kísérleti jelző. A bizonytalanságonak az az oka, hogy a *Schizopolis*nak van valamiféle elbeszélői gerince, vannak hősei és visszatérő szereplői, illetve még jellegzetes hollywoodi műfajokat (vígjáték, melodráma) is megidéz. De mindezt egy rendkívül kusza, végtelenül fragmentált és összességében brutálisan széteső szerkezetbe rendezzi, ami sokkal inkább hat szabadasszociációs tudatáramlásnak, mint az elbeszélést szem előtt tartó filmkészítésnek. A *Schizopolis* tehát izgalmas határterületre pozícionálható, ahol a szerzői filmkészítés alapvetően elbeszélői módszere szép lassan feloldódik a kísérleti filmkészítés alapvetően nem-elbeszélői gyakorlatában. Soderbergh egy bizarr hibridet alkotott, ami lerázza magáról a béklyókat, ebből adódóan sehová sem tartozik igazán: mintha a film a higanyszerűen megfoghatatlan Soderbergh-életmű totemoszlopa lenne.

A *Schizopolis* a dadaizmus öniróniáját, szarkazmusát és dekonstrukciós eljárásait vonultatja fel, de a rendező leginkább saját magát állítja pellengérré. Soderbergh tökéletlen filmje egyszerűen „pofonüti a közizlést” – hogy egy másik avantgárd csoport, a futuristák manifesztumát idézzem –, de közben a saját szerzői

képét is jól felképele, szinte mazochista módjára tobzódik a művészi „önbántalmazásban”: nemcsak hogy egy direkt „rossz filmet” forgat, hanem többszörösen reflektált módon, az arcát is adja hozzá – nem vonja ki magát a pofozásból. A film egyik legviccesebb részlete épp a nyitánya: a rendező egy láthatóan teljesen üres moziteremben kilép a vásznat eltakaró, régmódi pompát árasztó vörös függöny elé, hogy a filmjét mint az év egyik legfontosabb mozgóképét prezentálja. Egészen gyomorszorítóan vicces, ahogy Soderbergh a felkonferálás után az üres vásznonra mutat, de a teltház izgatott tapsa helyett a kongóan üres terem közönyös csöndje fogadja. Egy másik, hasonlóan önreflektív, de jóval mazochisztikusabb jelenetben Soderbergh, Fletcher Munsonként az irodai WC-tükör előtt grimaszol magának (és a közönségnek), miután görcsösen maszturbálni próbált. (Sok kritikus e jelenet és a film „öncélú esztétikai maszturbálása” között szoros kapcsolatot látott, talán nem is feltétlenül alaptalanul.)

Soderbergh tehát a *Schizopolis* esztétikai ámokfutásával megnyomta karrierjén a „reset” gombot – ehhez pedig nem kevés bátorságra és öntudatosságra volt szükség. Az ilyen jellegű önfelszámoló kiszámíthatatlanság a hagyományos filmpiachoz hasonlóan a skatulyázásra és a jól felismerhető (és emiatt eladható) „brandekre” építő művészfilmes közegben is komoly kockázati tényezőt jelent, hiszen szerencsétlen esetben felmorzsolhatja egy rendező „imázsát” vagy „művészi hitelét”. Soderbergh esetében valami más történt: a kiszámíthatatlanság és a zabolátlanság vált a szerzői védjegyévé, ehhez pedig a *Schizopolis* adta a muníciót.

A film mintha megtisztította volna Soderberghet a művészi szorongásaitól: a *Schizopolis* bemutatója után – ami amúgy szintén egy anyagi katasztrófa volt, de a rendező legalább nem is számított másra – következett Soderbergh pályafutásának „hét bő esztendője”. Bármibe is fogott, sikeres lett: ráértett arra, hogy a bűnügyi filmet mennyi művészfilmes eleganciával és kiszámíthatatlansággal kell felfegyverezni, hogy a közönség még ne érezze a végeredményt elidegenítőnek (*Amerikai vérbosszú*, *Mint a kámför*), illetve azt is bebizonyította, hogy képes klasszikus vonalvezetésű, a stilizált formanyelvet ökonomikusan használó hollywoodi sikerfilmeket forgatni (*Erin Brokovich*, *Ocean’s Eleven*, *Traffic*). De a rendező a sikeresség és megbecsültség révébe érve sem adta fel az esztétikai aknamezőkön való táncolást, később is előszeretettel játszott a formanyelvvvel (*A jó német*), az önreflexióval (*Szemből telibe*), a dramaturgiával (*Mellékhátások*), illetve a színészvezetésben (*Buborék*) és a kameratechnikában (*Tébolyult*, *Szárnyaló madár*) rejlő újabb és újabb lehetőségekkel: vagyis Soderbergh számára minden egyes alkotás egy személyes újjászületést jelent, amivel fenn tudja tartani a filmkészítés izgalmát.

HORVÁTH KORNÉLIA

„Allor si mosse, e io li tenni dietro.”
(„Ekkor elindult, és én követtem őt.”)

(*Dante Alighieri: Komédia I. Pokol. Kommentár*)

2019 végén megjelent Dante *Isteni színjátéka* első részének, a *Pokol*nak a magyar nyelvű kommentált kiadása. Ez mérföldkövet jelent Dante szövege hazai hozzáférhetőségének és megértésének tekintetében, méghozzá számos szempontból.

Dante *Isteni színjátéka* magyar nyelven 1878-tól volt olvasható részleteiben vagy teljes fordításban. A teljesség igénye nélkül néhány fordítói nevet említek időrendben: Angyal János, Csicsáky Imre, Szász Károly (ő az egész művet lefordította, s tudjuk, Puskin *Anyeginjének* első fordítását is neki köszönhetjük), Gárdonyi Géza, aki a *Pokolt* magyarította, s aztán Babits Mihály és Radó Antal (előbbi a teljes művet, utóbbi a *Pokolt* fordította le), illetve Kenedi Géza, aki szintén az egész szöveg fordítására vállalkozott 1925-ben. Utána érdekes módon bizonyos hiátus tapasztalható a 2000-es évekig, amikor Baranyi Ferenc, Szabadi Sándor fordításai, majd Nádasdy Ádám teljes fordítása jelentett új fordulatot a Dante-mű hazai befogadásában. S ebbe a sorba csatlakozik be a Magyar Dantisztikai Társulat 2019-ben megjelentetett kommentált *Pokol*-kiadása.

A csak részlegesen említett fordítások (vers)formai tekintetben nagyon különböznek: voltak/vannak, amelyek igyekeztek megőrizni a rímekkel élő eredeti, tizennégy és tizenöt szótagból álló jambusi tercínákat a magyar formában is (például Szász Károly vagy Babits); volt, aki a jambusi versformát tartotta első-sorban szem előtt, s a rímeket nem (Radó Antal vagy Nádasdy Ádám), és akadt, aki prózásította a dantei hosszú verses elbeszélést (Papp József vagy Kenedi Géza). Nyilvánvalóan minden fordítói döntésnek megvan az oka. A magyar nyelv például talán kevésbé alkalmas a rímelésre, mint az olasz, hiszen az utóbbi

a szavak magánhangzókra végződése okán szinte önkéntelenül kínálja fel a rím lehetőségét (igaz, néhány költőnk, mint például Kosztolányi, Weöres vagy éppen Varró Dániel versírói gyakorlata relativizálni látszik ezt a kijelentést, illetve feltételezést). Ugyanakkor érdemes megfontolni Babits meglátását, mely szerint: „A magyar rímelés kétségkívül nehezebb, mint az olasz, de nem is oly egyhangú, váratlanabb, változatosabb.” Másik szempontból: Dante műve filozófiai, bibliai, kultúrtörténeti, társadalom-történeti, politika-elméleti és persze irodalomtörténeti és -elméleti szempontból olyannyira összetett, hogy szinte lehetetlen „átadni”, avagy közvetíteni ezt a bonyolultságot egy másik nyelven úgy, hogy közben az eredeti versformát is megőrizzük. Dante szövege mégis ebben a versformában született, s a tercina rímeiről a verstanok azt tanítják, hogy egyfajta végtelenbe mutató rímszerkezetről van szó (vö. *ababc bcdced... stb.*). Márpedig ez szemantikailag szoros összefüggésbe hozható a Dante-hősnek a történet során megtett útjával, amely a Pokol megjárásával kezdődik, s a Purgatóriumon át a Paradicsomban, s ott Isten meglátásával végződik. Vagyis a versforma Danténál teljességgel funkcionális.

Mit tehet ily módon a fordító? Csak azt, hogy választ a lehetséges megoldások közül. S a választott metódus mentén halad előre a szövegben.

A jelen írás címéül választott idézet (a *Pokol* Első énekének záró sora) e tekintetben többféleképpen értelmezhető. Egyfelől a *Színjáték* (*Komédia*) magyar fordítástörténetének lépéseiként, mely történet jelenlegi tetőpontja a tárgyalt magyar nyelvű, kommentált *Pokol*-kötet, másfelől a mai olvasó bevonásának allegorikus folyamataként: el kell indulnunk Dante útján, követni kell őt, hogy mélyebben be tudjunk hatolni a mű rejtelmeibe. Érthetjük a fordítói folyamat metaforájaként is. De nyilvánvalónak tűnik a krisztusi példázatra való utalás („Én vagyok az út, az igazság és az élet”) és az irodalmi szöveg igencsak modern autopoétikus megnyilvánulása is (hiszen az antik latin irodalom egyik meghatározó alakja, Vergilius vezeti be a főhőst a Pokolba, s vezeti még sokáig, a Purgatóriumban is).

Ilyen követésre, utazásra, lépésről lépésre való előrehaladásra, alapos és lassú szövegolvasásra hív fel minket a jelen kötet, amely több szerző (Berényi Márk, Draskóczy Eszter, Hoffmann Béla, Kelemen János, Mátyus Norbert, Nagy József, Tóth Tihamér) együttes munkájaként látott napvilágot. Ez a teljesítmény már önmagában is értékelendő, különösen azért, mert a kiadvány az egyes énekeket tökéletesen *egységes szerkezetű fejezetekben* tárja az olvasó elé. A 34 ének tárgyalása minden esetben az alábbi struktúrát követi: egy rövid tartalmi összefoglalót nyújtó *Bevezetést* az ének nagyobb szerkezeti egységekre való felosztása (*divisione*) követi, amely a nemzetközi dantisztikában elfogadott tartalmi-szerkezeti tagolásnak felel meg. Ezután következik az adott ének szövege, minden esetben olaszul és magyar nyelven

is. A kétnyelvű szöveg egymás mellett futó két oszlopban olvasható, így a befogadó, amennyiben igényli, könnyen be tudja azonosítani az olasz nyelvű szöveghelyeket. Fontos megjegyezni, hogy a kötet a Dante-szövegben tipográfiaiailag is elkülöníti a háromsoros tercínákat, és számozza a versszakokat, ahogyan ezt rendszerint a különböző olasz *Commedia*-kiadások is teszik (bár a versszakok elkülönítése a háromsoros szakaszok után közbeiktatott üres sorokkal nem minden olasz kiadványnak a sajátja). A kétnyelvű szövegközlést lapalji jegyzetek kísérik, amelyek gyakorta részletes, ugyanakkor mindig célratoró kommentárokat tartalmaznak. Végül minden egyes ének tárgyalását egy szinte „betűre” egyforma terjedelmű, nagyjából öt oldalas *Értelmezés* zárja le, amely – természetesen – támaszkodik a jegyzetekben kifejtett kommentárokra, s felhasználja a nemzetközi és főként az olasz dantisztikának az adott énekre vonatkozó legfontosabb meglátásait, ugyanakkor gyakorta egyedi interpretációs javaslatokkal is él. A parafrázisok mellett ebben látom a kötet valódi hermeneutikai (értelmezéseméleti) beállítottságát és újszerűségét, s nemcsak magyar, hanem nemzetközi viszonylatban is. Visszatérve pedig az egyes énekek tárgyalásának egységes szerkezetéhez, jelezni kell, hogy minden egyes fejezet *Rövid bibliográfiával* zárul, amely rendszerint négy-öt hivatkozási tételt tartalmaz. Mindez világosan mutatja, hogy a számos hazai kutató együttműködésére épülő kötet igencsak egységes és szemantikai tekintetben is transzparens módon tárja elénk és interpretálja Dante *Komédiájának* első részét, a *Pokolt*.

A kötet felépítése kapcsán fontos megjegyezni, hogy a kezdő rövid *Köszönetnyilvánítást* egy rövidítésjegyzék követi, amely egyszerre tartalmazza a Dante-művek olasz és magyar szövegverzióinak, valamint ókori és középkori szerzők (mint Arisztotelész, Seneca, Ovidius, Cicero, Vergilius, Augustinus, Boethius, Petrarca stb.) filozófiai, poétikai, retorikai – mai szóval: irodalomtudományi – írásainak és szépirodalmi műveinek a megjelölését/felsorolását. Ehhez kapcsolódik egyfelől a kötet végi gazdag névmutató, amely a könyvben szereplő magyar parafrázisokban említett neveket adja meg oldalszám szerint, másfelől a *Kommentárok, értelmezések* címmel megnevezett irodalomjegyzék. Ezt követi az a *Bibliográfia*, amely egyfelől Dante műveiről, második részében Dante műveinek kommentárjairól ad „hírt” filológiai pontossággal, majd pedig a húszoldalas Dante-szakirodalomról számot adó *Felhasznált irodalom*, amely olasz, angol, magyar, orosz és latin nyelvű értelmezői szakszövegekre hivatkozik, jelezve, hogy a kötet szerzői igen erősen és nyelvi tekintetben is sokrétűen „merítették” a nemzetközi Dante-kutatás megjelent eredményeiből. A kötetet három megvilágító rajzos ábra zárja a Dante túlvilág szerkezetéről, a *Pokol* szerkezeti beosztásáról és a *Pokol* térbeli ábrázolásáról (ezek a látványos, ugyanakkor szövegi betoldásokkal ellátott ábrák a középiskolai oktatásban is igencsak hasznosíthatóak lehetnek).

Mielőtt rátérnék a célirányosan szemantikai témákra a kiadvány kapcsán, a tipográfiai és filológiai kérdésekről ejtenék néhány szót. A kötet könyvészeti szempontból igen szépen kivitelezett, s ez nem pusztán a gondosan megtervezett keménykötésű borítót és annak grafikai tervét, valamint hátlapját jelenti. Az előbb felsorolt kötet szerkezeti sajátosságok olyan megkülönböztető jellegű nyomdatechnikai megoldásokkal is élnek, amelyek ismét csak megkönnyítik a 13–14. századi olasz költő nagyszabású és nagyhatású művének magyar befogadását. Itt emelhetem ki a betűtípusok különbözőségét a Dante-szöveg olasz nyelvű megjelenítésében (ez mindig kurzívval, azaz dőlt betűvel szedett) és a magyar nyelvű parafrázisban (amely mindig álló betűkkel szerepel). Ez nagyban elősegíti a kétnyelvű szöveg elkülöníthetőségét, s egyben összevethetőségét. Hasonló a helyzet a szöveghez lábjegyzetek formájában fűzött kommentárokkal: ezek, az olasz kiadványok mintájára, mindig az adott sor vagy sorok szám-megjelölésével, s utána a szövegben exponált téma kiemelésével kezdődnek, mindenkor „vastag” (félkövér) betűtípussal – ezután következik a kommentár vagy magyarázat, immár normál betűvel. Lehetséges, hogy ennek hangsúlyozása első látásra technikai észrevételnek tűnik, de a jegyzetek/kommentárok gyors és lehetőség szerinti világos áttekintését és befogadását ez a gondos és átlátható tipográfiai megoldás nagyban megkönnyíti.

Ami a filológiai kérdést illeti: ismert, hogy Dante műve több mint egy századon át szájhagyomány útján terjedt, ebből fakadóan első szövegbeli lejegyzései is meglehetősen variábilisak. Hasonlóképpen a későbbi kiadások. Vagyis a kötet alkotóinak dönteniük kellett, melyik, az olasz dantisztikai körök által is autorizált (több ilyen is létezik) olasz nyelvű (és kommentált) kiadást választják a magyar szövegközlés alapjának. Döntésük, érthető és indokolható módon, a Giorgio Petrocchi neve által fémjelzett, először a '60-as évek második felében, majd 1996-ban más szerzők által kibővített és revideált újraközlésben megjelent szövegkiadására esett.

Az új *Pokol*-kiadás további jelentőségét megvizsgálandó, nézzük először a kommentár és a kommentált kiadás kérdését és mibenlétét. Olaszországban aligha találni kommentár nélküli Dante-kiadást. Magyar nyelven, mint azt a kötet *Előszava* említi, megjelent néhány, de inkább csak jegyzetekkel ellátott, a legszükségesebb információkat megadó kiadvány, ám ezek jegyzetei nem sorolhatók a kommentár, s végképp nem az interpretáció „kategóriájába” (15). Mi több, ez más alkotók, és nemcsak a középkori (Dante) vagy reneszánsz írók (Petrarca, Boccaccio, hogy csak a legismertebbeket említsem), hanem a későbbiek, és főként a költők esetében is fennáll: gondolok itt például Leopardi költői műveinek kiadásaira, ahol szinte minden második verssorhoz „kommentárt”, vagyis magyarázó, értelmező jegyzetet fűznek a kiadói szerkesztők. A „kommentált kiadás” mint sajátos műfaj az olasz irodalomtudományi és kiadói gyakorlatban – nyilván

a középkori szövegek és azok filológiai problémái, valamint a történeti nyelvtávolság okán is – teljességgel bevett műfajnak mondható, és a mai napig érvényes, modernnek minősíthető szövegek esetén is. Ez a szövegfeldolgozási gyakorlat a magyar irodalomtörténet-írástól, irodalomtudományi szemléletmódtól és a kritikai és kiadási praxistól bizonyos mértékben idegennek, vagy legalábbis részlegesnek mondható: a kritikai kiadás nálunk elsődlegesen a filológiai adatolást, a szöveg keletkezésének körülményeit, a szövegvariánsok számbavételét és közlését, régi szöveg esetén szómagyarázatot jelent/jelenti, ami ténylegesen sok információhoz juttatja a befogadót, de sokszor kevésbé interpretatív jellegű. Az interpretációként értett kommentárral összevetve talán kevésbé tűnik üdvösnek, ha a jegyzetapparátus teljességgel filológiai és „adatolási” irányultságot vesz, és maga a szöveg, annak szerkesztettsége, nyelvi-poétikai habitusa, szemantikai értelmezhetősége háttérbe szorul a történeti-filológiai adatok halmozásához képest.

Beláthatóak tehát a kommentárokkal mint *szövegértelmező* magyarázatokkal ellátott szövegek közlés előnyei. Minél régebbi szövegről van szó, az annál inkább igényli a szövegmagyarázatot, amely hermeneutikai feladatként megvilágíthatja, mit jelenthetett abban az időben a szövegben bizonyos helyen alkalmazott szó vagy kifejezés, milyen etimológiai, kultúr-, politika-, tudomány- és társadalomtörténeti vonatkozásai lehetnek, miféle mitológiai, biblikus és egyéb kulturális utalások húzódnak meg egy-egy szöveghely mögött. Ezekre is utal a tárgyalt kötet Kelemen János, Mátyus Norbert és Nagy József által jegyzett *Előszava*, amikor intencióját úgy határozza meg, hogy a kötet a „hermeneutikai értelemben vett hatástörténeti folyamat, vagyis a véget nem érő interpretációs tevékenység adott állomásán minden lehetséges szempontból, az összes releváns forrásra támaszkodva igyekszik a szöveg aktuálisan elérhető értelmezési lehetőségeit felépíteni”. (15)

A jelen kötet esetében a „jegyzet”, a „kommentár” és az „értelmezés” műfaja és látásmódja, illetve a mindhármat átható hermeneutikai-interpretatív attitűd érvényesítése a korábban említett strukturális egységen túl szemléleti és szemantikai közösséget teremt, amely egyszerre viszi tovább az olasz szövegiadások elkötelezett, a szöveghelyre és a szöveghely korábbi irodalmi vagy filozófiai előzményére orientálódását és ebből (is) felfejthető szemléletmódját, és érvényesíti a jelentésképzési lehetőségek minél szélesebb megvilágítására és feltárására vonatkozó modern irodalomelméleti szándékot.

Ennek szemléltetésére két példát idéznék a műből. Az első a XIV. ének Kelemen János által jegyzett feldolgozásából a 92. (az olasz szöveg szerint a 92–93. sorhoz) fűzött jegyzet: „**92. kínáljon meg étellel:** az étkezés, az éhezés és a jóllakás metaforája az ókortól kezdve gyakran szolgál a tanulás, a tudásvágy (vö. »tudásszomj«, »éhezés a tudásra«) kifejezésére egészen közhely-

szerű kontextusokban is. Például a *Vendégségben* Danténak ez a kiinduló metaforája (→ *Ven I* i [32–72]). Az Utazó itt egyszerűen arra kéri Vergiliust, hogy folytassa, amit elkezdett mondani, ha már egyszer felkeltette érdeklődését mondanivalója iránt.” (216)

Másik példám a Hoffmann Béla által feldolgozott XXIV. énekben az olasz szöveg 92. és 93. sorához, a magyar szövegben a 92. sorhoz – „mindenféle menedék vagy csodakő reménye nélkül” – fűzött jegyzet szövege. A XXIV. ének, amely a hetedik bugyor megpillantásáig vezeti el a Dante-hóst (az „Utazót”, amint a kommentált kiadás nevezi), a tolvajok büntetését tárja elénk, akik a legkülönbözőbb kígyók támadása elől akarnának menekülni, de hiába): „**92. menedék vagy csodakő:** a menedék (*perugio*) jelentése 'lyuk', 'nyílás', 'rés', ahová a menekülő tolvajok a kígyók támadása elől besurrannának. A heliotróp csodás, mágikus kő, amely alatt az ember láthatatlanná válik. Ugyanakkor a *Lapidarium* szerint hatásos a kígyóméreg, és orvosság a kígyóharpás és -csípés ellen (→ BUTI 1858–1862 [1385–1395]: 624.)” (345)

Az általam citált szövegrészek kiragadott példák a kötet nagyszámú (ám ezzel együtt is befogadható mennyiségű) jegyzetéből, de talán érzékeltetik ennek a minden ének esetében gazdag hivatkozási és értelmezői apparátusnak nemcsak a filológiai pontosságra törekvését, hanem tudományos és, ha lehet ezt mondani, „gyakorlati” informativitását is. Egyszermind jelzik az értelmezhetőség kiterjesztési körét, ezáltal teret nyitva az egyes sorok, kifejezések, versszakbeli megnyilatkozások interpretációs lehetőségei számára.

Ennek az értelmezői attitűdnek szerves részét képezi, pontosabban talán a lényegét mutatja meg a *parafrázis* műfaja, amelynek „keretében” kapja meg az olvasó a dantei szöveg minden egyes sorának/versszakának magyar nyelvű variánsát. A parafrázis, habár nem versnyelvi, hanem prózai formában épül fel, a szöveg strukturáltságában mégis követi a tercina versformáját (azaz háromsoros „versszakokban” íródik). Másfelől lemond a ritmikai és rímbeli kötelezettségről, előnyben részesítve az olasz szöveg minél érthetőbb magyarrá tételét. Továbbá, mint azt a már említett *Előszó* is mondja, nem feltétlenül szó szerinti fordítást jelent, hanem inkább az olasz szöveg árnyalatainak jobb, „rétegzett” megértetését szolgáló transzkripciót.

Vegyük nagyon röviden szemügyre az *Értelmezéseket*, amelyek minden egyes ének kommentált szövegét és annak parafrázisát követik. Ezeket is két rövid példával szemléltetem. Az első a Draskóczy Eszter által jegyzett XIII. ének értelmezői feldolgozása, amely a „fájdalom erdejének” és az öngyilkosok és tékozlók dantei büntetésének bemutatása mellett részletesen elemzi Pier della Vigna alakját, nevének bibliai-teológiai vonatkozásait, esetében a metamorfózis jelentőségét, és általában a metamorfózis vergiliusi és ovidiusi előzményeit, illetve ezek kapcsolatát a vizsgált dantei szövegrésszel. Második példám a XXXI. ének Tóth Tihamér általi feldolgozása, amely az adott részt az „átme-

net énekeként” aposztrofálja (Dante és vezetője a kilencedik kör felé tart), kitér a nyelvi megfogalmazás fokozódó nehézségeire, s nagy teret szentel a vizsgált ének mitológiai vonatkozásainak (ld. például Nimród alakját vagy a gigászokat), miközben figyelmet fordít a dantei Utazó/beszélő mitikus látásmódját átalakító, megváltozott nyelvszemlélet érzékeltetésére, különösen, amikor „a szó lehetőségébe rejtett némaság”-ról beszél. (463)

Végezetül essék említés e nagyszabású mű alkotói háttéréről. A Magyar Dantisztikai Társaság, amely immár két évtizede működik, havonta tart előadásokat a tagjai és külső résztvevők számára. Az előadások mindegyike Dantét tárgyalja valamilyen vonatkozásban, így a szerző különböző műveit, fordításait, nemzetközi dantisztikai interpretációit, alkotásainak képzőművészeti, filmművészeti vagy zenei vonatkozásait, s nem utolsósorban a Dante révén is megképződő olasz–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatokat. Az MDT számos konferenciát szervezett Magyarországon és Rómában, illetve tagjai különböző európai országok Dante-konferenciáin is képviselték a hazai dantisztikai kutatás eredményeit. Nem mellékes, hogy a Társaság önálló periodikát (*Quaderni Danteschi, Dante Füzetek*) is megjelentet immár 2006 óta, amely elsősorban olasz, kisebb részben magyar nyelven közöl Dante-tanulmányokat. (A sorozat 2006 és 2018 között 15 számot adott közre, ezek közül az első hat és a 15. szám nyomtatásban is megjelent. Az összes lapszám megtalálható ugyanakkor a dantisztika.hu, valamint az OSZK EPA oldalán.)

Ez a régóta zajló és intenzív munka a *Komédia* magyar nyelvű kommentált kiadását tűzte ki legfőbb céljául, s ennek az immár több mint évtizedes közös erőfeszítésnek köszönhető ez az egyedülálló kötet, amelyet most az olvasó a kezébe vehet. Mint az a kötet elején szereplő *Köszönetnyilvánítás*ból is kitetszik, e munka „háttérében” a nevesített és aktív szerzők mellett a Társaság számos tagja is ott áll, a közös előadásokon, megbeszéléseken, konferenciákon való részvételével és hozzászólásaival. Mindezek beépültek a *Komédia I. Pokol. Kommentár* 2019-ben megjelent szövegeibe.

„Lépésről lépésre” épült fel és épül ma is a Magyar Dantisztikai Társaság, és ugyanígy készült el a *Pokol* magyar nyelvű kommentált kiadása is. A könyv mégis teljességgel egységesnek mutatkozik a rendszeres és közös alkotói munkának köszönhetően. Javasolom, hogy az olvasó is ilyen szellemben, illetve lassan, „lépésről lépésre” forgassa a könyvet, oly módon, hogy mindig „a támaszkodó lába” legyen alul („si che l’piè fermo sempre era l’più basso”; a magyar parafrázis Mátyus Norberttől és Nagy Józseftől származik; *Pokol* I, 30.). (Szerk. Kelemen János, Nagy József közreműködésével, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019)

A szeretet kiapadhatatlan újdonsága

Iris Murdoch: A jó uralma

„Wittgensteiniánus újplatonikus vagyok” – mondta magáról egy interjúban Iris Murdoch, akinek immár legfontosabb filozófiai írásait is módjában áll megismernie a magyar olvasónak. A dublini születésű brit írónőnek (folyóiratokban megjelent, mindössze tucatnyi oldalt kitevő két írásán kívül) mindeddig csupán *A háló alatt* című első regénye volt olvasható magyarul, s úgy tűnik, az 1971-ben kiadott fordítás sem váltott ki akkora érdeklődést, hogy érdemes lett volna egyéb szépirodalmi alkotásainak megjelentetésén gondolkodni. Akik az *Iris. Egy csodálatos női elme* című, 2001-ben készült életrajzi filmből ismerték alakját, valószínűleg inkább Alzheimer-kórral küszködő és ápolásra szoruló különcként könyvelték el, ami valószínűleg szintén nem támogatta a szellemiségével szemben esetlegesen jelentkező érdeklődést. *A jó uralma* című kötet komoly előrelépést jelent ezen a területen: nemcsak egy filozófiai, teológiai és irodalmi szempontból jelentős életmű megismerhetőségének szempontjából, hanem azért is, mert lehetőséget nyújt az etikai gondolkodás olyan vonulatainak feltérképezésére, amelyek fájóan hiányoznak a magyar gondolati kultúrából.

A „wittgensteiniánus újplatonikus” önmeghatározás első pillantásra természetesen nem fel-

tétlenül igazolja, hogy figyelemre méltó gondolati kísérlettel állunk szemben. A szokatlan párosítás mindenestre kötődéseket és elhatárolódásokat egyaránt magában foglal: olyan szellemi környezet körvonalait rajzolja fel, amely meghatározza Iris Murdoch közel fél évszázados munkásságát. 1946-ban, huszonhét éves korában Iris Cambridge-be került, részben azért, mert közvetlenül meg kívánta ismerni Ludwig Wittgenstein filozófiáját; csalódására azonban lényegében elkerültek egymást, s mindössze kétszer találkoztak személyesen. Ugyanakkor egész életében szoros kapcsolatot ápolt olyanokkal, akik a negyvenes években ámulattal kísérték figyelemmel Wittgenstein előadásait: ilyen volt elsősorban Elizabeth Anscombe, de nem kevésbé Philippa Foot is, akivel szinte folyamatos levelezésben állt. Nem véletlen, hogy *A háló alatt* Hugo nevű szereplőjét Wittgenstein kivételezett bánásmódban részesített, főként hallgatói jegyzeteiről ismert tanítványáról, Yorick Smythiesről mintázta. Az „újplatonikus” kifejezés ezzel szemben inkább elhatárolást fejez ki. Míg ugyanis Philippa Foot (a rajongásig szeretett „Pip”) inkább egy arisztoteliaiánus gyökerű erénytanban kereste az etikai gondolkodás megújításának forrását, Iris a cambridge-i és oxfordi körökben jóval kevesebb tekintélynek örvendő Platón felé fordult. Nyilvánvalóan nem az „Arisztotelész vagy Platón” elsőbbségének avitt színezetű reneszánsz problematikája köszönt vissza a

negyvenes és ötvenes évek brit filozófiájában, de hangsúlykülönbözetekről igenis lehet beszélni.

Elizabeth Anscombe vagy Iris Murdoch ugyanakkor nemcsak a magyarországi filozófiai kultúra jelentős hiányaira világít rá, hanem vallási, keresztény szempontból is különleges érdeklődésre tarthat számot. Elizabeth a férjével, Peter Geachsel együtt a katolikus egyházba belépő nagy megtérők közé tartozott, akárcsak később Michael Dummett vagy a kortársak közül Muriel Spark, az író. Iris gondolati útja elképzelhetetlen a teológus Donald McKinnon hatása nélkül, és egész szellemiségét áthatja a kereszténységgel való számvetés igénye. Vallási identitása és Istenbe vetett hite ugyanakkor a legkevésbé sem egyértelmű. Paradox helyzetét jól megvilágítja Vető Miklós, aki 1959-ben Iris vezetésével kezdte meg doktori kutatásait Oxfordban, s beszámol arról, hogy témavezetője arról panaszkodott, a filozófiája mindig teológiává alakul, ami elég visszás, mivel nem hisz Istenben.

A jó uralma ebbe a keresztény nézőpontból furcsán istennélkülinek, a korabeli brit filozófia szempontjából nehezen emészthető módon a teizmushoz közelítőnek tűnő gondolkodásmódba enged betekintést. Iris életrajzát rendkívül jól, részletesen ismerjük, szerteágazó kapcsolatrendszerével, hírhedt promiskuitásával és alkotói korszakaival együtt, nemcsak a róla írt terjedelmes életrajzoknak és hétszáz oldal terjedelemben kiadott levelezésének köszönhetően, de azért is, mert férje, John Bayley, akit Iris Coleridge óta a legjelentősebb angol kritikusnak tartott, három kötetnyi emlékiratban egészen személyes portrét rajzolt róla. Éppen ezért azok közé az alkotók közé tartozik, akik esetében a színes,

fordulatos és a kultúra szövetéhez tengernyi szállal kötődő életrajz könnyen háttérbe szoríthatja magukat a gondolati tartalmakat. Vallási kötődése miatt sokan el is fordultak tőle, s kínosnak tartották a közelségét és a barátságát (évtizedes barátságuk ellenére egy alkalommal még Philippa Foot is tiltakozott az ellen, hogy összekapcsolják kettejük nevét). Csak Stanley Cavell, Cora Diamond és Martha Nussbaum, de főként Charles Taylor állt ki filozófiai jelentősége mellett, és *A jó uralmának* olvasói jó esetben meg fogják érteni, miért.

A karsú kötet Vető Miklós filozófiai igényű bevezetésén és a könyvet részben fordító Réthy Zsolt terjedelmes, főként életrajzi-kortörténeti jellegű utószaván kívül három esszészerű szöveget tartalmaz. Mindhárom etikai horizonton mozog, és mindhárom a jó eszméjének és következményeinek felvázolására vállalkozik. Megértésüket többféle tényező nehezíti: egyfelől az a körülmény, hogy többféle filozófiai iskolával folytatnak vitát, ám oly módon, hogy egymással látszólag nehezen összebékíthető irányzatokat is egységbe fognak egymással, másfelől a szerző sajátos logikájú, olykor asszociatív jellegű, nem mindig könnyen követhető gondolatmenetei (már oxfordi diákjai is arról panaszkodtak, hogy előadásai közben mintha álmatag monológokat folytatna).

Iris Murdoch polémiájának célpontja az az emberi létről és emberi cselekvésről alkotott fel fogás, amely az akaratot és a választást helyezi a középpontba, s úgy tekinti a legfontosabb emberi jelenségnek a szabadságot, hogy tartalmának meghatározásáról lemond. A választásokban és döntésekben kifejeződő akarat abszolutizálását Iris éppúgy megfigyeli az „egzisztencializmus-

ban” (főként Sartre-ot kapcsolja ehhez, akiről első monográfiáját írta), mint az analitikus filozófiában, s olyan szemléletmódot kíván szembehelyezni vele, amely szerint az emberi élet szüntelen tökéletesedésként fogható fel, a tökéletesedés mozgatója pedig az önzetlen figyelem és a tényleges valóságra megnyíló alázat. Mennyire jellemző, hogy más helyütt (Sartre-ról írt első könyvében) arra panaszkodik, Gilbert Ryle mit sem tud arról a világról, „ahol bűnt követünk el, szerelmek leszünk, imádkozunk vagy belépünk a kommunista pártba”, s életrajzírója, Peter Conradi joggal figyelmeztet arra, hogy a bűn, a szerelem, az imádság és a politika nem véletlenszerű felsorolás e helyütt. E fogalmakból is kitűnik, hogy a vallási hagyomány különös felhasználása és átértelmezése zajlik Iris Murdochnál, de nem egynemű módon: *A jó uralmában* közzölt írások szerint a bűnnek ismét helyet kell kapnia az etikában, a szeretet kulcsfontosságúvá válik, az imádság helyett pedig valamiféle ekvivalens helyettesítőre van szükség (politikáról a könyvben alig esik szó), azaz a paletta a helyreállítástól a helyettesítésig húzódik.

A tökéletesedés folyamata, amellyel kapcsolatban a hegyi beszéd is szóba kerül, a jó és a szeretet jegyében áll, amely véget nem érő előrehaladás és elmélyülés igényével szembesíti az embert. „A morális feladatok jellemzően végtelenek” (61), fogalmaz a szerző, s ezt mindenekelőtt a jó sajátos túllévőségével, transzcendenciájával (98) indokolja meg. Egy olyan életfelfogás körvonalai rajzolódnak ki a kötet lapjain, amely szerint a bezárkózás helyett választott, kifelé irányuló figyelem, az önközponitás helyett választott belső megtisztulás, a képzelgés helyett választott

pontos látás egy titokzatos, „rejtelmes” (138) és kimerítően soha nem definiálható eszményhez, a jóhoz kapcsolja az embert, aki a figyelem, a tisztulás és a látás esetében egyaránt morális kérdésekkel szembesül, elsősorban azzal a kérdéssel, hogy miként tehetjük magunkat jobbra (116). Hosszan lehetne sorolni azokat a klasszikus és korabeli szerzőket, akikkel Iris Murdoch vitába száll (Kanttól Stuart Hampshire-ig, Hume-tól Richard Hare-ig és G. E. Moore-ig), ennél azonban fontosabb, hogy a morális feladatok és a szeretet folyamatos újdonságát legalább két szempontból olyan analógiákkal és eszközökkel írja le, amelyek a nem szakfilozófus olvasó számára is tanulságosak lehetnek. Az első ilyen párhuzam esztétikai természetű. A szép tapasztalata és a művészet maga is morális valóságként jelenik meg *A jó hatalmában* „a szépség értékelése [...] megfelelő belépő a jó életbe”, (101), s amit a középszerű élet és a középszerű művészet hasonlóságáról és különbözőségéről mond, azt nyugodtan mindenki személyes felszólításnak veheti. A másik eszköz a legnemesebb eszmék „elsatnyulásának” (92) veszélyére való emlékezés: Iris etikája az istenezsme és a vallás erejének gyengülésére is választ kíván adni.

Könnyen úgy tűnhet, hogy a tökéletesedésről, a (platóni) jó transzcendenciájáról, alázatról, irgalomról és szeretetről beszélő murdochi filozófia szükségtelenül szekularizált teológiának vagy szükségtelenül vallási színezettűvé alakított erkölcselméletnek tűnik, s ha valakinek ez a benyomása, csak még irritálóbbá teheti a szemében a démoniség és a luciferiség gyakori emlegetése. A szövegek mögött azonban Simone Weil gondolatvilága húzódik, és Iris gondolkodása nyugodtan te-

kinthető olyan kísérletnek, amely Simone Weil szellemiségét analitikus környezetben próbálja gyümölcsözővé tenni – hogyan is lenne elkerülhető, hogy szinte mindenkit irritáljon? Az összességében jól követhető, csak helyenként meg-megakadó, csupán néhány irodalmi utalást észre nem vevő és csak elvétve következetlen magyar fordítás révén mindenkinek érdemes kiszolgáltatnia magát ennek az irritációnak. (*MMA Kiadó, Budapest, 2021*)

Görföl Tibor

Egyszerűség, cífraság nélkül

Kép és kultusz. Szinyei Merse Pál (1845–1920) művészete

A Magyar Nemzeti Galéria reprezentatív életmű-kiállítást rendezett Szinyei Merse Pál festészetéből. A tárlat szándéka elsősorban az életmű egyes műcsoportjainak összerendezése, ezáltal a súlypontok kontextusainak tisztázása. A tárlat és kísérő katalógusa kiválóan mutatja be és problematizálja azt a régóta tartó folyamatot, amelyben a művészettörténész szakma terminológiailag próbálja meghatározni és helyére tenni Szinyei Merse Pál életművét, azon belül is a kulcsműnek számító *Majálist*.

A tárlat címe: *Kép és kultusz*. Remek választás, mert sokféle asszociációra ad lehetőséget, és talán ezen a szópáron keresztül érzékelhetjük azt a folyamatot, amelynek fordulópontja a magyar festészetben Szinyei Merse Pál munkásságához és azon belül is a *Majálishoz* kapcsolódik. Ez a folyamat a modernség megjelenése a magyar festészetben. Hans

Belting azonos című művészettörténeti munkája, a *Kép és kultusz*, az európai ikonból induló vallásos tárgyú képről és a köré fonódó kultuszról szól. Ez az európai tradíció, amely elvezet többek között az individuális portréhoz vagy a történeti képhez, és mintegy melléktermékként létrehoz olyan műfajokat, csak hogy néhányat említsünk, mint a csendélet vagy a tájkép. Szinyei ennek a hagyománynak hátat fordító festő. Képeit egyfajta történetnélküliség jellemzi, amit kortársai fel is róttak neki. Fiatalon, 28 évesen 1873-ban megfesti a *Majálist*, a kiállítás és a Szinyei-problematika központi művét, és az évekkel később körülötte kialakult kultusz már nemcsak a képéhez, hanem a festő személyéhez is kapcsolódik, mint jó romantika utáni művészhez illik. *Kép és Kultusz*. Szinyei majdnem egyképes festő. A *Pacsirta* (első címe *Forrás*, 1882) vagy a *Lila ruhás nő* (1974) fajsúlyos társművek, de nem vetekedhetnek a *Majális* (1873) művészettörténeti helyével. 1896-ban megrendezi az ezredéves kiállítást Budapesten, ahol a kép újra látható lesz. A Münchenből épp Nagybányára tartó fiatal festők meglátják és azonnal értik. A festészetileg iskolázott szem 1896-ban már látja a kép és festője nagyszerűségét is. Ez így elbeszélve sikertörténetnek tűnik, a valóság ezzel szemben az, hogy a *Majálist* megfestése után teljes értetlenség fogadta. Szinyei a számára sértő kritikák hatására több mint húsz évre visszavonult a festészeti életből, nem állított ki és nem festett. Elsősorban német és osztrák festőbarátai pártolták és biztatták. Sorozatos tragédiák sújtották, több gyermekét elvesztette diftériában, felesége elhagyta. És mégis, amikor egy fiatal festő, Zemplényi Tivadar unszolására újrakezdte a festészetét (1894), képes volt a természetre ugyanaz-

zal a derűvel tekinteni, mint több mint két évtizeddel korábban.

A magyar festészetben kevés olyan kép van, amely ismertségben vetekedhetne Szinyei *Majális*-ával. A *Majális*t mindenki ismeri. A *Majális* nemcsak egy szép vidám színeivel megragadó kép, hanem festészetünk egyik első, a modernitás jegyeit már magán viselő alkotása. Szinyei Merse Pál 1873-ban készült képe majd' egy emberöltővel megelőzte a magyar közízlést. Első bemutatásakor túl színesnek, ezzel festészeti sikertelenségnek tekintette a publikum. Legfőképpen azért, mert a hangadó festők, köztük Keleti Gusztáv „delirium coloransnak”, azaz színező őrjöngésnek bélyegezte. Mások is hasonlóan értetlenül szemléltek. Első kiállításakor a *Pesti Napló* kritikusa ezt írta: „A kolorit meglepő. Csupa tűz, csupa élet... Kár, hogy a feldolgozott tárgy rémisztően prózai. Modern pantallóban, zubbonyban, felöltőben mulatozó emberek! Egy modern majális. Lehet-e köznapibb anyag a világban? Ha Szinyei nagyszerű színeihez méltóbb szöveget ad, ma több chancea lehetne arra, hogy vetélytársait legyőzi.” Márpedig mindezek mögött valóban a modernitás megnyilvánulása húzódik meg! Mert ugyan lehet, hogy a téma végtelenül prózai, de a modernitás a prózaiság maga. A szabadidejét töltő, piknikező társaság, Szabadi Judit kifejezésével élve, a „modern élet heroizmusát” testesíti meg. A modernitásban tomboló hétköznapiság válik itt a magas művészet témájává. Jól érezzük magunkat a természetben – kell ennél több? Van ennél tökéletesebb idill?

Szinyei szerette a természetet gyermekkorától fogva. Idősödve is vadászként járta a vidéket és figyelte a látvány jellegzetességeit. 1903-as önéletrajzában így emlékezik: „Néztem a zöld gye-

pet, a kék eget, az úszó fehér felhőket, a tarka virágot, a sötét fákat. Láttam a tájat napfényben, színpompában ragyogni. Láttam a fátyolfelhők alatt, árnyék nélkül: alakot, gypet, fát, bokrot szelíd színharmóniába összeolvadni. De hát lehet-e ezt így megfesteni? Szabad-e? Hiszen én még ilyet képen festve soha nem láttam – majd alább így folytatja –, festőpajtásaim, kik múlt évben Párizsban jártak a világiállításon, csoda dolgokat beszéltek a francia festőkről: képeik nincsenek komponálva, egészen olyanok mint a természet! – Minden egyszerű világos színekkel festve, a zöld gyp világos zölddel zöldre, a kék ég kékre, a piros kendő pirosra! Megálljunk csak! Hiszen ez ugyanaz, amit én akarok! – Így lettem én a francia festők utánzója, mielőtt még tőlük egy képet is láttam volna. – Abinvisis.” Ha hiszünk az e sorok írásakor 58 éves festőnek, akkor Párizsban járt kollégáinak elbeszéléséből egyrészt magára ismer, megerősítést kap a benne motoszkaló szemlélet megfestéséhez, másrészt, ha megfigyeljük megfogalmazásait, ezeket a szófordulatokat láthatjuk viszont későbbi festészetében. A természetben látható tiszta és erőteljes színek különféle kontrasztjait. Tehát Szinyei az a ritka festő, aki járatlan utakra téved saját festészeti közegében, és elbeszélésekből kap megerősítést. Szavak és kifejezések gomolyognak benne, és a látványban is ezeket keresi. Festészeti minták nélkül kezdi komolyan követni a természet intenzív vizualitását. Ez az egyszerűség túl nagy lépés kortársai és a közfelfogás számára. Megfigyelés és festés. Komponálás nélküli közvetlen természetszemlélet. Talán így nevezhetnénk Szinyei festészetének lényegét, amiben persze van impresszió, mert van benne rengeteg megfigyelés, ez-

által közvetlen élmény. Van plein air is, mert mindez nem kitaláció, és persze naturalizmus is, mert a természet a maga valóságában, saját szabályai szerint jelenik meg a kép négyzetében. Ez nem francia hatás, a képein fellelhető túéles, anyagszerű részletek a német festészeti hagyományból táplálkoznak. Albrecht Dürer festi így a *Nagy gyeprésztet* (1503). Színeinél is minden virág pontosan beazonosítható, ahogy a természet színe is egyértelműen beazonosítja az évszakot és a hónapot. Jó példa erre a *Majálison* és a *Pacsirtán feltűnő májusi rozstábla színe*. Színeinél mindent a szín beszél el. Nincs vizuális jelenségként felfogott atmoszféra, mint az impresszionistáknál, nincs teste a fényvel átítatott levegőnek, hanem a látvány tárgyas jellegének egyértelmű megragadása dominál. Színeinél nem az atmoszférán keresztül sejlének át a tárgyi vonatkozások, hanem a kép centruma köré gyűlnek. Ebben a centrumban kerül bemutatásra a kép témája. Jó példa erre a kontrasztra a kiállításon bemutatott Claude Monet *Nyírfák alatt* (1887) című képe, szemben Szinyei pipacos mezőjével. A képek a rajtuk látható pipacos mező témaazonossága ellenére láthatólag egészen különböző festői felfogást képviselnek. Monet-nál a fő téma a nyári fényben vibráló levegő, amin keresztül sejlének fel a rét növényei. Színeinél minden éles, a lokális színek intenzitása a légkörön keresztül tompítás mentesen jut el a néző szemébe. Minden élesen látunk, még ha az intenzív komplementer kontrasztok szokatlan optikai élményt is okoznak a néző szemében. A két pipacos Szinyei-kép mellett kiállított Pataky László-festmény, a *Pipacos táj* az 1900-as évek elejéről, minden realizmusa ellenére közelebb áll a monet-i felfogás-

hoz. Az impresszionizmus tényleges hatása csak jóval később, többek között Ferenczy Károllyal és Poll Hugóval válik kézzelfoghatóvá a magyar festészetben. Jó példa erre a kiállításon Szinyei két képével is a témaazonosság és a kompozíciós megfelelések miatt párhuzamba állított két Ferenczy-tájkép. Mindkét képpár tartalmaz számos párhuzamot, de a festői felfogás lényege mélysegesen eltér. Míg Ferenczy képei, a *Zazar* (1908) és a *Tájkép (Őszi Izvora) III.* (1909), egyértelműen nem részletező festésmódja nagy és egységes színfoltokra épül, addig Szinyei képei, a *Bodrog I.* (1907) és a *Domboldal fákkal* (1910 körül), még mindig magán viseli jellegzetes részletező szemléletét, a látványt optikailag egységesítő tompított színhasználat ellenére. Az előtérben mindkét képen levelek és elkülöníthető sás- és nádrészletek szintjéig aprózódik el és így fejthető vissza a néző számára a természeti kép. Ferenczy képei már egyértelműen a francia festészet hatását, optikailag egységesítő szemléletét hordozzák magukon.

Az életmű egyik tájképi csúcspontja a *Hóolvadás* (1884–1895). Már a dátumok bizonytalansága is mutatja, hogy e kép esetében nehezen beszélhetünk impresszionizmusról. Legfőképp az előzőekben kifejtett atmoszferikus jelleg hiánya miatt, illetve a jól láthatóság itt is alkalmazott eredményeképpen. A kép döbbenetes hitelességgel tárja eléink a vetődés vagy vízmosás körül olvadó hó látványát. Már maga a helyszín is a drámaiság terepe. A domboldalon végighúzó sötét árok még magában rejt valamit az épp eltűnő télből, az utolsó pillanatot, amikor a hó már csak foltokban van jelen az árok kevésbé nap-sütötte oldalán. Az eddigiekben ismertetett festői elvek tükrében ez így elég is lenne képtémának.

De Szinyei még egy tőle szokatlan momentummal fokozza a pillanat drámaiságát. Az előtérbe oszló állattetemet helyez, amit épp ki kezdenek a varjak. A tetem bordakosarának vöröse új erős színt csempész a táj monoton színvilágába. De itt ez az intenzív vörös is az elmúlás érzetét erősíti, csak Szinyeitől szokatlan módon egy dramatisztált szituációban, még ha a festő szinte belerejti is a kép előtérének barna földszínei közé a kis jelenetet. Alig látszik a hóolvadásként megjelenő békés tájban, de jól jelzi, hogy milyen intenzitással változik a természet.

A kiállításon van még egy könnyen félreérthető metodológiai probléma. Szinyei Merse Pál kisméretű képei, festményvázlatai elnagyoltságuk folyományaként könnyen dekódolhatók laza impresszionista festményeknek. A müncheni akadémián megkövetelt festményt előkészítő foltvázlatok nem törekednek többre, mint hogy segítik a későbbi kép foltrendszerének egyben látását, így segítik a festőt a kép kompozíciójának végleges kialakításában. Ez a mód egyáltalán nem egyedí, Székely Bertalantól Munkácsy Mihályig mindenkinél fellelhető, aki megfordult Münchenben. Érdemes ebből a szempontból felfigyelni a *Majálist* is megelőző két kisméretű foltvázlatra. Természetesen a színvázlatokban is megjelenő formai hitelesség és tökéletes optikai egység önmagában is Szinyei kivételes tehetségének páratlan dokumentuma.

A kiállítás szokatlan módon, ám Szinyei Merse Pál műveinek befogadástörténetét nagymértékben megkönnyítendő, a fellelhető dokumentumokból reprodukálta a falakon azokat a fontos kiállításokat, ahol a közönség találkozott Szinyei festményeivel, különösképpen a *Majálissal*. E korabeli fotográfiákról egyértelműen látszik,

hogy az a festő, aki Münchenben az akadémiai képzésben a figurális történeti kompozícióra lett felkészítve Carl Piloty mesteriskolájában, milyen nagymértékben lógott ki képeivel a korabeli első vonal általános tematikáiból. A galériatónus elhagyása és a tiszta színek alkalmazásának merész bevezetése is feladta a leckét az alapvetően a korabeli, konzervatív magyar festészeti ízlés számára. De ez nem csoda, mert a ki egyezés után Andrassy Gyula személyes kezdeményezésére kialakuló műpártoló és műgyűjtő kör még épp ezekben az évtizedekben kezdte meg működését, s először nem az újdonságra, hanem a már elfogadott művészetre volt érzékenyebb. Szinyei festői munkáját és művészeti érvényesülését tehát nemcsak élete nehézségei, hanem művészeti megítélése is nehezítette. Így nem csoda a visszavonulása és a hosszas hallgatás.

Szinyei 1895-ös sikereit és festészeti visszatérésének értékeit utólag értően pozicionálja az a tény, hogy *Önarckép bőrkabátban* című, 1897-es munkáját az Uffizi Galéria érdemesnek tartotta a külföldi festőket ábrázoló portrégyűjteménye számára elkérni a festőtől. Majd 1905-ben az Országos Magyar Mintarajztanoda és Rajztanárképző élére nevezik ki rektornak az ekkor már 60 éves mestert. Ma Szinyei Merse Pál 19. századi festészetünk egyik központi alakja és a modernitás egyik előfutára, mindezzel együtt életműve korunk számára is tartogat még kérdőjeleket. (*Magyar Nemzeti Galéria, 2021–2022*)

Csordás Zoltán

A világ, ahogy van. És aminek látszik

Gerhes Gábor: Atlas

Az *Atlas* egy könyv, valamint a könyvet megmutató kiállítás címe; egyszerre enciklopédikus igényű kísérlet a világ és a képzeletvilág feltárására egy méretes kötetben, továbbá egy, a könyvekből meg a köréjük épített installációból és néhány műből álló kiállítás. A vaskos kötet, bár nagyrészt fényképekből áll, nem fotóalbum, hanem nagyszabású kísérlet a mindenség és elképzeléseinek megismerésére – úgy, ahogy van. És aminek látszik. „Az én ATLAS-om – mondja Gerhes a kiállítás részét képező videointerjúban – a megismeréssel foglalkozik, és legfőbb eszközének a képzeletet tekinti. A legtöbb dolgot csak képek és az általuk bennünk keltett képzetek révén, vagyis a képzeletünk által tudjuk megtapasztalni – nem tudjuk például megélni, hogy mekkora a Föld, de megértjük, hogy az asztalunkon álló kis kék golyó azt szimbolizálja.”

Gerhes az emberélet felén már valamelyest túl, több évtizedes munkásságával a háta mögött arra vállalkozott, hogy egy nagy összefoglaló munkában feltárja a világ útvesztőjét, a maga lencséivel és léniaival feltérképezze a létezés mai labirintusát.¹

Az elgondolás nem előzmény nélküli, bár nem korunkra, sokkal inkább korábbi, a megismerés-vagy mámorától áthatott évszázadokra jellemző. Alexander von Humboldt közel két évszázaddal ezelőtt így írt barátjának: „Az az örült ötletem támadt, hogy az egész anyagi világot, mindent, amit ma az égi terek és a földi élet jelenségeiről, a csillagködöktől kezdve a gránitsziklák moháinak geográfiájáig menően tudunk,

egyetlen műben ábrázoljam; egy olyan műben, amely egyszerre pezsdít fel és gyönyörködtet.”² Elgondolását később meg is valósította; munkájának a *Kosmos* címet adta, ami nem csekély becsvágyról tanúskodik.

Humboldt nagyszabású vállalkozásához hasonlóan Gerhes *Atlasza* is a világ egyetlen műben való ábrázolására törekszik, bár alcíme szerint csak az elképzelés világára irányul. A hasonlóság ellenére a különbözőségük erősebb. Ez nem is annyira a tudományos és művészi megközelítés eltérő jellegéből, a műfaji vagy mediális megoldásokból adódik, sokkal inkább szemléleti. És persze koncepcionális.

Humboldt a modern mindentudás iránti vágy mohóságával viszonyult a világhoz. Úgy vélte, képes megismerni az az egész anyagi világot, mi több, képes közvetíteni is, méghozzá öt kötetben, B5-ös formátumban... Vélhetően ezért is adta Daniel Kehlmann a róla szóló nagy regényének *A világ fölmérése [Vermessung der Welt]* címet. A *vermessen* ugyanis egyszerre jelent valamit *felmérni* és *elmérni*. Nemcsak *felmérni* a világot, képességünket a megismerésére – s persze önmagunkat –, hanem *elmérni* is. Ez az elméretezettség, téves önmegítélés, *hübrisz* a modern mértéktelenség fő jellemzője.

A 19. századi, erősen elszállt elképzelésekhez képest Gerhes *Atlasza* arányos, szerény és személyes. Mondhatni *illő és üdvös*, mivel közös ismereteinkre, kilátásainkra és helyzetünkre tekintettel készült: a végtelenné tágult világot, a számtalan szegmensre széttöredezett és eredőjét vesztett tudástömeget, tény- és tárgymennyiséget és a korlátos emberi képességeket térképezi föl. Azt, amit „[l]ehetetlen fölmérni ésszel, aminek a közepe / hiányzik, de minden

keretfoslánya föltalálható” – ahogy ezt Erdély Miklós felülmúlhatatlan tömörséggel megfogalmazta.³

Az *Atlasz* ezeknek a keretfoslányoknak a körpanorámáján vezet végig. Meglehetősen koncepciózusan és átható ironiával – a Kezdettől egészen a kerektek kiüresedéséig, tizenkét tematikus stáción keresztül. Pontosabban van egy 13. is – rögtön az elején, az elsöben némileg elrejtve: az *Atlasz* 0. könyve. Ez a nyitófejezet rejtettsége ellenére világképeknek kiindulópontja: az origó *A Newton-kenotáfiumról* címet viseli, és egyetlen képlapján egy kisebb emelvényen nyugvó sárgolyó látható. Egy földlabda, egy gömb, akárcsak Étienne-Louis Boullée emléksír-tervén, amelyet a modern kozmológia alapító atyjának készített.

A francia forradalmi építész által elképzelt gigantikus göbbsír fenséges arányaihoz képest az *Atlaszban* látható allúziója úgyszólván semmiség. Pedig mint a kezdet kezdetének 0-pontja és origója még a Newton-élműnél is kozmikusabb a távlata. Nem is csak azért, mert az ezt követő lapokon kezdetét veszi Gerhes Genezise (a sötétség elválasztódik a világosságtól, majd a második könyv kozmográfiával folytatódik). A nullpont, az origó helyiértékénél és jelentésénél fogva a koordináta-rendszer kezdőpontja: „A nullának a matematikus számára misztérium-jellege van” – mondja Surányi László matematikus-filozófus. – „A nulla-origóra épül a »nagy robbanás« asztrofizikai hipotézise, amely az egész fizikai világegyetemet, és a halmazelmélet üreshalmaz-axiómája, amely az egész matematikai univerzumot a nullából akarja felépíteni.”⁴

Az *Atlasz* univerzális képcsarnoka *A sötétségről és feketeségről* című könyvvel veszi kezdetét. A

második könyv, az univerzumról, a makro- és mikrokozmosz képein vezet végig. A következő – a német *Ordnung* cím alatt – a rendezettségnek és hiányának, szerveződésformáinak és mintázatainak leltára. A negyedik a természet, a földek, vizek, fák, sziklák és más, emberi mesterkedéstől érintetlen helyek, tájak és tárgyak képeinek gyűjteménye. Az ötödik a növényeké és az elenyésző kerte-ké, a hatodik pedig az állatoké. A hetedik az emberi test képeiből áll, a mindközös antropológiai adottságok körét öleli föl. A nyolcadik a kép és a képzelet határvidéke. A kilencedik az emlékezet formáiról ad képet. A tizedik az értelem gyűlöletének szemléje, amihez segédfogalmak is járulnak: *...Power, Pain, Terror, Horror...* A tizenegyedik könyv Hogarth *Bathos*-ával kezdődően a hanyatlás formái közül mutat néhányat. A zárófejezet a *hiány* és a halál-felé-való-létezés képeinek tára.

Amú a mindenséget sztereóban mutatja. Sztereón ugyan többnyire a hangzás téri dimenzióját értjük, de a szó a στερεός (*sztereosz*) és a σκοπέω (*szkopeo*), a tér és szemlélni szavakból ered. Ezért is kapta a térlátásra törekvő régi fotótechnológia a *sztereoszkópia* nevet.

A téri mélységérzet azonban az *Atlasz* esetében másként áll elő: alkotója mintegy kétszövű teleszkópon keresztül pásztazza az égen és földön mutatkozó jelenségeket. Képletes és különös távcső ez persze: az egyik lencserendszerén át a távlat határtalan, kozmikus, a másikon lokális és mikrokozmosz. Az egyik az *Oumuamua* nevű meteoritot mutatja intersztelláris útján, a másikkal a Kovács Józsefné, kiváló dolgozó nevével ékes porcelán vázát vehetjük szemügyre.

Ilyen a *dolgozók ironiája* (Hofmannsthal), így állnak egymás mellett, értelmezik át vagy éppen

oltják ki és törlik el egymást; ezt látjuk magunk körül, itt és másutt, ha nem szűkítjük be és színezzük át észlelőberendezéseinket. A művészi szenzibilitás ezt élesebben érzékeli és mutatja meg. Ezért látunk az *Atlasz* lapjain nagy vizeket, furcsa alakzatokba foszlott felhőket, talált és kitalált, olykor egyszerű, máskor bizarr tárgyakat, embereket, állatokat, növényeket, megannyi létmódot és jelenséget egymás mellett; ezért látunk fenyőágak közt felsejlő holdfényt és égbék árnyalokat, rejtélyes szavakat, titokzatos szimbólumokat, vagy redőt vető lepleket, amelyek alatt akár *Leta-kart harcosok* is lehetnek.

A világ maga egy Wunderkammer, nem is kell külön kabinet a kuriózumoknak, a szürreáliák valóságosan és virtuálisan egyre számosabbak; technológiai és politikai rendszerek szolgáltatják, termelik és szaporítják. A reáliákkal együtt így gyűlnek mind a szépséges, mind a rémséges tárgyak, lények és jelenségek.

Ezért is érzünk manapság erős készletet arra, hogy ezt a fenomenálisan kavargó sokaságot valamelyest elrendezzük, átláthatóvá tegyük; kérdőre vonjuk érvényét, hogy számot vessünk határaival, lejáró szavatosságával, saját lejáró időnkkel. Gerhes Gábor *Atlasza* ehhez kínál egyedülálló alkalmat. (*Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár, 2022*)

Tillmann J. A.

Jegyzetek

1 Merő véletlen, hogy az installációt a *Paradigma Ariadne* építészstúdió készítette. Vagy mégsem egészen. 2 Assing, Ludmilla (Hrsg.): *Briefe von Alexander von Humboldt an Varnhagen von Ense aus den Jahren 1827 bis 1858*. F. A. Brockhaus, Leipzig, 1860, 20. 3 Erdély Miklós: *Veti-*

tés, in uó: *Kollapszus orv.*, Magyar Műhely, Párizs, 1974, 21. 4 Surányi László: *Vita a nulláról*, in uó: *Metaaxiomatikai problémák*, Typotex, Budapest, 1997, 20, 15. (Kiemelés az eredetiben – TJA)

Perc és örökkévalóság

Alexandre Tharaud Schubert-lemeze

Izgalmas élmény megragadni a pillanatot, amikor egy művészeti ág történetében egy stíluskorszak lehanyatlík, hogy helyét egy bontakozó új kifejezőmód, új világ-szemlélet, új eszköztár, új nyelv töltse be. A nyugati zene sorsának alakulásában a barokk búcsúja nem hanyatlás, ellenkezőleg, csúcsteljesítmény, tetőzés: Johann Sebastian Bach munkássága. Utána sem közvetlenül jelentkezik a bécsi klasszika: az európai zene több átmeneti fejlődési fázison halad át, míg eljut Haydn és Mozart művészetéhez – ezek közül a legismertebb a Carl Philipp Emanuel Bach munkássága által fémjelzett „érzékeny stílus”, az *empfindsamer Stil*, amely előkészítője Haydn zenéjének. A bécsi klasszika és a romantika kapcsolódása viszont közvetlen: szinte látni, ahogy a két kéz összeér, s az egyiktől a másik átveszi a stafétát. Az átmenet kezdeményezője Beethoven, az ő érett és kései művészetében indul meg az a formai-kifejezőmódbeli (és nemritkán harmóniai) erjedés, forrongás, amely elvezet a későbbi romantikus stílus kialakulásához. Az ő műveiben már vannak romantikus vonások, sokszor a gondolkodásmód szintjén jelenik meg a romantika, mégsem mondhatjuk egyetlen Beethoven-kompozícióra sem egyértelműen, hogy romantikus.

Az első olyan zeneszerző, aki már ténylegesen romantikus műveket is írt (igaz, nem csak olyanokat), Franz Schubert (1797–1828). Életművének jelentős részében a két stílus még keveredik, ám vannak olyan alkotásai, amelyekben a romantikus szemlélet túlsúlyba kerül: az *Erlkönig* című dalt, a kétcsellós *C-dúr vonósötöst* vagy a „nagy” *C-dúr szimfóniát* bátran tekinthetjük a korai romantika teljes jogú képviselőinek. A legtöbb egyértelműen romantikus jellemvonásokkal bíró Schubert-mű talán a zongorakompozíciók közül kerül ki. Aligha véletlenül. A bécsi klasszika gondolkodás- és kifejezésmódja eredendően közösségi, míg a romantikában előtérbe kerül a magányos egyén, akinek vívódásait, kétségeit, vágyait, érzelmeit, indulatait minden másnál szabadabban és természetesebb közvetlenséggel képes kifejezni az a zene, amely egy valóban individuális hangszerre, a zongorára fogalmazódott.

Schubertzongoradarabjaimásféle módon is segítették a romantikus zene kibontakozását. A romantika nem számúzi teljesen a többtétéles, ciklikus műfajokat: a romantikus korszak szerzői közül is sokan írnak szonátákat, szimfóniákat, négytétéles vonós-negyesekeket. Az egyik legnyilvánvalóbban *par excellence* romantikus műfaj azonban kétségkívül az egytétéles karakterdarab, illetve az ilyenekből alkotott ciklus. Ez alapvetően költői műfaj: zenei tartalma és hangvétele akkor is sok lírai elemet tartalmaz, ha nincs nyíltan ábrázoló szándékra utaló fantázia címe. Kifejezésmódja énközpontú, fogalmazásmódja szabad, még akkor is, ha a romantika egytétéles karakterdarabjainak többsége formai értelemben nem újít, megmaradva a háromrészes ABA szerkezet keretei között.

Schubert leghatározottabb lépei a romantikus kifejezésmód felé a zongoramuzsika területén történnek meg. Két impromptusorozata és hat moment musicalja egyértelműen Schumann későbbi fantáziadarabjainak és egyéb egytétéles zongoradarabjainak (valamint az ilyenekből felépülő ciklusoknak) elődjei. Ezekben felsorakozik sok minden, amit a romantikus gondolkodás- és kifejezésmód fontos alkotóelemének tekinthetünk. Lírai vagy éppen erőteljesen drámai indulatvilágot hordozó megszólalásmód, személyesség, erős kontrasztok, a rögtönzészzerű megnyilatkozások rögzítése, az illanó élmény percköltészetének megörökítése. Mindehhez csatlakozik néhány olyan újdonság is, amely hasonlóképpen meghatározó. Az egyik ilyen a sejtelmes vándorlášhang mint romantikus toposz, egy másik a kitarúló horizont harmóniai eszközökkel megvalósított érzékeltetése, egy harmadik a sejtelmesség, a titokzatosság atmoszférája, amely számos Schubert-zongoradarabban meghatározó.

Mindez együtt létrehozza a schuberti hangszeres zene semmihez sem hasonlítható transzcendencia-élményét. Iserjük ezt máshonnan is: a már említett *C-dúr vonósötösből*, és a „nagy” *C-dúr szimfóniából*, de említhetnénk a *Befejezetlen szimfóniát*, a kései zongoraszonáták számos tételét, a híres *c-moll vonósnyegyestet*lét. A transzcendencia valamennyi említett mű alapvető jellegzetessége. Ez nem konkrét vallásos tartalom, és semmiképp sem követeli meg a liturgikus műfajt: bármilyen, akár szövegtelen, világi kompozíció kísérője is lehet. Lényege, hogy a zenei eszközök sugallatával a szerző olyan sejtelmesség légkörét teremti meg, amely világossá teszi a zenehallgató számára, hogy a mű al-

kotója a létezésen túli szférát keresi. Képzelete, reménye, vágya, hite a hangokkal a *másik*, nem anyagi világot ostromolja, s a mű célja sem más, mint a hallgatót oda, *túlra* átemelni. Schubert impromptu-i és moment musicaljai a transzcendenciát alapélményként sugározzák.

A párizsi születésű zongoraművész, a francia középgeneráció jeles tagja, Alexandre Tharaud (1968) némelyek számára különnek tűnhet: nem tart otthonában zongorát, mert fél, hogy legtöbbször csak improvizálna, ezért inkább barátai lakásában gyakorol. Minden hanglemezfelvétel előtt elhelyez egy csokor virágot a Montparnasse-i temetőben, Emmanuel Chabrier sírján. Akadnak még az említettekhez hasonló különöségei, és bizonyára vannak zenehallgatók, akiket elsősorban személyiségének ezek a – nevezük így – járulékos jegyei érdekelnek. Fontosabb, hogy sokoldalú és elmélyült művész, aki már számos kitűnő lemezt készített Bach, Boulez, Chabrier, Chopin, Couperin, Grieg, Kagel, Milhaud, Poulenc, Rameau, Ravel, Satie, Scarlatti műveiből – és akit e sorok írója számára különösen néhány Mozart-, Beethoven- és Brahms-felvétele tesz emlékezetessé.

Schubert iránti affinitása különlegesnek mondható. Ezt az érzékenységet igazolja legutóbbi lemeze, amelyen az első impromptu-sorozatot (*Négy impromptu*, D899), valamint a *Moments musicaux*-sorozat hat darabját (D780) játssza, a kettő közé a *Rosamunde-kísérőzene* négy zenekari tételének saját készítésű zongoraátíratát illesztve. Ezek az interpretációk olyan megvilágításba helyezik az említett műveket, amely egyezik a schuberti zongora-romantika imént vázolt jellemzésével. Tharaud a líra, a személyes vallomás, a „zongora-

zene mint individuális megnyilatkozási forma” jellegzetességeit segíti felszínre értelmezéseivel. Billentése kristályos és fegyelmezett, dallamformálása elemzőn intellektuális. Játékának színvilága és dinamikája igen változatos, ugyanakkor megfigyelhető benne bizonyos visszafogottság, tartás, amely megőv a túlaradástól. Hangsúlyai és kontrasztjai sokat sejtetők, zongorajátékának egésze pedig az említett tulajdonságok eredményeképpen megtelik egy titokteljes sejtelmességgel, a transzcendencia légkörével, amely segít megérteni, hogy ezek a darabok nem pusztán a „romantikus hangulatköltészet” remekei: a világi és a vallásos zene közti határvonalon egyensúlyoznak. Nem liturgikus művek, de a szellem, a lélek zenéi, amelyek a hangok nyelvén olyan titkokat mondanak el, amelyeket szavakkal konkretizálni nem lehet és nem is kell.

Felmerülhet a kérdés: a két sorozat, a *Négy impromptu* és a *Moments musicaux* közötti négy *Rosamunde*-tétel ebben a kontextusban mit sugall? Nos, ahogyan ezek a zenék Tharaud átíratában zongoradarabokká átváltozva megtelnek a két keretező ciklus sejtelmességével, mindez arra világít, hogy Schubert zenéje más műfajokban is felkínálja a transzcendens megszólalásmód titokzatos pillanatait. A félszeg, szemüveges, kövérkés, alacsony különc, aki legnagyobb részét csak barátai körében aratott sikereket, rövid élete során többnyire az emberi létezésen túli szférákba tekintett – függetlenül attól, hogy milyen apparátusra és milyen műfajban komponált. (*Schubert: Négy impromptu*, D899, *Rosamunde*, D797 – *részletek*, 6 *Moments musicaux*, D780, *Alexandre Tharaud – zongora*, Erato)

Csengery Kristóf

Szinódus a Regula ösvényén

Ferenc pápa a 2021-ben meghirdetett Szinódussal egyházunk megújulását kívánja előmozdítani. A pápa mostani reformjavaslata nem az egyház életének egyik vagy másik területére irányul, amilyen például a liturgia vagy a katekézis. Azt sem tűzte ki célul, hogy valamelyik kulcsfontosságú egyházi csoport – például a papok, a szerzetesek, a családok vagy a lelkiségi közösségek – életéhez és küldetéséhez adjon irányelveket. A mostani Szinódus célja, hogy az *egész egyházban helyi szinten induljon meg a párbeszéd*. Méghozzá a legalsó szinten, a bázison: a plébániákon és a még kisebb közösségekben, lehetőleg minél több hívő bevonásával.

Miért van szükség erre a párbeszédre? A Szinódust előkészítő dokumentum, a *Vademecum* így fogalmaz: „nők és férfiak, fiatalok és idősek meghívást kapunk arra, hogy meghalljuk egymást, hogy meghalljuk a Szentlélek sugallatait”. (*Vademecum* 1.2) A keresztségben és a bérálásban ugyanis mindannyian megkaptuk a Szentlelket, hogy figyeljünk indíttatásaira, és vezetésével keressük Isten akaratát személyes életünkben és közösségünk „együtt utazásában” (szinódusában) is. A Szinódusnak egyetlen nagy kérdése van: „Hogyan folyik ma ez az »együtt haladás«, amely lehetővé teszi az egyház számára az evangélium hirde-

tését? A kérdés másik fele pedig így szól: Milyen lépésekre indít minket a Lélek, hogy szinodális egyházként növekedjünk?” (Vademecum 1.3)

Ferenc pápa voltaképpen megtérésre hív minket. Arra buzdít, hogy változtassuk meg a gondolkodásunkat. Ha eddig úgy tekintettünk az egyházra, mint egy lelki szolgáltató vállalatra, amelynek mi fogyasztói, ügyfelei vagyunk, akiket megkeresztel, hittanra tanít, elsóáldoztat, megbérmál, asszisztál a házasságkötésünknel, végül pedig eltemet, akkor most szakítsunk ezzel a mentalitással, és ismerjük fel, hogy az egyház mi vagyunk, s hogy ez a közösség a mi keresztény életünk által tesz tanúságot Jézus Krisztusról. Amikor a pápa arra biztat, hogy minden hívő mondja el, miként látja ezt az „együtt haladást”, akkor az egyházért vállalt, cselekvő társfelelősséget kívánja mindannyiunkban felébreszteni.

A Szinódusnak ez az újdonsága, hogy minden Krisztus-hívő elmondhatja, milyennek látja az egyházat, nem azt jelenti, hogy mostantól „egyházi parlamentet” hozunk létre, ahol „képviselőknek” képzeljük magunkat, akik vitatkoznak egymással, aztán szavaznak, végül határozatokat hoznak. A Szinóduson egyáltalán nem erről van szó. Ezeken a beszélgetéseken a meghallgatáson van a hangsúly, egymás meghallásán és a Szentlélek üzenetének meghallásán. Ezért helyezzük szinódusi beszélgetéseinket (a konzultációkat) imádságos keretbe. Minden alkalommal közösen elmondjuk a Szinódus imáját, amelyben így könyörgünk: „Jöjj közénk, Szentlélek, hogy a Szinódus megtapasztalásával ne hagyjuk elhatalmasodni magunkon a kiábrándultságot, ne hígítsuk föl a próféciát, és ne vesszünk el a meddő vitákban!” Ennek az imádságos keretnek része az igeolvasás, s a felolvasott ígén történő közös elmélkedés, amelyben azt kutatjuk, mit üzen most nekünk e szentírási részen keresztül az Úr. Végül is a szinódusi beszélgetések legfőbb célja, hogy az ígére figyelve és egymást meghallgatva együtt keressük, mi számunkra az Isten akarata, merre vezet minket a Szentlélek?

Van-e kapcsolat a mostani Szinódus és Szent Benedek lelki-sége, Regulája között? Meggyőződésem, hogy igen: amit most a

Szinóduson teszünk és megtapasztalunk, mélyen az ókeresztény egyház lelkiiségében, azon belül a benedeki lelkiiségben gyökerezik. A következőkben néhány olyan helyet szeretnék idézni Benedek Regulájából, amelyek a Szinóduson oly nagy hangsúlyt kapó *meghallgatásról* tanítanak.

A meghallgatás már a Regula kezdődőmondatában az első helyet kapja: „Hallgasd meg, ó fiam, a mester parancsait, és hajlítsd hozzá szíved figyelmesen, fogadd a jóságos atya intéseit készségesen és tettekkel teljesítsd...” (RB Prol 1) A Regula kezdő szava, az „*ausculta*” az egyik kulcsszó a bencés lelkiiségben. A Regula-kommentátorok szerint a Prológus eredetileg az apát buzdító beszéde volt egy beöltöző és fogadalmat tevő testvér előtt. Olyan beszéd, amely a szerzetesélet legfontosabb gyakorlataira, a lényegre buzdította a belépő testvért. Az „*ausculta*” első helyre állítása azt üzeni, hogy a szerzetes mindenekelőtt tanítvány, akinek feladata, hogy *hallgassa a Mester, Krisztus tanítását, és engedelmesskedjen neki*. A szerzetesi életet, de a keresztény életet is leírhatjuk ezzel a fogalompárral: „*meghallgatni és tettekkel teljesíteni*”. Hogy mennyire fontosnak tartja Benedek a szerzeteséletben ezt a párost, mutatja az is, hogy az a kezdőmondat után még kétszer megjelenik a Prológusban olyan szentírási idézetekkel összekapcsolva, melyek jelentését elmélyítik.

Először a Prológus 9–10 verseiben tér vissza egy zsoltáridézzel megerősítve: „Nyissuk meg szemünket a megistenítő fénynek, és megdöbbsent füllel halljuk, mire int bennünket a minden nap felénk kiáltó isteni szózat: »Ma, ha az ő szavát halljátok, meg ne keményítsétek szíveteket!« (Zsolt 94, 8).” (Prol 9–10) Benedek a „*megdöbbsent fül*” képével a novícius megérintődésére céloz, s arra buzdít: engedjük meg, hogy Isten igéje megdöbbsentsen minket. Ugyanerre biztat az idézett zsoltárvers is, amikor a szív megkeményítésétől óv. Az ige befogadása ugyanis az ember szívében múlik. Ha megkeményített, érzéketlen szívvel hallgatom az ígét, ha bezárkózom előítéleteimbe, ideológiámba, közömbösségembe, akkor az ige nem tud szívem jó földjébe hullani, benne a mag kicsírázni és termést hozni, azaz a meghallgatásból nem születnek gyümölcsöző cselekedetek.

A megkeményített szív a *farizeusokra és az írástudókra* emlékeztet. Akik ugyan hallották Jézus beszédeit, de nem engedték, hogy megérintse őket. Megértették tanítását, hiszen művelt, a Tórát jól ismerő, kiváló teológusok voltak, szívük azonban zárva maradt. Bennünket, mai keresztényeket is megkísért, hogy *farizeus egyház* legyünk. Dicső múlttal, szép hagyományokkal, nagy tudással, kiváló teológiai koncepciókkal, de szív nélkül. *A szinodális egyház ott születik meg, ahol érzékeny szívvel együtt meghalljuk az evangéliumot, és meghalljuk egymást.*

A „*meghallgatni és megtenni*” fogalompárral másodszor a Prológus 33. versében találkozunk újra: „Aki hallja szavaimat és megteszi azokat, a bölcs emberhez hasonlítom, ki házat kősziklára építette.” (Prol 33) Benedek itt ismét a Szentírást idézi, a Hegyi Beszédet lezáró példázatot a sziklára és homokra épített házról, a bölcs és bolond emberről. Atyánk szerint igazán maradandó szerzetesi Ház (közösség), soha össze nem omló monostor ott épül, ahol a testvérek hallgatják Jézus szavát, és engedelmeskednek neki. Lehet, hogy elsiklottunk fölötte, pedig fontos rá felfigyelni, hogy Benedek nem azt nevezi sziklára épített Háznak, amelyet jól megterveztek és felépítettek, sem azt, amelyik megbízható anyagi forrásokkal rendelkezik, sem azt, amelyik rendkívüli műveket hozott létre vagy amelyik ragyogó intézményeket működtet, még csak azt sem, ahol sok hivatás van, hanem egyedül azt, ahol *hallgatják Jézus szavait, és megteszik azokat.*

Korunk kereszténységét is megkísérti, hogy *épületekbe, intézményekbe betonozott egyházat építsünk.* Intő jel, hogy szinte a szemünk előtt „*dőlnek össze*”, néptelenednek el az Európai Egyház nagy intézményei: iskolák, templomok, szerzetesházak, amelyeket eladnak, mert nincsenek már, akik megtölthetnék élettel. *A szinodális egyház ígéret arra, hogy sziklára épített Házzá, maradandó közösséggé válunk,* mert benne a tanítványok meghallgatják egymást és együtt Jézus szavait, s ezekből a meghallásból engedelmesség születik, az irgalmasság, a segítő szeretet tettei.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, *miért fontos számunkra a Szinódus,* miért olyan *sürgető a hívás, hogy szinodális egyházzá váljunk,* akkor ehhez is kapunk szempontokat Szent Benedek

Regulájából. A Regula 3. fejezete arról szól, hogy a testvéreket meg kell hívni a tanácskozásra. Ezt írja: „Valahányszor valami fontos tennivaló fordul elő a monostorban, hívja egybe az apát az egész közösséget, és adja elő maga, hogy miről van szó. És miután meghallgatta a testvérek tanácsát, mérlegelje magában, s amit hasznosabbnak ítél, azt cselekedje. Azért mondjuk, hogy mindnyájukat hívja meg a tanácsra, mivel gyakran a fiatalabbnak nyilatkoztatja ki az Úr azt, ami jobb.” (RB 3,1–3) Tehát 1500 évvel ezelőtt Szent Benedek monostorában – az apostoli egyház hagyományát követve – szinodális folyamatban történt a döntéshozatal, az apát minden fontos ügyben meghallgatta a közösség tagjait. Ez azonban soha nem jelentette azt, hogy az apát tekintélye megkérdőjeleződött volna. A Regula 2. fejezete világosan fogalmaz: „Hisszük ugyanis, hogy az apát Krisztus helyettese a monostorban.” (RB 2,2) Ezért a testvérek meghallgatása után a döntő szót mindig ő mondta ki. Ezt a Krisztusra mutató apáti tekintélyt Benedek a tanácskozásról szóló 3. fejezetben is hangsúlyozza: „A testvérek pedig adjanak alázatosan, teljes alárendeltséggel tanácsot, nézetüket pedig makacsul védeni ne merészeljék, és inkább az apát ítélete legyen a döntő, úgyszólván amit ő üdvösebbnek ítél, annak mindnyájan engedelmességeskedjenek.” (RB 3,4–5) Midőn a szinodális utat járjuk, jó a korai egyház szövegeit újra olvasnunk, mert ezek világossá teszik, hogy a Szinódus nem a modern demokrácia modelljéhez hasonlít. A modern demokráciában a döntéshozatal alapja a többségi szavazás. Az az érték, az az érdek fog érvényesülni, amelyhez több döntéshozó szavazatát sikerül megszerezni, nemritkán igen kétes eszközökkel. A szinodális egyház döntéshozatala azonban nem így történik. Itt a közösség meghallgatása után az egyház apostoli vezetője a püspök, illetve az Egyetemes Egyház vonatkozásában a pápa a püspökök testületével fog döntést hozni.

Miért van akkor szükség a Szinódusra? Nem formalitás-e annyi beszélgetést, konzultációt rendeznünk, ha végül úgyis a püspök hozza a döntést? Valóban, a Szinódus könnyen formalitássá válhat, ha pusztán emberi konstrukcióként működik. A szinódusi út és modern demokrácia között azonban éppen az a

lényegi különbség, hogy a Szinóduson *egymást meghallgatva is a Szentlélekre figyelünk, Isten akaratát keressük*, míg a demokratikus parlamentben a döntéshozatal mindvégig az emberi gondolkodás és érdekérvényesítés síkján marad. Szent Benedek annak idején azért hívta meg a testvéreket a tanácskozásra, mert hitt abban, hogy minden testvérben működik a Szentlélek, sőt még azt is mondja: „gyakran a fiatalabbnak nyilatkoztatja ki az Úr azt, ami jobb”. A döntéshozatalnál az apát vezetésével a közösségnek éppen azt kell megérteni, hogy mire hív bennünket a Szentlélek, és mit kell tennünk, hogy ennek a hívásnak együtt engedelmesskedjünk.

A mostani Szinódust az a hit hívta életre, amely Benedek korában még oly elven volt, aztán hosszú évszázadokon keresztül elhomályosult, hogy minden megkeresztelt emberben jelen van és működik a Szentlélek, *hogy az egyház minden tagján keresztül üzeni és cselekedni akar az Úr*. Arra kapunk meghívást, hogy a *klerikális, szolgáltató egyházból missziós egyházzá váljunk*, amelynek minden tagja szívügyének tartja a Jézus Krisztusról szóló tanúságtételt. Millió jel figyelmeztet arra, hogy a szolgáltató egyháznak meg vannak számláva a napjai, a szekularizáció folyamata gyorsul, csökken a keresztények száma, a fiatalok „kibérmálkoznak” az egyházból, a papok túlterheltek, sokan közülük kiléptek, mások kiégttek, nincs már idejük, energiájuk a valódi lelkipásztori szolgálatra. Közben az egyház megkeresztelt tagjai közül sokan csak passzívan vannak jelen közösségeinkben. A *klerikalizmus* – mely szerint minden hatalom és minden szolgálat az egyházban a papokat illeti – nemcsak a visszaélések (szexuális bántalmazások, gazdasági visszaélések) melegágya, de az egyház missziójának is nagy akadálya. Ferenc pápa a szinódussal megújulásra hív. Szabadítsuk fel azt az életenergiát, amely még rejtve van, alszik az egyházban! A Szentlélek titokzatos jelenléte ez, amely ott van minden hívő szívében. Az Ő megnyilvánulását, az Ő színre lépését szeretnénk elősegíteni a szinódusi folyamat, s ezt kérjük, a Szinódus imájával:

Jöjj, szeretet Szentlelke,
nyisd meg szívünket a meghallgatásra!
Jöjj, szentség Lelke,
újítsd meg Isten hűséges szent népét!
Jöjj, teremtő Lélek,
újítsd meg a föld arcát! Ámen”

Halmos Ábel

Néhány szerzőnkőről

- BAZSÁNYI Sándor – irodalomkritikus, esztéta, egyetemi oktató, a Digitális Irodalmi Akadémia munkatársa; folyóiratunk szerkesztőbizottságának tagja. Legutóbbi kötete: *Nádas Péter* (Jelenkor, 2018).
- BRYs ZOLTÁN – a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézete, valamint a BME munkatársa, jelenleg PhD-hallgató. Tagja volt az ELTE–UNESCO Agenda 2030 Humánökológiai Szakkollégiumnak. 2012 óta ír a fenntarthatósági tudomány területén közleményeket, amelyekben természettudományos és társadalomtudományos problémákat tárgyal.
- HALÁSZ RITA – író, művészettörténész, tanár. 2017 óta publikál irodalmi folyóiratokban. Első regénye *Mély levegő* címmel 2020 októberében jelent meg a Jelenkor Kiadónál. Jelenleg második regényén dolgozik.
- HORVÁTH KORNÉLIA – a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Irodalomtudományi Intézetének oktatója, habilitált egyetemi tanár. Kutatási területe a '45 utáni magyar irodalom, irodalomelmélet (azon belül is líraelmélet), 19. és 20. századi olasz és orosz irodalom, valamint Dante, Boccaccio és Leopardi írásművészete.
- KÁRPÁTI TAMÁS – felnőtt klinikai szakpszichológus, a pécsi székhelyű INDIT Közalapítvány Addiktológiai Ambulanciájának és MBT Ambulanciájának szakmai vezetője. A Pécsi Tudományegyetem Közösségi és Szociális Tanulmányok Tanszékének mesteroktatója.
- LICHTER Péter – filmrendező, filmesztéta. 2009-ben végzett az ELTE filmtudományi képzésén. Jelenleg a *Prizma* folyóirat szerkesztője és a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa. Hat filmtörténeti ismeretterjesztő könyv szerzője, illetve számos kísérleti film rendezője.
- MÉLYI József – művészettörténész, műkritikus, kurátor. A Magyar Képzőművészeti Egyetem Képzőművészet-elmélet Tanszékének adjunktusa. A kilencvenes évek közepe óta publikál tanulmányokat és kritikákat magyar szakfolyóiratokban. Fő kutatási területe a 20. századi és a kortárs művészet, a köztéri művészet és az intézménykritika. Számos kiállítás kurátora, a Panonhalmi Főapátság művészeti tanácsadója.
- NÁDORI GERGELY – az Alternatív Közgazdasági Gimnázium természetismeret tanára, több pedagógiai szakkönyv szerzője, a Tanárblog szerkesztője.

NAPLÓ

A *Szent Márton ünnepét* megelőző napokban diákjainkkal azt határoztuk el, hogy idén a covid-árvákra figyelünk, s a különböző programok bevételeivel a *Regőczy István Alapítványt* támogatjuk. A programok diákjaink érzékenyítését, a szolidaritás erősítését szolgálták, ezért hívtuk meg a kuratórium elnökét, **dr. Herczegh Anitát**. Az alapításról és az erőfeszítésekről számolt be Ader János felesége diákjainknak. A szervezet névadójának Regőczy Istvánt választották, aki maga is több száz olyan gyermekről gondoskodott az általa létrehozott gyermekotthonokban, akik a második világháborúban veszítették el szüleiket. Az alapítvány célja, hogy a covid-árvákat egészen felnőtt korukig, vagy ameddig önállóan talpra nem tudnak állni, támogassa. Jelenleg mintegy ezer árván vagy félárván maradt gyermekről tudnak, azaz egy évben legalább hatszázmillió forintra lenne szükség. Ezért is ajánlotta fel gimnáziumunk a Szent Márton-hét idején bevételeit az alapítványnak (1,8 millió Ft-ot). Találkozhattak diákjaink többek között egyik diáktársuk édesanyjával, aki élet-halál között lebegett a fertőzés következtében, majd meggyógyult, továbbá kórházi nővérrel, aki beszámolt arról a fizikai-szellemi megterhelésről, amit a covid-intenzív osztályon átélt. **Cserey György** egyetemi docens járvány matematikus jelezte, az adatok alapján úgy számolnak, hogy a következő hullám február végén csenghet le, valamint **Oroszi Beatrix** epidemológus szerint a koronavírus elleni védőoltás harmadik vakcinájának beadása után már csak kisebb, helyi járványok bukkannak fel. Magán Szent Márton ünnepének délelőttjén a díszteremben találkozhattunk **Pál József Csaba** temesvári megyéspüspökkel, aki beszámolt egyházmegyéje életéről, sokszínűsége

géről, soknyelvűségéről. Ezt követően az ünnepi szentmise főcelebránsaként Szent Márton életének példájából ezerhét-száz év után is világító „fényeket” emelt ki: *a megpróbáltatásokkal terhes körülmények is a javunkra válhatnak, ha szeretjük Istent, és az ő szeretetéből táplálkozva tudunk adni*; és ahogyan Márton sem utasította vissza a munkát és a munkával járó szenvedését, úgy nekünk is vállalnunk kell azt, és így lehetünk igazán boldogok. Az ünneplés folytatásaként másnap **Dejcsics Konrád** atya köszöntötte a meghívott vendégeket a bazilikában: az előző évben a járvány miatt elmaradt Szent Márton-nap után idén nagy ajándék a közös ünneplés lehetősége, a találkozások közvetlensége és öröme. **Cirill főapát úr** ünnepi beszédében hangsúlyozta: Helyek és emberek varázsolják számunkra személyessé és gazdagítóvá az életet. Egy hely varázsa, a természeti és épített környezet harmóniája, Isten adta és ember formálta karaktere hat ránk. Ilyen hely Pannonhalma, ilyen ember Szent Márton. *Hiszem, hogy ilyen emberek önök is! Hiszen ilyen emberré válni mindannyiunk közös életcélja, életprogramja.* A helyek és emberek által személyessé és gazdagítóvá varázsoltt élet azonban nem öncél. A monostor, az itt élő szerzetesek és az ünnepségen jelen lévők azért vannak, hogy közösen alakítsák a jövőt. *Egymáshoz kapcsolódva, egymást meghallgatva, egymással dialógusban maradva, egymást kiegészítve, tapasztalattal, kezdeményezőkésséggel, leleménnyel gazdagítva képesek vagyunk szebbé, tisztábbá, hitelesebbé, rendeltetésének jobban megfelelővé alakítani földünket, világunkat.* Ezt követően Szent Márton hegyén, Szűz Mária oltalma alatt címmel Szent Márton és Szűz Mária énekes köszöntését hallgathatták meg a jelenlévők. Az esten közreműködött **Sebestyén Márta** Kossuth-, Liszt Ferenc- és Szent Márton-díjas előadóművész; Mizsei-Takács Zsuzsanna, Mizsei Zoltán, Ágoston Béla és Keönch László Farkas előadóművészek. Szent Márton örökségéről, a mai megélés lehetőségéről szólt ünnepi beszédében **Fekete Károly**, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. Arra biztatott mindenkit, hogy bátran utánozzák Szent Márton szentéletűségét, átható erejű igehirdetését és irgalmas szeretetét, hiszen benne *életre kelt az irgalmas szamaritánus lelkiülete, és Krisztus átformálta őt egy irgalmas szeretetű pannóniai keresztyénné, akinek a köntöst megfelelő mozdulata kiütötte a gonosz kezéből a fegyvert.* Az ünnepség végén Hortobágyi T. Cirill főapát, Haál Gábor, a Bábolna Nemzeti Ménesbirtok ügyvezető igazgatója és Simon Attila, a Herendi Porcelánmanufaktúra Zrt. vezérigazgatója átadták a **Szent Márton-díjat**, amit ezúttal **Michael August Blume** SVD, Magyarország apostoli nunciusa vehetett át. Nagymamája révén magyar gyökerei vannak, majd Amerikába került, ahol belépett az Isteni Ige Társasága szerzetesrendbe, majd pappá szentelték. Afrikában szolgált. Előbb Ghánában teológiatanár volt, később apostoli nuncius lett (Beninben, Togóban és Ugandában). Magyaror-

szágon 2018-tól apostoli nuncius. A szolgálatában előmozdította az igazságosság, a béke megőrzését és a teremtett világ védelmét minden állomáshelyén. *Meggyőződésünk, hogy amit tesz, az Pannónia nagy szülöttének, a köpenyét a koldussal megosztó Szent Mártonnak hiteles követése. Az ünnepség az őszi időszak gyümölcsei és az újbor megáldásával, majd állófogadással fejeződött be.*

Ifjúsági és plébániai közösségeket, katolikus ifjúsági zenekarokat, egyházi énekek szerzőit hívták találkozásra, közös imádságra november 13-án a Főapátságba. Ebből az alkalomból mutatták be az Énekelj az Úrnak! harmadik, átdolgozott kiadását (amelynek szerkesztője Hardi Titusz, zenei szerkesztője Kiss Zsolt, a Szent Márton-bazilika karnagya volt), és amely annak példája, hogy a Főapátság küldetésének érzi az egyházi énekkincs gazdagságának ápolását. Összegyűltünk, hogy együtt énekeljünk az Úrnak és testvéri közösségben legyen részünk – fogadta Dejsics Konrád atya az egybegyűlteket. Cirill főapát úr köszöntésében kiemelte a megjelent „nagyokat”, az „öregeket”, az Énekelj az Úrnak! című, ismert és kedvelt „kék könyv” dal- és dalszöveg szerzőit, akik nemcsak létrehozták a dalokat, de meg is küzdöttek értük a hetven-nyolcvanas évektől fogva. A harmadik kiadás, amelyet a Miniszterelnökség, a Nemzeti Együttműködési Alap és a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. támogatott, egy könnyebben, jobban használható javított átdolgozás. A fiatalok számára a gitáros énekek önkifejezési formát jelentenek, ami hiteles imádság, a szívükben lévő öröm és hálaadás kifejezése Isten felé. Pannonhalma mindig szerepet vállalt a liturgia gondozásában, ebbe illeszkedik „kék könyv” is. Példaértékű, hogy megfér egymás mellett a szerzetesközösség latin gregorián éneke és a gitáros diákmise. Soltész Miklós, a Miniszterelnökség egyházi és nemzetiségi kapcsolatokért felelős államtitkára arról beszélt, hogy a templomok, közösségi házak építése és felújítása mellett nagyon lényeges, hogy mindezek élettel való megtöltésére is figyeljünk. Hardi Titusz, a főapátság oktatási igazgatója, az Énekelj az Úrnak! szerkesztője, kezdeményezője visszaemlékezett a kötet keletkezésének történetére: amikor a dalok hallás útján terjedtek, kézzel másolták, titokban sokszorosították, míg végül 1993-ban könyv alakban közre tudták adni őket. 1999-ben készült el a második kiadás, de ma már nem hozzáférhető egyik sem. Azt kívánom, hogy ma is megtaláljátok azokat az énekeket, melyek segítségével szívetek mélyéből, gyászban és ujjongásban, bánatban és örömben tudtok Istenhez fordulni. Sillye Jenő képernyőn keresztül küldte el üzenetét: köszönetét fejezte ki, hogy gondozzák és elérhetővé teszik ezt az énekkincset, és arra biztatott, ne adjuk fel Isten dicséretét, mert ez teljesíti ki és teszi boldoggá életünket. Endrédy Gábor színész tanúságtétele és a könyv bemutatása után a találkozó résztvevőit a bazilikába várták. Ott a szombathelyi Új esély zenekar vezette be az imádságot,

majd nagy váltással a déli imaóra, a bencések gregorián zsolozsmája következett orgonás kísérettel, majd újabb váltás, a gitárosok körbevették az oltárt, és hosszan szólalt az Istent dicsérő, hálaadó ének.

- A gimnázium Dísztermében *Teremtésvédelmi Konferenciára* került sor 19-én a Főapátság szervezésében és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával a környezetvédelem iránt elkötelezett tudósokkal, aktivistákkal. **Cirill főapát úr** nyitotta meg az előadások sorát. *Tóth András István*, az E.ON megoldásértékesítési igazgatója a *Fenntartható energiastratégia* áról; **Antal Éva** (blogger, a „hátizsákos lány”) a *Hogyan lettem hipergyógyászóból környezetvédő zero-waster?* és **Márkosi Balázs**, a Nespresso kávénagykövete a *Hogyan hasznosulnak a kávékapszulák? kérdésköréről*; **Jurányi Zsófia** fizikus, légkörkutató pedig (online) az *Északi és Déli sarkvidék eltérő felmelegedésének okairól* beszélt.
- A bencés közösség idén is meghívta a 12. évfolyamos diákok közül azokat, akik vállalkoztak arra, hogy egy *hétvégét a monostorban töltenek* – együtt imádkozva/élve/dolgozva/étkezve a szerzetesekkel. A tucatnyi végzős diák közben találkozott bencés atyákkal/testvérekkel, akik vallottak hivatásukról, elkötelezettségükről.
- A közösségünk több tagja részt vett Tihanyban 27-én **Korzenszky Richárd** atya 80. születésnapját köszöntő ünnepeken, aki gimnáziumi igazgatóként és perjelként a főmonostorban is meghatározó szerepet töltött be.
- Az *adventi időszak kezdetén* megtartottuk a főkapu előtti feszületnél a környékbeli hívek, munkatársaink részvételével az *első gyertyagyújtást*. Matusz Hugó perjel atya bevezető gondolatai után a bazilikában a jelenlévők részt vettek a szerzetesközösséggel az előesti vesperáson. Az idén a hagyományos vasárnap esti gyertyagyújtásainkat zárt körben, jelenleg itt tartózkodó diákjainkkal ünnepeltük. *Ajándékba kapjuk az adventi időszakot. Arra kapunk meghívást, hogy a sötétben ne csak a koszorún lévő első pici lángot, hanem belső tűzünket is meggyújtjuk. A meggyújtott első gyertya lángja jelzi, hogy kevesebb, mint egy hónap és Isten emberré lesz, Jézus Krisztus megszületik bennünk és közöttünk* – ezzel zárta ünnepi gondolatait **Birizsló Lőrinc** testvér. A Jézushoz és Isten szeretetének befogadásához vezető belső út megkerülhetetlenségéről beszélt advent második vasárnapján **Siska Gábor Krizosztom**, a gimnázium tanára. *Ha igazán várod Őt, készíts neki egyenes utat, mert Ő érkezik, hozza a fényt; Ő maga a fény. Állj oda Isten Örömhírének hétről hétre egyre erősödő fényébe!* – szólította fel a diákokat. A harmadik vasárnapon **Fazakas Z. Márton**, a csornai Premontrei Apátság apátja osztotta meg gondolatait: *Minden várakozás egy advent* – mondta. – *Legyél mindenütt az, akivé váltál. Igazságról és hűségéről mint a Jézus számára készített út építőköveiről* beszélt a negyedik vasárnapon **Nádai Fidél** atya. *Ha az*

útnak ezek az elemei szilárdan beépülnek, az Úr léptei békét hoznak – mondta. Megindító volt, ahogy a bazilika sötétjét megtörték az adventi koszorú fényei, majd az egymásnak átadott gyertyaláng az egész templomot fénybe borította – hirdetve, hogy az „Úr eljön”.

- A gimnáziumi Galériában **Balási Csaba** fotóművész, a Nemzetközi Fotóművészek Szövetségének mestere *Erdélyi pillanatok* című fotókiállítását december 3-án nyitotta meg **Borián Elréd** atya. Ugyanezen a napon este a Díszteremben **B. Szabó János** történész tartott előadást *Magyar őstörténeti kutatások régi-új utakon* címmel. Az előadó egy történész kutatócsoport tagja, amely önálló utakat keres a magyar őstörténet kutatásában. A magyarok korai történetét visszahelyezik a lehető legszélesebb értelemben felfogott sztyeppetörténetbe. A jövő dönti majd el, mennyire bizonyulnak ötleteik időtállóknak. A megközelítésmódjuk, a bizonyítékok gondos mérlegelése, a korábban elhanyagolt összefüggések figyelembevétele és számos új ötlet felvetése teszi ezt az új nézőpontot izgalmas-sá. Eszerint elképzelhető, hogy a magyar őstörténet többágú, és a honfoglalók egy része jóval keletebből érkezhetett, mint ahogy az jelenleg széles körben elfogadott.
- A gimnázium Dísztermében **Tölgyesi Béla** repülőgépvezető, pilóta *Ég és föld között* címmel tartott előadást 10-én. Az előadásban fényképekkel, rövid klipekkel mutatta be, hogy milyen egy „átlagos” munkanapja – kiemelve az átlagember által kevésbé ismert részleteket. Az előadó pannonhalmi diákként kezdte repülő pályafutását: a péri reptéren tanult vitorlázó repülni. Az egyetem befejezése után a MALÉV, majd a Ryanair pilótája lett, ahol ma is egy Boeing 737-es kapitánya.
- A szerzetesközösség tagjai 13-án a házikáptalanon **dr. Török Csaba** esztergomi teológiai tanár atyával a homília témájával foglalkoztak – Ferenc pápának az *Évangélii gaudium* kezdetű apostoli buzdításának fényében.
- A gimnázium Dísztermében az **Anima Sound System** tartott zenei irodalmi előadást *Pilinszky és én* címmel 14-én. Az előadást **Prieger Zsolt**, a zenekar vezetője és **Törőcsik Franciska** színésznő közösen alkotta meg és adta elő, ezzel is tisztelegve a 20. század egyik legnagyobb magyar költőjének emléke előtt születésének 100. évfordulója alkalmából, a Petőfi Irodalmi Ügynökség támogatásával.
- Bencések és az ökumené** címmel tartott előadást **Cirill főpát úr** Budapesten, a Budavári Evangélikus Szabadegyetemen: *Bencés lelkiségünkben benne van az a nyitottság, ami megteremtette a lehetőséget, hogy testvérként tekintsünk egymásra.* A bencés hagyományok szerint élő ember életét négy ősi erény mozgatja, ennek szenteli az életét: együttműködési készség (engedelmesség), helyes önismeret, elfogadott énkép (alázat), kreatív tetterekészség (jó buzgóság), a másik emberre, az eseményekre irányuló kifinomult figyelem (hallgatás). A cél végső soron:

„szabaddá válni az Isten-keresésre”. Az előadás előtt igemagyarázatában **Fabiny Tamás** evangélikus elnök-püspök rámutatott arra, hogy *munkálnunk kell az egységet, hogy megvalósuljon a közös tanúságtétel.*

A közelmúltban jelent meg *Úton az egység felé* címmel a Vigilia Kiadó és a Luther Kiadó közös kiadványa, amely *a római katolikus és evangélikus párbeszéd állomásait vázolja fel.* A kötetet a budapesti Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán mutatták be december 14-én. A megjelenteket **Fehérváry Jákó** atya, a Sapientia Főiskola rektora köszöntötte házigazdaként, majd **Reuss András** evangélikus teológus professzor, a kötet társszerkesztője mutatta be a kiadványt. Mint elmondta, a kötet a római katolikus–evangélikus teológiai párbeszéd dokumentumait tartalmazza. Ezeket a Keresztény Egység Előmozdítása Pápai Tanácsa és a Luteránus Világszövetség közös bizottságai készítették. A könyv azt a hiányosságot pótolja, hogy közreadja a tizenegy közösen elfogadott dokumentum mellett a hozzájuk csatolt kilenc exkurzust, egy-egy témát bővebben kifejtő függelék is, továbbá figyelembe vették az azóta eltelt időszak teológiai meglátásait. **Fabiny Tamás** evangélikus püspök azt emelte ki, hogy a megigazulásról szóló dokumentum aláírása emblematikus jelentőségű. Azért is, mert a lutheri reformáció – mely valóban fájdalmas szakadást okozott – egyik kulcskérdése volt a megigazulás. Az evangélikus püspök *A szembenállástól a közösségig* című, nemrég megjelent kiadványt említve rámutatott, hogy ebben a reformáció katolikus olvasata mellett az ellenreformációnak vagy katolikus megújulásnak nevezett időszak evangélikus megközelítését is megtaláljuk. A dokumentumokban olvashatjuk: a különféle felekezeteknek hagyniuk kell, hogy a másik fél megváltoztassa őket. Ezzel kapcsolatban **Erdő Péter** bíboros azt emelte ki, hogy napjainkra már kialakult a szeretet légköre a különféle felekezetek között. Az evangélikus–katolikus párbeszéd arra tanít minket, hogy őszinte igyekezettel próbáljuk megérteni a másik felet a többi felekezet és vallás között is. Ezt húzta alá **Kodácsy Tamás** református lelkész is. **Fabiny Tamás** szerint ezeket az iratokat olvasva azt láthatjuk, hogy a szakértők az eltéréseken igyekeztek felülemelkedni. Ez mindenképpen jó irány, de emellett el kell jutnunk addig, hogy képesek legyünk bizonyos különbségeket is elhordozni. Komolyan kell vennünk, hogy bár különbözőek vagyunk, de mindannyiunkat ugyanaz a Krisztus hív.

Rómában 15-én, az *általános kihallgatáson* **Ferenc pápa** magyar csoporttal találkozott. A Szentatya **Cirill főapát úrtól** a 34. apostoli útról szóló két kötetet, **Varga Ferenc** bútorművestől pedig egy betlehemi jászlat vett át a találkozó során. A magyar küldöttséget, melynek tagja volt **Dejcsics Konrád** atya és **Kuzmányi István**, a *Magyar Kurír* igazgató-főszerkesztője, a pápai kihallgatásra elkíserte **Németh Norbert**, a Pápai Ma-

gyar Intézet rektora és **Habsburg-Lotharingiai Eduárd** vatikáni magyar nagykövet. Az általános kihallgatás után Ferenc pápa a magyar delegációhoz lépett. Olasz nyelven elmondták, hogy Magyarországról érkeztek, Pannonhalmáról. Megköszönték a Szentatyának, hogy szeptemberben ellátogatott Budapestre az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusra. A köszöntő szavaikra a pápa magyarul annyit mondott: „Isten hozott!” Cirill főpát úr átadta Ferenc pápának a *Bencés Kiadó* és a *Magyar Kurír* közös gondozásában megjelent *Az evangélium szabadságában éljete! – Ferenc pápa beszédei budapesti és szlovákiai látogatásán* című kötetet. A képekkel illusztrált könyv tartalmazza Ferenc pápa Budapesten és szlovákiai útján elmondott valamennyi beszédét, a szlovák jezsuita tartomány tagjaival folytatott beszélgetését, valamint a visszaúton, a repülőgép fedélzetén tartott sajtótájékoztató teljes szövegét. A pannonhalmi főpát, miután átnyújtotta és röviden bemutatta a könyvet, német nyelven kifejezte, hogy várjuk a Szentatyát Magyarországra és Pannonhalmára. A Szentatya azt válaszolta: „Ich werde kommen”, azaz „El fogok jönni”. Főpát úr még azt kérte Ferenc pápától, hogy imádkozzon a pannonhalmi gimnázium egyik nehéz helyzetben lévő diákjáért. „Imádkozni fogok” – hangzott a Szentatya válasza. A találkozás alkalmával Kuzmányi István, a *Magyar Kurír* főszerkesztője a Szentatyának ajándékozta *A Jöjjetek és lássátok! – A budapesti 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus a képek tükrében* című kötetet.

A **karácsonyi előkészülethez** a diákotthonban hozzá tartozik a saját kezű **ajándékok készítése**, amit ehhez értő szakemberek segítettek – ezt mintegy harminc éve szervezzük meg a diákjaink számára. Többéves hagyomány egy-egy környékbeli rászoruló **család támogatása** is Siska Gábor tanár úr kezdeményezésére. Idén egy veszprémvársányi családot támogattunk, amibe most néhány öregdiákunk is bekapcsolódott. A hazautazás előtti este pedig közös **karácsonyváráó énekléssel** készülünk az ünnepre – immár több mint negyven éve. Még Korzenszky Richárd atya szervezte meg ezt 1976-ban, amihez maga válogatta a darabokat, a népi betlehemesek énekanyagát felhasználva. Az éneklést a tanárokból-diákokból alakult alkalmi zenekar kísérte.

Karácsony másnapján a bazilikában **Finta Gergely orgonaművész** (a budapesti Deák-téri evangélikus templom karnagya) játszott karácsonyhoz kapcsolódó darabokat. A környékbeli szőlősgazdák új borait Szent János napján (27-én) a bazilikában áldotta meg **Cirill főpát úr**, de idén a járványra való tekintettel ezen nem lehettek jelen személyesen a borok készítői.

Vízkereszt ünnepén (január 6-án) a diákokkal együtt ünnepelt **Cirill főpát úr**, és a szentmise elején a bazilika keresztútjánál szentelte meg a vizet és hintette meg vele a közösséget (keresztségünkre, újjászületésünkre emlékezve). A homlíát

Juhász-Laczik Albin igazgató atya mondta a napkeleti bölcsék tanításáról: *A hit oda visz, ahol Isten emberré lesz.* Délután a bazilikában **Kaposi Brúnó** Fischer Annie-ösztöndíjas orgonaművész előadásában orgonakoncert volt. Az előadó hetedikes korában iskolánkban kezdett zongorázni, majd a budapesti konzervatóriumban és a würzburgi zeneakadémián tanult. Jelenleg a budapesti Jézus Szíve-templom orgonistája. Műsorában Dupré, Bartók, Vivaldi, Bach, Mendelssohn és Reger művei szerepeltek. Aznap este **Kocsis Fülöp**, a Hajdúdorogi Főegyházmegye érsek-metropolitája a teofánia ünnepeén megszentelte Béla király kútja vizét Ravazdon, a Pannonhalma melletti kis faluban a gimnázium görögkatolikus diákjai, Cirill főapát úr és más bencés szerzetesek, köztük Hortobágyi Arnold, a ravazdi Szent Márton-templom plébánosa jelenlétében. Fülöp metropolita emlékeztetett arra, hogy *Isten megjelent a világban, a Teremtő belépett a teremtett világba. Ezt érzékelhetjük Jézus megkeresztelkedésénél is: ahogyan Jézus belép a Jordánba, a Teremtő lába érinti a teremtett anyagot. Amikor a bűnbánat szentségét magára vette Jézus, teljesen alámerült a Jordán vizében, az anyagvilágban. A felhangzó imádságra utalva rámutatott, hányszor hallhattuk, hogy ma történt mindez, ma szállt le a Szentlélek a vízre, ma érinti a Teremtő lába a vizeket. Ez a ma most van itt. Ma itt megjelenik az Isten, és belép mi életünkbe. Ez a víz továbbfolyik a következő folyóba, Isten jelenléte is átjárja az egész világot. Az áldást követően, a szertartás végén Kocsis Fülöp egyesével meghintette a szentelt vízzel a jelenlevőket, hogy emlékeztessen arra, mindannyiunk életét megszenteli és átalakítja az Isten. Vigyük szét Isten áldását, mint ahogyan a víz szétárad, hiszen sok embernek van szüksége rá – buzdított végül az érsek. Nagy vagy te, Urunk, és fölségesek a te műveid, és nincs szó, mely elégséges volna a te csodatételeid magasztalására!* – hangzott fel végül az ének.

Másnap délután a gimnázium Dísztermében **Varga Judit** igazságügyminiszter *Magyarország az Unióban* címmel tartott előadást. Felvázolta az Európai Unió felépítését, a különböző intézmények feladatait, jogköreit, és szólt azokról a nézetkülönbségekről, amelyek Magyarország és az unió között fennállnak. Beszéde végén a miniszter a diákok kérdéseire is készséggel válaszolt. Érdeklődésükre egyebek mellett kifejtette, hogy Magyarország elkötelezett az unió bővítése mellett. A mindenki számára nyitott előadást megelőzte a jog szakkörösök számára meghirdetett alkalom, amelynek témája: *A jogalkotás folyamata: miként lesz egy elgondolásból kihirdetett törvény-szöveg, egy konkrét törvény megszületésén keresztül.*

Január 7-én halt meg **Horváth Tibor Patrik** bencés atya, életének 93. évében, aki 1964 óta Budapesten élt, s különböző helyeken kisegítő lelkészként végzett lelkipásztori munkát (többek között Csepelen hitoktató volt a gimnáziumban). 28-án Cirill főapát úr temette.

- A gimnázium Dísztermében **Nagy Dénes** filmrendezővel beszélgetett 14-én **Gelencsér Gábor** filmtörténész. A rendező rövidfilmjeit (*Lágy eső, Másik Magyarország, Berliynskaja fúga*) és az Ezüst Medve-díjas *Természetes fény* című nagyjelmjét néztük meg a héten. A rendező így vallott filmjéről: *Alapvetően az ember megmutatása foglalkoztat. Más nem is érdekel, mint elmélyülten nézni egy arcot, egy tájat – és nem felruházni mondanivalóval, jelzőkkel, tulajdonságokkal. Megfigyelem az embert, de az én szememben bizonyos szempontból megfejthetetlen marad. Ezt az érzést szeretném képpen megfogalmazni.*
- Ugyancsak a Díszteremben **Kovács Zoltán** közgazdász (1991-ben végzett diákunk), a pénzügyi szektor egyik elismert szakembere *A világ nagy közgazdasági kérdései* címmel tartott előadást 21-én. Az előadó korábban a Magyar Posta vezérigazgató-helyettese volt, jelenleg magánbefektető. Az előadás során szóba került: Milyen adatokat érdemes figyelnünk, követnünk, hogy tájékozódni tudjunk a gazdaság világában? Hogyan változtak a befektetési szokások és formák az elmúlt években? Beszélt továbbá a kriptodevizákról (és azok kockázatos voltáról).
- A **Vince-napi szőlőbejárásra** 22-én került sor a főapátság kapujától indulva, minden szőlőbirtokot érintve, újbórral meghintve, imádsággal megszentelve azokat. Mindez Cirill főapát úr vezetésével naplemente előtt fejeződött be (visszatérve a kiindulási pontra).
- A bencés szerzetesek az idei szemlélődő *lelkigyakorlat*ukat január 23–26-a között tartották **Mustó Péter** és **Lukács János** jezsuita atyák vezetésével. Közben (25-én) megemlékeztünk a Monte Cassinó-i imaszövetségről (az ottani bencés közösségért imádkozva). 26-án délután pedig bencés közösségünk Cirill főapát úr vezetésével meglátogatta a *győri evangélikus gyülekezetet* (a januári ökumenikus imahéthez kapcsolódva). Ott **Szemerei János** győri evangélikus püspök úr, **Csorba János** igazgató lelkész és az evangélikus gyülekezet szeretettel vártak bennünket, majd bemutatták az elmúlt években szépen megújult Insula Lutherana épületegyüttesét (ami 234 éve épült). Ez magába foglalja az óvodától kezdve az általános és középiskolát, kollégiumot, a Konvent épületet és a Szeretetházat – közepén az Öregtemplommal. Utóbbiban imádkoztuk el az ökumenikus Vesperást a helyi gyülekezettel együtt.
- A hét másik felében (27–28-án) **Bencés Pedagógia Napokat** tartottunk a pannonhalmi fenntartású oktatási intézmények pedagógusai számára. Ezen a héten a résztvevők egyik fele, a következő hétvégén a másik fele tudott eljönni (90 és 110 fő). A bevezető előadást mindkét alkalommal **Asztrik emeritus főapát úr** tartotta *Bencés lelkiség a nevelésben* címmel. *A Teremtő a gyerekebe beleteremtette azokat az értékeket, amiből élni fog, és neked azzal kell segíteni, hogy a szárnyait kiszabadítsd, annak érdekében, hogy a saját szárnyával tudjon repülni* – mondta a jelenlé-

vőknek. Idézve Szent Benedek Reguláját, rámutatott, hogy a nevelőnek olyannak kell lennie, *aki képes a lelkek megnyerésére. Nevelés az, amikor szeretettel megnyerem a gyermeket. A megnyerésben benne van az is, hogy megismerem, és közben kibábáskodom belőle azokat az értékeket, amiket a felnőtt a maga gyakorlott szemével lát.* Az első héten **Rambula Éva** tartott előadást a Díszteremben az *erőszakmentes kommunikációról*, a második héten pedig **dr. Mailáth Nóra** *A 14 éves kor lelki jellemzői, tipikus viselkedésmódjai, a fiatalok érzékelési módjának a korszakra jellemző torzulásai* címmel. Az előadásokat kiscsoportos megbeszélések követték.

A gimnáziumban február 4-én „*zöld nap*”-ot tartottunk. Néhány éve elkezdtuk kialakítani a szelektív hulladékgyűjtés feltételeit, hiszen a tanárokkal együtt egy csaknem négyszáz fős közösség életét igyekszünk természetvédelmi szempontok alapján átszabni. Ezek a zöld törekvések nem csak a mostani bencés diákokról szólnak. A fiúk is fontosnak tartják, hogy majd *az ő gyermekeik, unokáik is ugyanazt megkaphassák ezen a Földön*, ami nekik megadatott, hiszen *mindannyian felelősek vagyunk a teremtett világért.* A nap folyamán százhusz darab szelektív gyűjtődobozzal szerelték fel a kis hálókat. Így most már az iskola szinte teljes területén megvalósulhat a szelektív hulladékgyűjtés. Az újrahasznosított kartonból készült „*edényzeteket*” az iskola zöld felelősei hajtogatták össze és helyezték el a szobákban **Kapovits István**, az iskola zöld ügyekért felelős pedagógusa irányításával. Este pedig a gimnázium Dísztermében **Steiner Attila** (a körforgásos gazdaság fejlesztéséért, energia- és klímapolitikáért felelős) államtitkár (iskolánk 2001-ben érettségizett diákja) *Magyarország zöld úton jár* címmel tartott előadást arról, hogy mik azok a legfontosabb zöldítő intézkedések, amelyek mindennapjainkban is tetten érhetők ma már, és mik azok a legfontosabb, globális klímacélok, amikért jelenleg is küzdünk. Az előadás végén a fiúk egymás után tették fel kérdéseiket az államtitkárnak. Elsősorban az újrahasznosítás, a visszaváltási rendszer, valamint az elektromobilitás témakörére voltak még részletesebben kíváncsiak. A program zárásaként pedig apró figyelemességgel kedveskedett az előadó.

A művészeti nevelés a Pannonhalmi Bencés Gimnázium egyik alappillére. Ezért szervezzük meg immár több mint két évtizede a *művészeti hetet*. Az 1990-es évek végén eleinte nyáron tartottuk, önkéntes alapon vehettek részt rajta diákjaink, majd 2011-től bekerült a program a tanmenetbe, a mindenkori tizedik évfolyam életébe. Egészen a mostani alkalomig két francia művész vezette a projekthetet, a koronavírus miatt azonban idén magyar mentorokat kért fel gimnáziumunk. Ezúttal a Főapátság Kulturális Irodájának nyertes pályázata is segítette a szervezést. Decemberben a 10. A osztály, február elején a B osztály diákjai dolgoztak színházi, fotós és fil-

mes projekteken, szakmai mentorok segítségével. Arra törekszünk, hogy olyat hozzanak létre a fiúk a hét folyamán, ami segíti őket emberi fejlődésükben. A színházi szekciót **Török Timea** és **Fodor Fanni** drámainstruktorok vezették. Az ide csatlakozó diákok a *Godot-ra várva* című Samuel Beckett-darabot bújtatták új köntösbe, és aktualizálták, majd adták elő a projektzárón. A másik osztály diákjai Nadas Péter *Temetés* című darabjából kiindulva adtak elő rövid színdarabot. A fotós csoport mentorai **Virágvölgyi István** képszerkesztő, a Capa-nagydíj titkára és **Hajdú, D. András** fotóművész voltak. A fiúk a héten egyebek mellett újra fotózták a Pannonhalmán készült Fortepan-fotókat, fényfestéses, fekete-fehér absztrakt fotókat és életképeket is készítettek, amelyekből egy vetítést nézhettünk meg a projektzáró eseményen, majd a legjobbakból tárlatot rendeztünk be a Galérián. A filmes szekciót **Szilágyi Zsófia** rendező és **Halla Gábor** operatőr kísérte, akikhez a B osztálynál csatlakozott **Jancsó Nyika** és **Kőrösi Máté** is. A diákok kisebb csoportokban dolgoztak. Forgatókönyvet írtak, rendeztek, forgattak, vágtak és a kitalált kisfilmekben is saját maguk szerepeltek. Az itt készített rövidfilmjeiket a projektzárón mutatták be. Nagy élmény és mély emberi tapasztalat volt a fiúknak ez a hét, de nemcsak nekik, hanem a mentoroknak is. A diákok kizökkentek a szokásos kerékvágásból, és tanultak önmagukról, egymásról, a felelősségvállalásról, az együttműködésről.

A gimnázium Dísztermében **Hardi Titusz** atya, a főapátság oktatási főigazgatója tartott előadást 11-én *Ó, mesebeli nagy Kongó* címmel. Titusz atya bátyja, dr. Hardi Richárd 26 éve missziós szemész szakorvos Kongóban. A *Hungary Helps* programnak köszönhetően felépült egy rendkívül korszerű szemészeti klinika Mbuji-Mayi-ban. Az ott szerzett élményeiről tartott vetített képes útibeszámolót Titusz atya. Nemcsak az egészségügyi helyzetről beszélt, hanem a különböző szintű oktatási problémákról, sőt az egyházi élet részleteiről is: *Testestül, lelkestül részt vesznek a miséken, énekelnek, táncolnak, élvezik az életet* – ezzel zárta beszámolóját.

Iskolánk tanárai megbeszéléssel, kérdőívek kitöltésével kapcsolódtak be a *szinodális folyamatba*. Ferenc pápa meghirdette a szinodális utat, amelyet idén tavasszal bonyolítanak le helyi szinten, Pannonhalma esetében a Területi Főapátságon belül. *A Szentatya a közösség, a részvétel és a küldetés útján egy olyan egyház felé akar vezetni, ahol mindenki hangját meg lehet hallgatni. A szinodális egyház lényege, hogy megtanulunk nagyon erősen odafigyelni egymásra, és felfedezzük azoknak a hangját, akiket nem szoktuk meghallani, akikhez a küldetésünk szól: a szegényekét, a szenvedőket; azokét, akik kicsit távolabb vannak az egyháztól.*

Budapesten a *Jótekonysági Bencés Bál* megrendezésére 26-án került sor a Larus Étteremben. A védnőkök **Cirill főpát úr** és **Hodász István**, az EGIS Gyógyszergyár Zrt. vezérigazga-

tója voltak, a háziasszonyi feladatokat pedig **Oroszi Beatrix** orvos, epidemiológus vállalta. 250 vendéget tudtak fogadni. A jótékonysági célhoz, a rászoruló pannonhalmi diákok támogatásához sokan járultak hozzá. Pannonhalmán eközben a „pártok” felvonulásával kezdődött el szerda délután *diákjaink* körében az idei *farsang*, aminek keretében szombaton „király”-választásra került sor.

A pannonhalmi bencés szerzetesközösség harmadik alkalommal tartott *ökumenikus bűnbánati liturgiát hamvazószerdán*. Az idei, március 2-i szertartáson **Balog Zoltán**, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, a református zsinat lelkészi elnöke hirdetett igét a Szent Márton-bazilikában. A pannonhalmi bencés szerzetesközösség, a testvéregyházak meghívott lelkészei, valamint a gimnázium diákjai is részt vettek a bűnbánati liturgián, az ökumenikus vesperáson, amelynek keretében Ferenc pápa felhívása nyomán a résztvevők közösen imádkoztak a békéért. A szertartás elején **Cirill főapát úr** köszöntötte a jelenlévőket, „püspököket, lelkésznöket, lelkészeket”, akik közt jelen volt **Gáncs Péter** nyugalmazott evangélikus püspök, **Pataky Albert**, a Magyar Pünkösdi Egyház elnöke, **Szemerei János**, a Nyugati (Dunántúli) Evangélikus Egyházkerület püspöke, **Asztrik püspök**, emeritus főapát. A köszöntés után Cirill főapát úr elmondta: *A hamu az Ószövetségben – miként az elégetett aranyborjú hamuja is példázza – a bűnbánat és a felelősséggel való szembenézésnek a jele volt. A hamu az élet múlandóságára emlékeztet, arra, hogy mennyire tűnékeny a mi saját életünk is. A hamu a bűnbeesés, az Istentől való elszakadás és a halál hatalmának jele. Sötét mementó: „por vagy és a porba térsz vissza”. Ezekben a napokban hamu borítja el Ukrajnát, hamu Európát, a lebombázott házak, a tönkretett családi otthonok, intézmények, templomok hamuja, a kiégett háborús eszközök, elégett emberek hamuja. A háború igazságtalansága és gyalázata, a kiontott emberi vér az égbe kiált. Megrendülten állunk mindannyian a nagybőjt kezdetén a tehetetlenségünk, kiszolgáltatottságunk és félelmünk tudatában. Megrendülten, mert látjuk az emberi kegyetlenség borzalmas erejét. Krisztus Urunk keresztye és szenvedése áll előttünk, Őrá emeljük szemünket. Ezen a hamvazószerdán a békéért imádkozunk Isten színe előtt, aki a béke és nem a háború Istene, aki mindenki atyja, nem csak egyeseké, aki azt akarja, hogy testvérek és ne ellenségek legyünk. Hamvazószerdán, az emberi bűn és békétlenség mélypontján az imádság szavával az élet Urába kapaszkodunk, azért kérjük, hogy a szent negyven nap elmúltával a húsvét hajnalának örömteli világossága felragyogjon nekünk. Bűnbánattal és megtéréssel vetjük reményünket Krisztus megváltó feltámadásába. A hamvazás rítusa után folytatódott a vesperás. A viláért, az egyházért és a szükségét szenvedőkért szóló közbenjáró imádságokat szerzetesek és lelkészek felváltva olvasták fel. Többek között imádkoztak *Ukrajna, Oroszország és Európa békéjéért, hogy hallgassanak el a fegyverek, s hogy a szeretet váltsa fel a gyűlöletet.* Fohász*

hangzott el azokért, akik szexuális vagy hatalmi visszaélés áldozatai lettek, a menekülőkért, az otthon és biztonság nélkül élőkért, az összes elhagyott gyermekért, mindazokért, akiket a hitükért üldöznek; a vírus miatt karanténban lévő emberekért és a betegekért, s hogy az emberiség összefogással és szolidaritással megtalálja a járvány legyőzésének módját, valamint hogy az Úr megtanítsa mindannyiunkat az Ő akarata szerint élni a teremtett világgal, és *építse bennünk és közöttünk a közösséget a te szeretettedben*. A szertartás a zárókönyörgések után Cirill főapát úr és Balog Zoltán püspök közös áldásával ért véget.

Várszegi Asztrik püspöknek a Világvallások Fóruma ítélte oda a *Kurt Schubert-émlékdíjat*. Március 3-án az ausztriai Kismartonban vehette át a rangos elismerést az ökumenizmus, az európai béke és szabadság előmozdításáért végzett fáradhatatlan szolgálatáért a pannonhalmi bencés közösséget évtizedeken át vezető emeritus főapát. A 2007-ben elhunyt Kurt Schubert emlékére alapított díjjal a vallásközi párbeszéd terén végzett tudományos és társadalmi aktivitást méltatják. A magyar rendszerváltást követően az államhatalomtól független egyházat igyekezett építeni, nyitottabbá, dinamikusabbá próbálta formálni az egyházi intézményeket. Pannonhalmának is „új ragyogást” hozott főapáti szolgálata: egyszerre járult hozzá a szerzetesi közösség szellemi, kulturális és gazdasági értékeinek megőrzéséhez és megújításához. Kiemelték érdemeit a magyarországi keresztény–zsidó párbeszéd előmozdításában, de a kereszténységben belüli, ökumenikus dialógus kapcsán is jelentős mérföldköveket kapcsolnak össze a nevével. Nem feledkezik meg a méltatás a migrációs krízis kapcsán megfogalmazott uszító hangvételű üzenetek elleni felszólalásról és a valóban rászoruló menekültek méltó befogadása melletti kiállásról sem. Az átadási ünnepségen részt vett Alois Schwarz püspök, Hortobágyi Cirill pannonhalmi főapát és Ágidius Zsifkovic kismartoni püspök.

Március 4-én, pénteken délelőtt a Díszteremben A *kommunista diktatúrák áldozatainak emléknapja* alkalmából Újrakezdés – Rendszerváltás címmel a Fortepan internetes fotóalbum kurátorai, **Tamási Miklós** és **Virágvölgyi István** tartott vetítéssel egybekötött előadást. Este pedig **Soós Viktor Attila** történész (a Nemzeti Emlékezet Bizottsága tagja) tartott előadást *Egyházüldözés Magyarországon 1945–1990 között* címmel. A következő kérdésekről beszélt: Mít jelentett a gyakorlatban az egyházüldözés? Volt-e különbség a Rákosi-, majd a Kádárkorszak egyházpolitikája között? Kik és hogyan léptek fel az egyház ellen? Az előadásban megismerhettük, hogy milyen helyzetben volt a katolikus egyház ebben az időszakban. Kik azok az áldozatok, hősök, akikre akár ma is gondolhattunk?

Ugyanezen a napon a gimnáziumi Galériában **Ásztai Csaba** képzőművész kiállítása nyílt meg *Lát-lelet* címmel. A kiállítást **Nógrádi Gábor** író nyitotta meg.

A megújulás kíséri végig a Főapátság idei zenei programjait. A március 4-én induló Nagyböjti koncertsorozat első hangversenyén a bazilikában Bach szólóhegedűre írt darabjai szólaltak meg a barokk hegedű egyik mestere, **Midori Seiler** előadásában. Erdődy Orsolya szerint a művésznő pályafutása során mindig megmutatta, hogy újra tudja értelmezni a hegedűjátékot, és hogy korántsem kell „unalmas hegedülésre” számítaniuk a koncertlátogatóknak. Nemcsak virtuozitása miatt, hanem előadás- és gondolkodásmódja miatt is, mindig tud valami újat mutatni. Bach művei nagyon jól illeszkedtek az ezeréves falakhoz, a nagyböjthöz és a választott szólóhangszerhez is.

Hirka Antal

Néhány szerzőnkéről (folytatás)

SZÜCS KINGA – az Evangélikus Hittudományi Egyetem Vallás- és Társadalomtudomány Tanszékének adjunktusa. Az ELTE magyar–német szakán, majd a CEU posztgraduális történelem mesterképzésén szerzett diplomát. Az Evangélikus Hittudományi Egyetem teológus mesterszakán 2014-ben végzett, szociáletika szakirányon. 2021-ben doktorált, az Ararát Teremtésvédelmi Munkacsoport tagja, illetve az ECEN (European Christian Environmental Network) kommunikációs felelőse.

TÓTH PÉTER – okleveles gépészmérnök. 1979-ben végzett a BME Gépészmérnöki Karán, s ugyanitt, a Hő- és Rendszertechnikai Tanszéken doktorált 1986-ban a passzív napenergia-hasznosítás szimulációs számítása témakörben. 1991-ben megalapította a Pentaplan Kft-t, amelynek azóta is tulajdonosa. A Kft. ipari épületek, középületek, technológiai berendezések tervezésével, illetve fővállalkozóként kivitelezésükkel foglalkozik.

RÉSUMÉ

renewal

Gábor Schein: Where Are They Going?

Ghislain Lafont: Pyramid Upside Down (What Can Be Achieved by the Synod?)

Gisbert Greshake: Where Is the Church Headed?

Kinga Szűcs: Plant Imagery of Renewal in the Bible

Interpreting biblical texts, we do not usually pay much attention to the plant imagery, and if we do, we rely largely on interpretations anchored in tradition. However, we can reasonably assume that at the time of the formulation of the biblical texts, the human-plant relationship had different characteristics than today: the plant world was not merely a tool and a set of human activity, but also a partner and shaper of it. A better knowledge of the plant form of life (alongside with a better knowledge of the non-human forms of created life) and the search for possibilities of communication with non-human life forms are key issues in the renewal of our world today. The human-plant relationship of the biblical age is put in a new refraction by the results of contemporary plant biology research in which we can marvel to everything that connects us inseparably with plants – despite the general plant blindness of modern man.

Zoltán Brys: Understanding Who We Are

The unprecedented evolution of the human brain is the result of a quite extraordinary selection process. Blessed with the miracle of the human brain, humanity occupies a quite special place in the Earth's ecosystem: we have been destroying the ecosystem at an unprecedented rate. Consumerism is destroying natural forests at an accelerating rate, treating them as raw materials and an economic commodity. Arguably, the extensive endosymbiotic plant-fungus networks of natural forests may have the same level of complexity – and, perhaps, even consciousness – as the human brain. Some of the beliefs of the indigenous peoples of the Amazonian rainforests are consistent with this possibility. Our economic and political leaders are failing for long to deal with rampant destruction of nature, creating a world that is impossible to predict and live in. The long-needed self-limitation of humanity might be brought about by an eco-ethical revolution, based on self-awareness, community empowerment and democratic and spiritual values, which could bring about a general change in human mentality, and a life-praxis in general.

Péter Tóth: Renewable Energy Sources

The amount of power from the sun that strikes the Earth in a single hour is more than what the entire world consumes in a year. Hence, renewable energy sources are unlimited, and will never run out. However, we cannot ignore that renewable energy sources are not completely emission-free. Moreover, they are much more exposed to environmental factors, which renders it more difficult for us to find sustainable solutions.

Tamás Kárpáti: Distant Planet

The paper describes the author's psychological work with addicts. It gives insight into the difficulties and successes of the process of change and discernment. The author argues that addiction is an incurable disease. Thus, lifelong recovery can be an effective perspective for most of those living together with this disease, provided they never abandon the effort for renewal and change. Conjointly, working in this field as a helper, one needs also to learn and change to be able to help efficiently.

Gergely Nádori: Education during the Pandemic

The past two years have been a stress test for the entire world in many fields ranging from the global economy through national health-systems to social welfare policies. Summing up a large number of data, the essay examines the effects, challenges, and consequences of the pandemic in terms of education.

Rita Halász: Sincerity and Falsehood in Expressions of Apology

In the recent past, there have been published a large number of expressions of apology. Reading such statements one often wonders whether they are genuine apologies or other forms of expressions disguised as apologies. The paper tries to identify criteria for genuine expressions of apology by sorting out ways of speech that might distort sincerity.

József Mélyi: Ever-Renewing Measurement (Ákos Birkás' Lectures on the Death of Avant-garde)

In the recent history of Hungarian fine arts, we can hardly find an artist who has been renewed more often and more radically than Ákos Birkás. Changes in the genre and the transformation of artistic attitude seem to be extremely important in his oeuvre. Outstanding among his renewals is the radical change of attitude in the early 1980s, the essence of which was contained in the two lectures he gave in the last days of 1982 on the death of the avant-garde. According to Birkás, the only possible way to change attitudes in this situation proves to be painting. However, it is not just a matter of technical transformation; for him, renewal is essentially spiritual. Although the appearance of the postmodern did not cause profound changes in Hungary, the experiences of the renewal were incorporated into Birkás' thinking about the artists' role.

Sándor Bazsányi: Anthropology of Breaking (On Depicting Human Qualities in Miklós Mészöly's Novel Forgiveness)

Miklós Mészöly's novel, *Forgiveness (Megbocsátás)* is crisscrossed, or, rather, penetrated by the so-called „Porszki-virus” (Ábel Porszki being one of the main characters in the novel), the manifold symptoms of which can be identified in violence, sexuality, and bestiality. The diffusion or dissemination of the „Porszki-virus” is discernible at various levels: in the life of the family posited in the center of the story, in the everyday life of the small town, in the historical and mythological background of the novel, and in the anthropological dimension in Mészöly's language.

Péter Lichter: Workaholic Chameleon (Renewals of Steven Soderbergh)

This essay examines Steven Soderbergh's oeuvre, focusing on the question of „rebirth”. The director's career runs a path of constant self-inventing, which started after the failure of his fourth feature film (*The Underneath*). From that point, Soderbergh started to experiment with editing (*The Limey*), the classical Hollywood storytelling (*Ocean's Eleven*), and the documentary style (*Che I-II.*), which made him a typical postmodern auteur.

Ábel Halmos: Synod on the Path of the Rule

Poems by G. András Villányi, Mária Szentirmai, and György Debreczeny